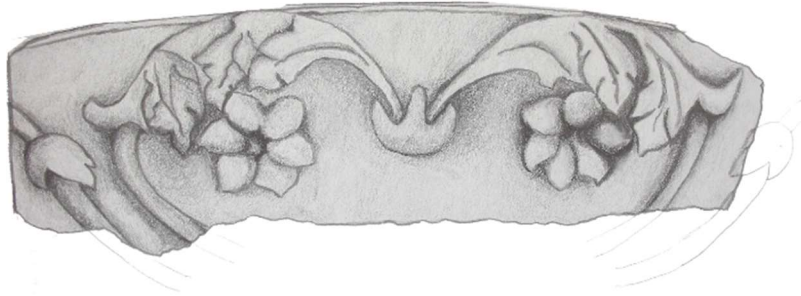

JORDI OLIVER VERT

L'ARC-PORTA ROMANA COMMEMORATIVA DE *GERUNDA*

TREBALL DE FI DE MÀSTER REALITZAT AMB EL SUPORT DE L'INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA

CLÀSSICA

Codirigit per la Dra. ANNA GUTIÉRREZ GARCÍA-MORENO i el Dr. MANUEL

PARADA LÓPEZ DE CÓRSELAS

MÀSTER INTERUNIVERSITARI D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA

Tarragona

2018

Índex

1. Agraïments	3
2. Introducció	6
2.1. Context arqueològic de la troballa	6
2.2. Antecedents de la investigació	16
2.3. Objectius	22
2.4. Metodologia	23
3. Catàleg dels 16 blocs marmoris	29
4. Proposta de restitució:	44
5. Proposta de funcionalitat	68
6. Proposta cronològica: els elements decoratius	78
6. 1. La base àtica amb plint (peça nº14):	78
6. 2. La decoració escultòrica de les dovelles (peces nº8, 10 i 13):	81
7. Estudi del material	90
8. Conclusions generals	97
9. Bibliografia	102
10. Taula d'Il·lustracions	118
10.1. Documentació fotogràfica:	118
10.2. Documentació dibuix tècnic:	136

1. Agraïments

Primer de tot vull agrair la gran dedicació, suport i amabilitat dels tutors d'aquest Treball Final de Màster: la Dra. Anna Gutiérrez García-Moreno (ICAC) i el Dr. Manuel Parada López de Córseles (CSIC). A tots dos els hi agraeixo enormement les correccions i revisió final del text, així com els apreciats comentaris tècnics realitzats. Especialment, vull remarcar la gran ajuda de l'Anna Gutiérrez en l'apartat de l'estudi arqueomètric del marbre; així com també el valuós assessorament tècnic-artístic per a una coherent restitució del monument, a càrrec d'en Manuel Parada.

Al mateix temps, vull observar que va ser el professor David Vivó (Universitat de Girona), mentre cursava l'últim curs del Grau d'Història de l'Art a la Universitat de Girona, que em va fer descobrir la problemàtica d'aquestes peces arquitectòniques marmòries, força mal conegudes i sense un estudi exhaustiu en profunditat; a excepció del primer intent de restitució de J. M. Nolla i J. Sagrera (Nolla & Sagrera, 1990, pp. 276-283 i 1991, pp. 177-195). Tampoc, quedava clar l'origen del marbre blanc d'aquests blocs. Per tots aquests motius, el tema de seguida em va interessar i il·lusionar per intentar acometre un nou estudi. Per tant, sumat a la gran ajuda i disponibilitat dedicada, estic enormement agraït al Dr. David Vivó.

Per altra banda, arrel de la meva estada a la Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma (a la tardor del curs 2017-2018, gràcies haver gaudit d'una Beca Erasmus-Pràctiques), voldria agrair la dedicació i útils consells embrionaris del que més tard a

acabat sent el treball, al Dr. Antonio Pizzo (EEHAR-CSIC); tutor durant la meva estada a Roma en la esmentada institució. Igualment, també vull mencionar el suport ofert pel Dr. Javier A. Domingo (Pontificio Università della Santa Croce), en els moments inicials de la meva recerca.

Especial èmfasis també, a la gran entesa, ajuda i reciprocitat amb el Dr. J. M. Nolla (Universitat de Girona). Sempre disposat a escoltar i a parlar sobre la *Parva Gerunda*; al Dr. Ricardo Mar (Universitat Rovira i Virgili) pels seus clarificadors comentaris arquitectònics dedicats durant algunes fases de incerteses i dubtes en la investigació del monument; al Dr. Antonio Peña (Universitat Autònoma de Barcelona) pels seus constants consells i útils comentaris a la fi d'anar teixint una proposta restitutiva, funcional i cronològica del monument; com també als Drs. Jordi Sagrera, Lluís Palahí (Universitat de Girona), J. M. Puçe (Institut Català d'Arqueologia Clàssica – Universitat Autònoma de Barcelona), J. López (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) i Eva Subías (Universitat Rovira i Virgili).

També vull donar les gràcies a la implicació del Dr. Aureli Àlvarez per a l'estudi arqueomètric del material lapidi, així com a la Dra. Isabel Rodà (Universitat Autònoma de Barcelona) per a les seves útils recomanacions. Així mateix, també vull donar les gràcies al Drs. David Brusi, Carles Roqué i David Soler del Departament de Ciències Ambientals de la Universitat de Girona, al Sr. Isidre Prades (Arxiu Històric de Girona), al

Dr. Xavier Solà, i als Srs. Lluís Llagostera, Josep Colón i Joaquim Torras en la recerca sobre la procedència del marbre blanc del monument.

Amb especial emoció vull recordar-me dels meus “alumnes sèniors” que aquí i allà em segueixen apassionadament, compartint grans moments i viatges. I els companys Albert Pulí, Jan Bulbena, Marc Masó i Laia Manté amb qui celebro l'amistat i grans records.

Per últim, vull dedicar aquest treball als meus pares i família, els quals sempre estan al meu costat i aposten per les meves inquietuds i recerques.

2. Introducció

2.1. Context arqueològic de la troballa

És a la Torre del Telègraf o del Llamp de Girona (torre nº3, veure figs. 1-2) , ubicada a la part més alta de la topografia urbana antiga de *Gerunda*¹ i relacionada amb el recinte de la Força Vella², on l'any 1988³, durant una campanya d'excavació a la zona dirigida per J. M. Nolla, es documentaren un conjunt de blocs marmoris situats al seu basament (fig.3); configurant un aparell d'*opus pseudoquadratum* juntament amb altres blocs de mides i formes diverses de sorrenca de Domeny-Taialà i/o Can Guilana (Sarrià de Ter). Tant els blocs marmoris com els de sorrenca, presentaven decoració motllurada o figurada.

En la contextualització arqueològica d'aquesta poderosa torre quadrangular (nº3), convé recordar que durant molt de temps aquesta fou considerada com obra de les renovades defenses tetràrquiques de la ciutat, efectuades vers el 300 dC. Tanmateix, els darrers estudis desenvolupats en aquest sector de llevant, han pogut determinar, gràcies a un estudi arquitectònic de paraments i tècniques constructives en conjunt, que la torre es va construir *ex novo* durant l'època carolíngia, amb la construcció del

¹ La torre s'ubica concretament dins dels jardins de la Caserna dels Alemanys, al sector de Torre Gironella.

² El nucli original i primigeni del barri antic de Girona

³ Sobre la campanya del 1988 veure Nolla & Sagrera, 1991.

castrum en aquell sector de la ciutat vers el 800 dC. (Canal *et alii.*, 2003, pp. 119-123; Vivó & Palahí, 2011).

La fase constructiva d'aquest parament en *opus pseudoquadratum* del basament, només visible en dos costats parcials de la torre⁴, es correspon a la fase carolíngia. Pel que fa a la part superior sobreposada a l'obra *pseudoquadrata*, elaborada amb pedruscall calcari configurant un aparell en *opus incertum*, malgrat estar molt retocada per obres posteriors (sobretot reformes baix-medievals i/o modernes), també conforma part original de l'alçat carolingi de la torre (Canal, *et alii.*, 2003, pp. 119-123; Nolla, 2014).

Un punt interessant a remarcar és la diferent disposició entre els blocs de marbre i sorrenca. Mentre els blocs marmoris es troben agrupats tots junts en el basament més inferior de la torre - corresponent a les tres primeres fileres horitzontals de les sis-, els de sorrenca es troben col·locats per sobre d'aquests⁵ (fig. 4). És possible que aquesta col·locació segons la naturalesa del tipus de pedra no sigui casual i respongui a qüestions d'estabilitat de l'obra, donat que el marbre té una major resistència i un

⁴ Cal especificar que desconeixem la mesura exacte dels costats de la torre. Només podem observar 6,50 m en el costat N i 1,80 m en el costat S, d'uns costats que potser hem de pressuposar d'entre 7 i 8 m. Aquests resten ocults per contraforts i paraments baix-medievals i/o moderns (Nolla & Sagrera, 1991, p.182). Per les esclatxes d'aquests contraforts i paraments baix-medievals i moderns, hem pogut difícilment comprovar que els blocs de marbre continuen.

⁵ veure fig. 3

major pes (densitat) que la pedra sorrenca de Domeny-Taialà i/o Can Guilana (Sarrià de Ter).

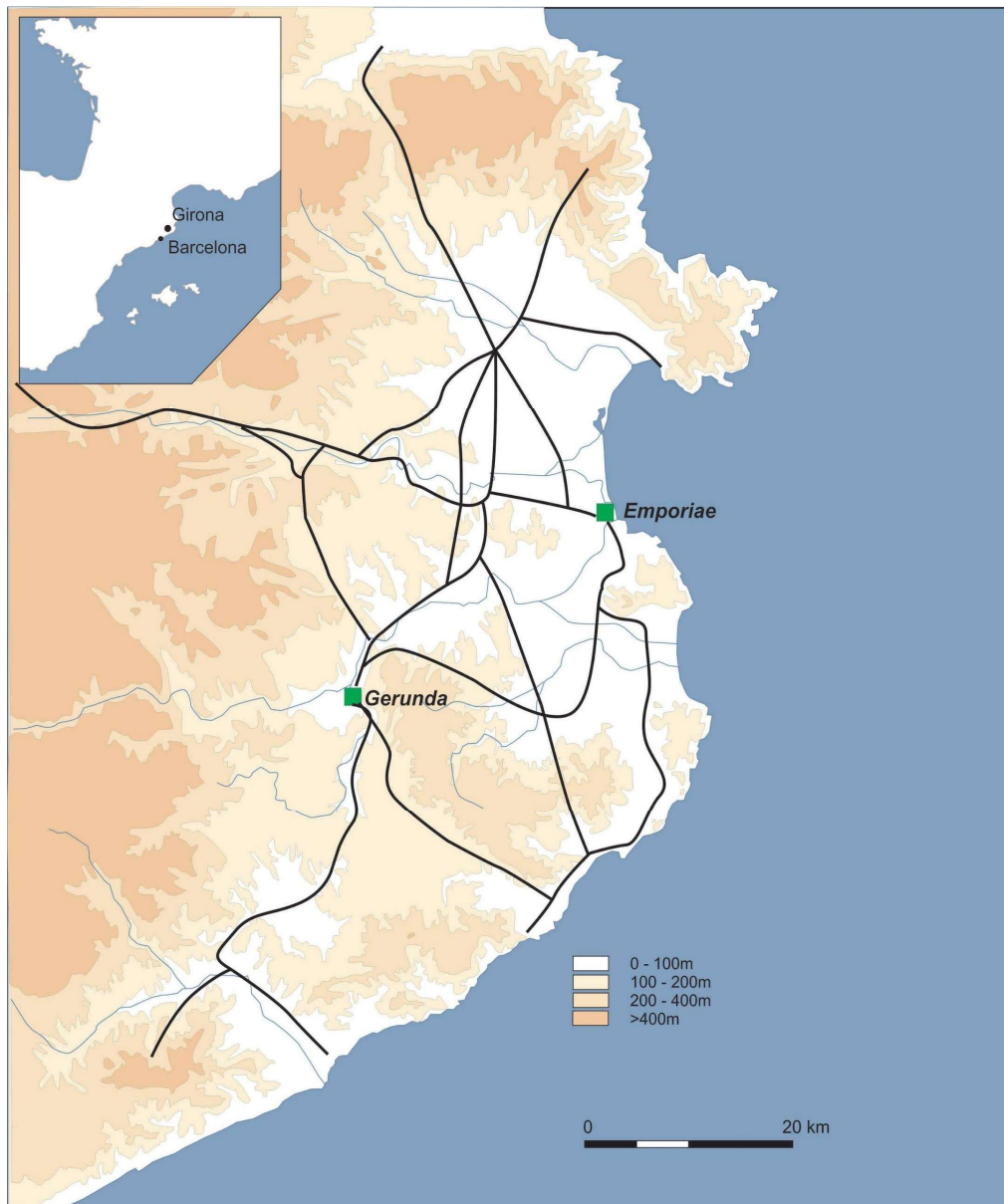
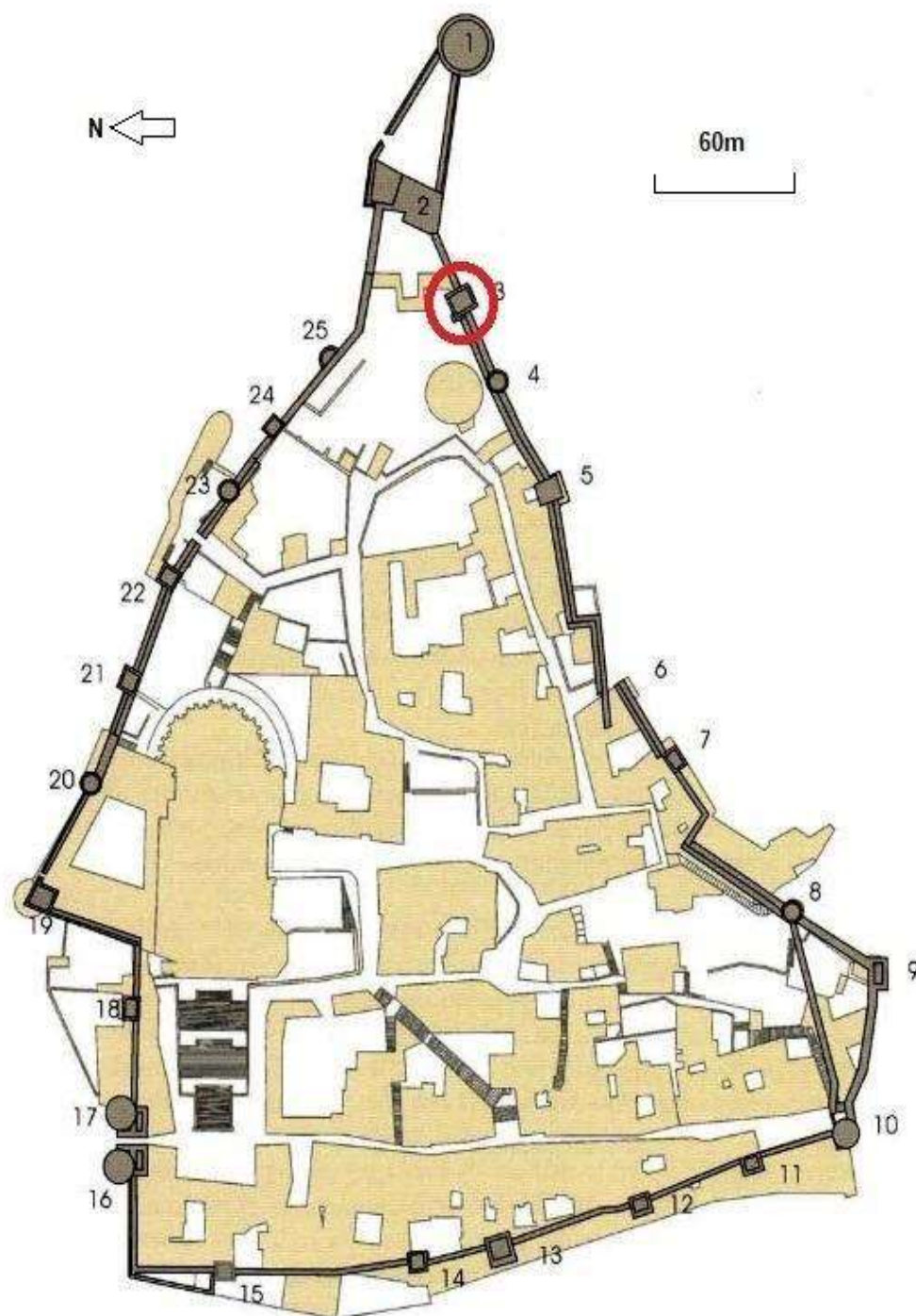

Fig. 1. Situació geogràfica de *Gerunda* (Girona, Catalunya).

Fig. 2. (pàg. següent) Planta Força Vella amb la enumeració oficial de les 25 torres documentades (extret de Canal, *et alii*, 2003). Encerclat en vermell la torre n⁹³.

nº1	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº2	Fundacional (primer terç del s. I aC.) / (Vivó & Palahí 2011)
nº3	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.) / (Canal <i>et alii.</i> 2003)
nº4	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº5	Baix-medieval (s. XIV dC.) / (Sagraera 2002, pp.359-361)
nº6	Tetràrquica (a cavall entre els ss. III i IV dC.)
nº7	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº8	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº9	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº10	Fundacional (primer terç del s. I aC.)
nº11	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº12	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº13	Baix-medieval (s. XIV dC.)
nº14	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº15	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº16	Tetràrquica (a cavall entre els ss. III i IV dC.)
nº17	Tetràrquica (a cavall entre els ss. III i IV dC.)
nº18	Tetràrquica (a cavall entre els ss. III i IV dC.)
nº19	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº20	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº21	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº22	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº23	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº24	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)
nº25	Carolíngia (últim terç del s. VIII dC.)

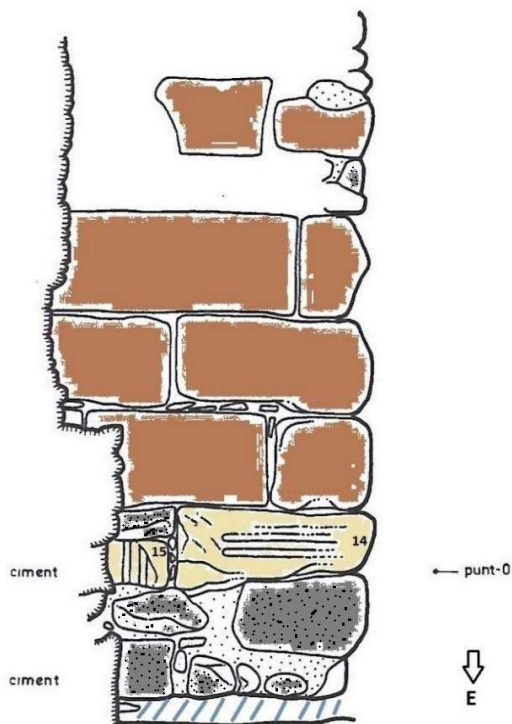
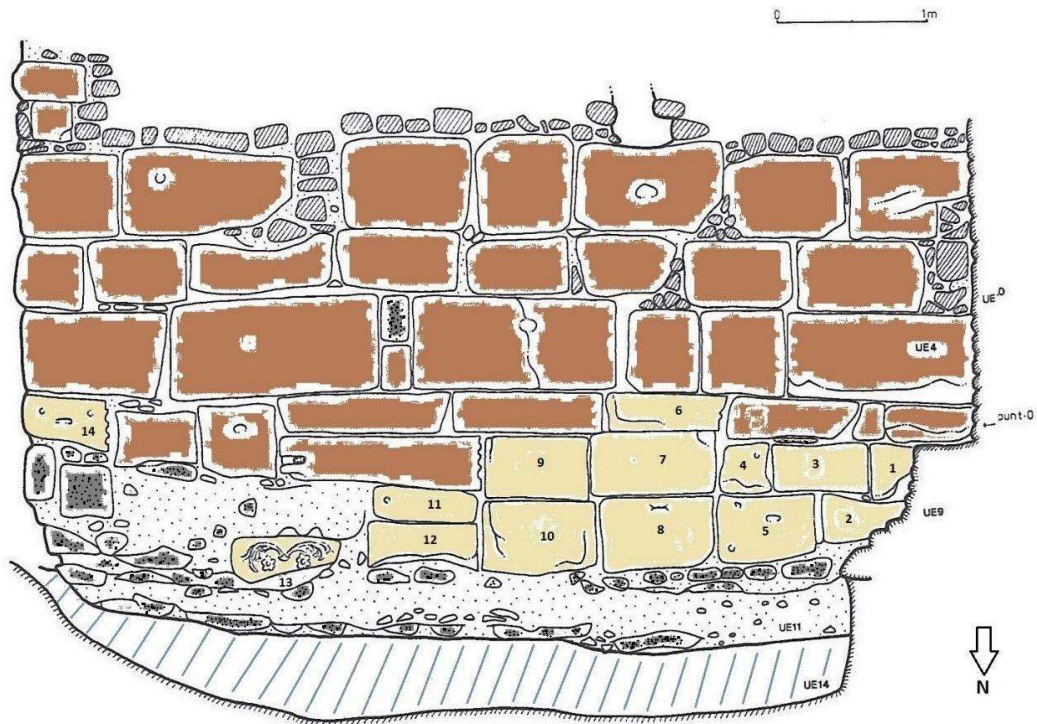

Fig. 3. Vista basament N i E de la torre nº3. Foto: Autor.

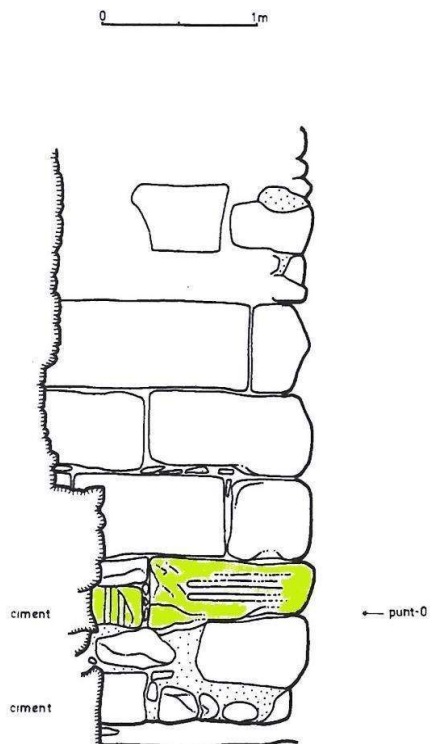
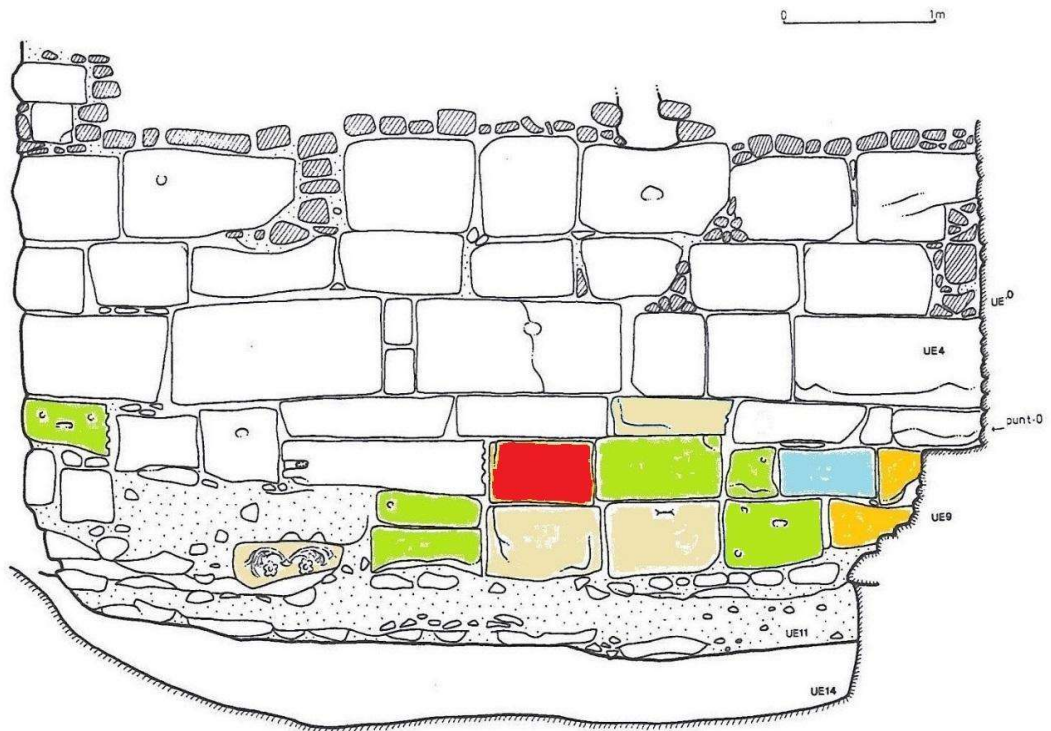

Fig. 4. (pàg següent) Dibuix arqueològic de l'emplaçament dels blocs a la torre segons naturalesa lítica. A partir de dibuix: D. Vivó.

Fig. 5. (pàg. nº13) Dibuix arqueològic de l'emplaçament dels blocs a la torre classificats segons ordre arquitectònic. A partir de dibuix: D. Vivó.

	Blocs marbre
	Blocs sorrenca
	Calcària nummulítica
	<i>Opus caementicium</i>
	Roca mare retallada
	Parament carolingí d' <i>opus incertum</i>

	Blocs lesenes
	Blocs dovelles i imposta
	Blocs entaulament
	Blocs parament
	Blocs indeterminats

Amb anterioritat, hem comentat que tant els blocs de sorrenca com els marmoris presentaven decoració motllurada o figurada (per una classificació segons l'ordre arquitectònic dels blocs marmoris veure fig.5). No hi ha cap mena de dubte que tots aquests blocs provenen de l'aprofitament de material, d'anteriors edificis en desús. Per la decoració, material⁶ i modulació, s'inscriuen aquests a l'època romana.

Per altra banda, cal especificar que només un carreu marmori dels 16 documentats, es troba emplaçat en una situació diferent. Aquest, sense més informació del context exacte de la seva troballa, es troba situat de manera exempta, a pocs metres de la esmentada torre⁷.

Amb tot, convé fer un esment breu al context històric del que va suposar la construcció del nou recinte fortificat carolingi (vers el 800 dC.) i els materials i tècniques constructives que per a la seva obra s'empraren. Fou l'any 785 dC., quan la ciutat -finalment- va passar a mans de Carlemany i s'iniciaren tot un seguit de grans reformes

⁶ És només a l'època romana quan s'empra la pedra de tipus gres, tallada *ex profeso*, provinent dels afloraments de Domeny-Taialà i/o de Can Guilana (Sarrià de Ter), per a la construcció dels principals monuments urbans i produccions escultòriques de la ciutat. Sembla ser que és a l'època tardoantiga quan s'abandona la explotació d'aquestes pedreres i s'aprofita el desmantellament d'antics edificis urbans o periurbans com a material constructiu. El fenomen del reaprofitament de material constructiu fou una pràctica habitual a partir dels segles III-IV i l'època alt-medieval. Per un estudi d'aquest fenomen a Girona, veure Nolla, 2014.

⁷ Veure a Taula d'Il·lustracions : documentació fotogràfica 10.1, bloc nº16.

urbanes⁸ amb la construcció del primer eixample autèntic de la ciutat, bastit a redós d'unes noves muralles (Nolla, *et alii.*, 2008, p.183). Aquest eixample, es va fer ocupant els espais on actualment se situen els soterranis de la Catedral, el claustre, els jardins de la Francesa i, més enllà, cap a llevant, el castell de Gironella (Canal, *et alii.*, 2003, pp.107-151). D'aquesta manera, les noves defenses es bastiren o bé reforçant i millorant les velles muralles tetràrquiques (amb la incorporació de noves torres i portes), o modificant per primera vegada el recinte fundacional; bastint en determinats sectors unes noves muralles més enllà del recinte antic de la Força Vella.

Resultat d'aquest ambigu procedir, fou una obra molt eclèctica, tant pels diversos materials (calcària, sorrenca, rierencs, marbre, pedra volcànica, rajols) com tècniques constructives emprades⁹. En general, però, l'obra carolíngia es va bastir completament amb un massís d'*opus caementicium* revestit amb la tècnica de l'encofrat a partir de blocs allargassats de mida petita, generalment de calcària nummulítica o rierencs, conformant un aparell en *opus incertum*. Tot ell formava un parament de 2 m de profunditat, el qual, en molts trams assolía una amplada total propera als 4 m, aprofitant allà on era possible, com un dels paraments, la muralla romana ja existent.

⁸ Amb tota probabilitat, aquestes reformes urbanístiques no s'iniciarien verdaderament fins haver superat l'instable període entre els anys 785 i 801 dC., quan *Gerunda* era la línia de frontera amb els territoris d'Al-Àndalus.

⁹ Una descripció profunda sobre aquestes noves muralles Nolla, *et alii.*, 2008, pp. 183-189.

Més particularment, s'observa aquí i allà, sobretot en punts arquitectònics conflictius (murs cantoners, basaments, etc.) l'ús de material d'aprofitament¹⁰; aquest es fa visible bé amb material constructiu ceràmic o bé carreuat lític de considerables dimensions, majoritàriament de sorrenca; a excepció dels 15 blocs de marbre de la torre nº3, paradigmàtic cas d'aquest procedí.

De manera especulativa però, tanmateix, amb alguns indicis lògics, creiem poder afirmar que el desmantellament de l'arc es va produir contemporàniament a la construcció de la torre vers el 800 dC.; el fet del bon estat de conservació de bona part dels blocs i de la selecció d'aquells blocs més adients¹¹ per a formar part del parament, així ens ho fa pensar. Cosa que probablement no hagués estat possible sense la conservació del monument més o menys sencer i dempeus. També, cal afegir que cap dels blocs visibles presenten signes d'haver patit cap reelaboració.

2.2. Antecedents de la investigació

Històricament, l'indret de la torre, ha estat objecte de diversos treballs arqueològics amb el màxim objectiu d'estudiar l'evolució del perímetre urbà de *Gerunda* en aquell

¹⁰ Sobre aquest tema veure nota 8.

¹¹ Veiem una clara selecció d'elements de l'arc, preferint aquells carreus més paral·lelepípedics possible. És en la tria de les dovelles de l'arc on millor es veu aquest selecció de material constructiu: els dos salmers i la clau de volta són els blocs de l'arquivolta menys corbats i adients per a ser usats com a carreus paral·lelepípedics.

sector. Als primers treballs de Serra-Ràfols¹² dels anys 30 del segle XX i de F. Riuró i M.Oliva (1947 i 1948), s'hi ha de sumar i destacar, per les sorprenents troballes efectuades, les campanyes dels anys 1987¹³ i 1988¹⁴ dirigides per J.M. Nolla. A tal efecte, fou en concret la campanya del 1988, la intervenció arqueològica que va protagonitzar aquesta singular troballa marmòria en el basament de la torre nº3.

L'interès que va produir aquesta troballa, una de les més sorprenents de l'arqueologia romana a Girona, fou sens dubte evident. Per una banda, es documentava per primera vegada l'ús d'un monument romà obrat (a gran aparell) en marbre blanc; un material lapidi rar i singular a la Girona romana, construïda majoritàriament amb la sorrenca de Domeny-Taialà i/o Can Guilana de Sarrià de Ter i la calcària nummulítica, aflorada en l'entorn més immediat i en el mateix subsol geològic enturonat on s'implantà la ciutat¹⁵. I, per altra banda, com que era prou factible de que formessin part d'un mateix conjunt arquitectònic -arrel d'aquesta singularitat del material-, es podia intentar restituir en alçat el monument. Un primer -i únic- intent reconstructiu del monument, publicat per J.M.Nolla i J.Sagrera (Nolla & Sagrera, 1990, pp. 276-283 i 1991, pp. 177- 195),

¹² Serra-Ràfols, 1927-1931, pp. 74-75; 1942, pp. 122-123.

¹³ Sobre la campanya d'excavació del 1987 veure Nolla, *et alii.*, 1989, pp. 111-130.

¹⁴ Sobre la campanya d'excavació del 1988 veure Nolla & Sagrera, 1991, pp. 177-195.

¹⁵ També cal dir el mateix, pels materials lapidis emprats en els treballs escultòrics, on predomina el gres de Domeny-Taialà i/o Can Guilana (Sarrià de Ter), amb només una escultura, representant a un personatge masculí tocat (MAC-Girona, nº 1699), manufacturada amb un marbre blanc de gra fi i algunes vetes negres que raonadament hem de catalogar com de Luni-Carrara.

interpretaven el conjunt com el d'una porta-arc commemorativa (fig.6). Gràcies a conservar 3 dovelles amb el mateix patró metrològic i decoratiu, fou possible intentar assajar l'obertura de llum i alçada d'aquest adovellat arc de mig punt. La interpretació de les mesures foren: 1,95 m (6 peus romans) de llum i una alçada aproximada de 2,50 m (8 peus i un terç). Per altra banda, només fou possible percebre amb facilitat un dels motius decoratius vegetals de les dovelles, concretament el d'aquella peça interpretada com a la clau de volta de l'arc (peça nº13¹⁶), gràcies a estar col·locada en el parament de la torre per la seva cara decorada¹⁷. Seguidament, especificaven que l'obertura de l'arc es trobava emmarcada per dues parelles de lesenes estriades tallades en el mateix bloc (peça nº14) disposades simètricament, dues a cada banda, formant dos cossos avançats en relació al pla de l'obertura de l'arc, sobresortint 30 cm. Tot seguit, comentaven que aquestes lesenes estriades amb base àtica estaven coronades per uns atípics capitells aixafats els quals recordaven l'ordre toscà (peça nº6). De l'entaulament del monument, només reconstruïen l'arquitrau (peça nº3). A continuació, hipotetitzaven sobre la funcionalitat i cronologia d'aquest monument, interpretant-lo com un arc commemoratiu augustal en funció de porta monumentalitzada úrbica, adossada a les muralles en el sector de Llevant de la ciutat. Tanmateix, la interpretació d'aquest monument com a porta urbana del sector de

¹⁶ Sempre que no s'especifiqui la enumeració seguida és la nostra creada.

¹⁷ La decoració escultòrica en baix-relleu de les dovelles anava vista a les dues cares exteriors del monument; presentant, així, dues façanes principals.

llevant de la ciutat, ha sigut del tot superada a causa dels nous treballs arqueològics efectuats en aquesta zona urbana de la ciutat (Vivó & Palahí, 2011).

Finalment, s'interpretava la càrrega simbòlica d'aquest monument arcuat, com a un edifici que commemorava la concessió del *ius latii* als gerundenses i de l'estatut municipal a la ciutat per part d'August, possiblement durant la profunda reorganització d'Hispania, endegada en una de les seves llargues estades en aquest territori, probablement el 16-15 aC¹⁸ (Nolla & Sagrera, 1991, p. 187).

Un cop descrita aquesta primera proposta reconstructiva del monument romà gironí, convé remarcar que, malgrat aquesta no prenia en adequada consideració la totalitat dels blocs¹⁹ ni les seves característiques tipològiques, constructives, modulars i decoratives, aquesta obria les portes a futurs treballs com el que nosaltres hem pogut desenvolupar. Per això, hem d'elogiar l'encert i dificultat d'aquest primer treball embrionari, el qual, amb més o menys encert, portava a col·lació un dels monuments romans més notables de la Girona romana; de la qual ben poca cosa sabem de la fisonomia dels seus edificis (a excepció de la muralla).

En definitiva, és gràcies a la mencionada primera publicació del monument, tant a revistes com *l'Archivo Español de Arqueología* (Nolla & Sagrera, 1990) com a *Cypsela*

¹⁸ Sobre aquest fet: Plini el Vell (N.H. III, 23). També a: Nolla, 1988, pp. 74-75, 77 i 92.

¹⁹ Seguint la nostra enumeració a l'anterior proposta falten 4 dels 16 blocs que nosaltres documentem. Aquests són els blocs: nº 1, 2, 11 i 16.

(Nolla & Sagrera, 1991), que nosaltres podem replantejar aquests 16 *dissecta membre* marmoris documentats i obrir noves vies interpretatives per a un estudi global del monument: restitució, emplaçament, cronologia i procedència del material lapidi.

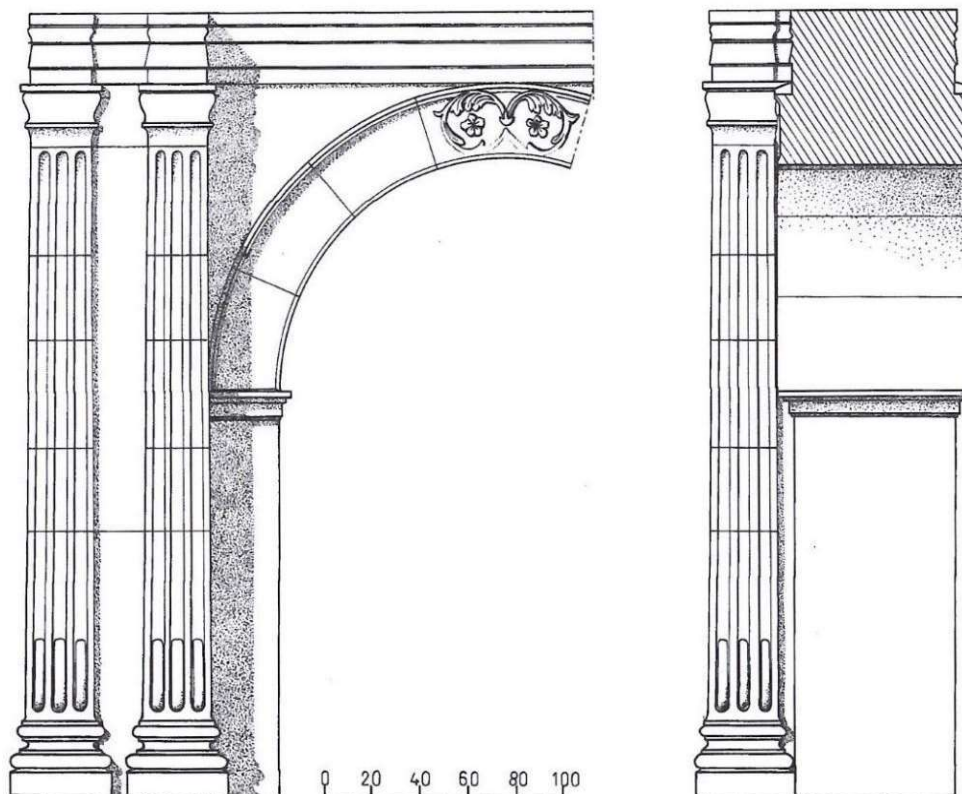
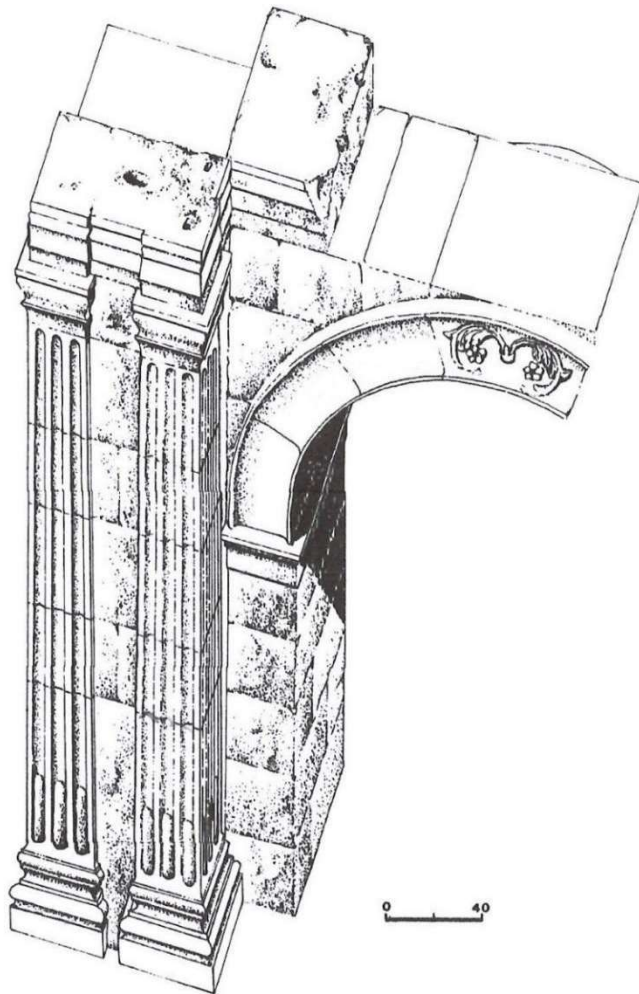

Fig. 6. Proposta de restitució del monument (arc-porta) de J. M. Nolla & J. Sagrera (Nolla & Sagrera, 1990 i 1991). Vista en alçat, secció de perfil i (pàg. següent) axonometria.

Pel que fa al material lapidi, aquest també fou objecte d'estudi des dels primers moments de la seva troballa (1988). A tal efecte, el professor A. Àlvarez del Departament de Geologia de la Universitat Autònoma de Barcelona dugué a terme, per encàrrec del professor J.M. Nolla, un primer estudi petrogràfic en dues mostres obtingudes d'aquests blocs. Sense arribar a cap conclusió clara, es proposava que l'origen d'aquest material es tenia que buscar dins l'àmbit local-regional, potser a prop de l'àrea de Girona o de la zona pirenaica. Descartant-ne una procedència mediterrània.

2.3. Objectius

Moltes vegades es fa difícil mirar de restituir i adscriure a un mateix conjunt edilici, els diversos *dissecta membra* lapidis que poblen en museus o centres urbans històrics. El cas del desmantellat monument arcuat de *Gerunda*, hagués tingut la mateixa sort si no fos perquè en època carolíngia, alguns dels seus blocs es van reutilitzar com a carreus de construcció, agrupats tots junts en el parament del basament d'una poderosa torre quadrangular, ubicada en la part més alta de la ciutat dins dels recinte emmurallat carolingi (vers 800 dC.). El mateix patró metrofònic dels blocs, la seva decoració arquitectònica i tipologia constructiva i, sobretot, la naturalesa singular del material lític en el que es va manufacturar aquest monument, un marbre blanc de gra mig-gruixut documentat per primera vegada a la ciutat i el seu entorn, és la raó principal per a intentar adscriure a un mateix conjunt arquitectònic els blocs. Mateixa raó que també ha permès adscriure un bloc marmori amb motlures, que es troba exempt a prop de la mateixa torre.

Així, són fins a 16, els blocs marmoris documentats i atribuïbles al monument, els que han permès, gràcies a tenir almenys gran part dels seus ordres arquitectònics i ornamentals (basament, lesenes, dovelles i imposta, arquitrau), oferir una proposta reconstructiva d'aquest.

En resum, el nostre treball pretén donar a conèixer dins la comunitat científica i el públic en general, un dels monuments urbans de la *Gerunda* romana més rellevants pel que a

la seva decoració i simbolisme (fins avui l'únic monument marmori de la ciutat) es refereix. Per una banda, oferim una nova interpretació restitutiva d'aquest monument, per l'altra, intentem teixir les hipòtesis més plausibles sobre el seu emplaçament i moment de la seva construcció. Sense deixar d'analitzar, dins d'aquest estudi global del monument que proposem, la procedència del marbre amb el que es va manufacturar.

2.4. Metodologia

La metodologia aplicada per a l'estudi del conjunt dels 16 blocs marmoris adscrits a formar part d'un mateix conjunt arquitectònic, s'ha basat en la realització d'un *corpus*, el més exhaustiu possible de cada peça amb la creació de 16 fitxes. En aquestes fitxes s'especifica: el número d'inventari, l'estat de conservació, les mesures i una minuciosa descripció de les característiques tipològiques, decoratives i constructives (tracés del procés constructiu: perforacions per a grapes, anclatges o *ferrei forfices*, etc.) de la peça. En la descripció de les peces s'ha obviat la cita de paral·lels estilístics ja que aquests s'especifiquen exclusivament en l'apartat 6, dedicat als elements decoratius. Especifiquem que els principals elements ornamentals que ens han servit com a indicadors cronologicoestilístics més rellevants per a enquadrar dins d'un moment precís la construcció d'aquest monument, han sigut la base de lesena de la peça nº14 i la decoració escultòrica del fris de roleus d'acant de les dovelles (peces nº8, 10 i 13). En aquest sentit, per a la realització d'aquesta recerca estilística ha sigut imprescindible atendre als principals estudis monogràfics dedicats sobre aquests elements decoratius

- base i fris de roleus acantiformes - no només de la Península Ibèrica sinó també d'altres regions de l'Occident romà com la Gàl·lia, la Narbonensis, el nord d'Itàlia o la pròpia Roma. Sobre l'estudi tipològic de les bases romanes hem de destacar el treball de M. I. Escrivà Chover (2005)²⁰ dins l'àmbit hispànic de la *provincia tarraconenses* -el qual incorpora dins el seu estudi la base gironina (peça nº14)- i els de Wegner (1965)²¹ o Shoe Meritt (1969)²² dins l'àmbit itàlic.

Pel que fa als diversos treballs monogràfics sobre els frisos acantiformes hem de destacar els realitzats per G. Schörner (1995)²³ a l'Occident de l'Imperi o el de M. Janon (1986)²⁴ sobre els de Narbona. Dins l'àmbit hispànic destaquem -entre d'altres- les diverses publicacions de C. Márquez (*Corduba*)²⁵, M.A Gutiérrez Behemerid (*Clunia*)²⁶, S. Ramallo (*Carthago Nova*)²⁷, Pensabene (*Tarraco*)²⁸ o M. Claveria i A. Garrido (*Barcino*)²⁹.

²⁰ Escrivà Chover, 2005.

²¹ Wegner, 1965.

²² Shoe Meritt, 1969.

²³ Schörner, 1995.

²⁴ Janon, 1986.

²⁵ Márquez, 2002, pp. 223-246 i 2003, pp. 337-353.

²⁶ Gutiérrez Behemerid, 1998, pp. 103-116.

²⁷ Ramallo Asensio, 1999, pp. 211-231.

²⁸ Pensabene, 1993, pp. 33-105.

²⁹ Claveria, 2011, pp. 901-903; Garrido, 2011.

Al mateix temps, també s'han realitzat visites a varies seus museístiques del territori català i del Llenguadoc-Rosselló (França) per contemplar *in situ* el treball escultòric d'aquestes produccions artístiques. Destaquem la visita al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona, lloc on es conserven gran quantitat de fragments de frisos acantiformes, adscrits molt probablement a monuments funeraris de *Barcino* (Garrido 2011).

Per il·lustrar aquest *corpus*, s'ha generat tota una rigorosa documentació gràfica de cada carreu -adjuntada en l'apartat 10-, basada en una documentació fotogràfica i de dibuix tècnic/arqueològic - amb vista en planta, alçat, perfil i axonometria - segons la restitució ideal de cada bloc, ja que tots els blocs menys un (nº16), es troben encastats al parament de la torre i, per tant, no tenim accés a la totalitat de les seves cares. Aquest dibuix tècnic s'ha realitzat amb *SketchUp*. Mentre que la decoració vegetal del fris de les dovelles s'ha realitzat artísticament a mà, amb la tècnica del grafit. Així mateix, el programa informàtic de modelatge en 3D, *sketchUp*, ha sigut l'eina utilitzada per a treballar la restitució d'aquest monument, ja que ens ha permès copsar, un cop dibuixades, les característiques i posada en obra de cada peça, amb visió tridimensional. En aquest sentit, tornem a insistir que la principal dificultat d'aquest treball és que tots els blocs menys un (nº16), es troben encastats al parament de la torre i només tenim fàcil accés a una cara dels blocs; o dues en els cantoners (bloc nº14). A més, només 3 blocs (nº13, 14 i 15), es troben col·locats amb una de les seves cares decorades

frontalment. Per sort, però, les esclotxes entre carreus són prou amples com per poder visualitzar algunes de les cares laterals d'aquests i copsar-ne part de la decoració arquitectònica o figurada que presenten. D'aquesta manera, el dibuix arqueològic dels blocs s'ha restituit amb la màxima fidelitat diferenciant la part visible (amb textura de marbre) d'aquella oculta (restituïda amb color blanc).

A falta d'altres vestigis arqueològics més que els 16 blocs, sigui documentals, epigràfiques o estructurals, és a través de diverses dades interrelacionades de l'urbanisme de la ciutat, orografia o context de la troballa dels blocs, que proposem oferir una proposta d'emplaçament d'aquest monument. En aquest sentit, imprescindible ha sigut la recerca bibliogràfica sobre els diversos arcs honorífics i portes monumentals d'arreu de l'imperi per intentar discernir les diverses possibilitats d'ubicació i funcionalitat del nostre monument arcuat gironí. Entre aquests treballs destaquem les diverses publicacions de S. de Maria³⁰.

Per altra banda, la metodologia aplicada per a la realització de l'estudi arqueomètric del material constructiu del monument, ha partit de l'estudi petrogràfic realitzat a inicis dels anys 90 del segle passat pel professor Aureli Àlvarez. Les seves consideracions apuntaven a un origen local-regional imprecís i genèric, descartant, tanmateix, una procedència mediterrània. Transcorreguts més de vint anys i gràcies als diversos projectes de recerca duts a terme al llarg de les últimes dècades des de la UAB, l'ICAC,

³⁰ En especial: De Maria, 1988.

la Universitat de Saragossa i l'IRAMAT-CRP2A de Bordeus, a dia d'avui gaudim de més mostres de referència i coneixement sobre els materials lapidis - en concret marmoris-peninsulars i pirinencs, per a poder precisar millor el seu origen. A tot això, cal sumar-hi, les noves prospeccions geològiques realitzades a diversos afloraments marmoris dins l'entorn de Girona i la recollida de materials des dels seus afloraments.

Tot i que ja es van extreure dues mostres dels blocs a finals dels anys vuitanta del segle passat³¹, amb les quals els professor Àlvarez realitzà l'estudi petrogràfic, s'ha vist imprescindible sol·licitar permís a l'Ajuntament i als Serveis Territorials d'Arqueologia i Paleontologia de Girona l'extracció de noves mostres dels blocs, per tal de complementar la representativitat del mostreig i la realització de noves tècniques analítiques (catodoluminescència o isòtops estables) que requereixen de la nova preparació de làmines primes.

Així mateix, la metodologia seguida (en curs d'estudi) per a l'anàlisi petrogràfic del marbre del monument gironí està consistint, després de l'anàlisi macroscòpic, la visualització al microscopi òptic de llum polaritzada, mitjançant la prèvia preparació de les corresponents làmines primes. Aquestes s'estan elaborant en el Laboratori de Preparació de Làmines Primes del Departament de Geologia de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB); les observacions en el microscopi òptic de polarització, corresponents fotografies i comparació amb mostres de referència dels principals

³¹ Veure nota 64.

marbres utilitzats en època romana o de l'entorn de la província de Girona, han sigut portat a terme en la Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC). Per tal activitat, s'han utilitzat les mostres de referència depositades tant en l'esmentada Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'ICAC com en el Laboratori per a l'Estudi dels Materials Lapidis en l'Antiguitat (LEMLA), de la UAB.

3. Catàleg dels 16 blocs marmoris ³²

El catàleg que presentem a continuació conté els 16 blocs marmoris d'època romana reutilitzats com a material constructiu en època carolíngia (vers el 800 dC.) en el basament inferior de la torre quadrangular (nº3), coneguda a dia d'avui com del Telègraf o del Llamp. La classificació segueix un criteri tipològic i numeral sistematitzat per ordres arquitectònics. Es troben agrupats en 6 grups:

1. Basament
2. Parament
3. Lesenes
4. Dovelles i imposta
5. Entaulament
6. Ordre indeterminat

Per últim, adjuntem una taula amb les abreviacions utilitzades en el conjunt de les fitxes en l'apartat de les mesures de cada bloc:

H	Altura
L	Longitud
Ldec	Longitud decoració
Lsup	Longitud superior
Linf	Longitud inferior
P	Profunditat

³² Emplacem a l'apartat 10 per a la documentació gràfica (fotografies i dibuix) d'aquest *corpus*.

HB	Altura
Hc	Altura cavet
Hp	Altura plint
Ht1	Altura tors primer
HI1	Altura llistell primer
He	Altura escòcia
HI2	Altura llistell segon
Ht2	Altura tors segon
Hlsup	Altura llistell superior
Hfaixa1	Altura faixa primera
Hkyma	Altura <i>Kyma</i>
Hfaixa2	Altura faixa segona
Pd	Profunditat dovella
*	Mesura incompleta a causa de peça fracturada
()	Mesura reconstruïda (hipotètica)
n.m.	No mesurable

1- Basament

Nº16	Estat de conservació: Malgrat l'estat de colonització de líquens en que es troba el bloc -degut a la continuada intempèrie-, preserva notablement el treball escultòric de la seva superfície i decoració. Bloc exempt.	Mesures: H: 45cm; L: 71*cm (cm) ; P: 37*cm (cm). Decoració: Hc: 4cm; HI: 5cm; <i>Hkyma</i> : 6cm.

Descripció: bloc fracturat de forma paral·lelepipèdica el qual per les seves característiques s'ha d'inscriure com a un carreu del basament del monument. Conservem sencera una part angular decorada. La part superior del bloc presenta una decoració motllurada, de dalt a baix, a partir d'un cavet recte, un llistell i una *Kyma reversa*. Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, s'observa treball d'*anathyrosis*³³ a la cara superior d'aquest per a l'encaix del bloc superposat.

2- Parament

Nº9	Estat de conservació: Bona. Amb visió parcial als seus costats laterals. Situació N ³⁴ .	Mesures: H. 45 cm; L: 71 cm; P: n.m.
Descripció: bloc paral·lelepipèdic amb les seves superfícies visibles convenientment polides i llises. D'ordre arquitectònic a priori indeterminat, la peça podria tractar-se, per la seva metrologia i característiques, a un carreu llis del parament del monument. No observem cap traça del procés constructiu (grapes, anclatges, etc).		

³³ Aquesta tècnica constructiva, emprada per a les construccions a pedra seca sense morter, consisteix a delimitar sobre la superfície lapídia un diferent acabat escultòric per a oferir una correcta col·locació i encaix del bloc sobreposat o horitzontal. Són dos els blocs visibles (nº14 i 16) que presenten aquesta tècnica. Un estudi sobre traces constructives d'època romana a Anglese & Pizzo, 2014.

³⁴ La "situació" fa referència a la posició i cara visible dels blocs dins la torre.

3- Lesenes³⁵

Nº4	Estat de conservació: Regular. Peça incomplerta, fracturada per la meitat. Amb bona visió als seus costats decorats. Situació N.	Mesures: H: n.m.; L. 36*cm (L: 70cm; L.dec:74 cm); P: 38 cm.
Descripció: bloc de tambor de lesena estriada angular fracturat per la meitat. Només preservem una de les dues lesenes angulars geminades que el tambor presentava. Aquestes anaven decorades en totes les seves cares amb 4 canals i 5 estries – tal com ens indica la lesena angular conservada en el bloc. Gràcies a conservar la totalitat d'una de les dues lesenes angulars geminades del bloc i gran part de zona llisa de separació d'ambdues, podem restituir per simetria i proporcionalitat, l'espai que ocupava la segona lesena del bloc, obtenint de retruc, la longitud total del bloc tant del parament com de la part sobresortint decorada. Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, observem una perforació de secció arrodonida per a la subjecció del bloc en vertical mitjançant anclatges metàl·lics. La part esquerra homònima perduda, també tindria la mateixa perforació.		

³⁵ Les lesenes, anomenades també *falses pilastres*, són un mer element decoratiu, el qual, no compleixen una veritable funció de suport. Aquestes poden ser decorades amb estries o de secció llisa. En el nostre monument arcuat tenim els dos casos.

Nº5	Estat de conservació: Bona. Amb visió parcial als seus costats laterals. Situació N.	Mesures: H: 40 cm; L: 70 cm; L.dec: 73 cm; P: n.m.
Descripció: bloc de tambor de lesena llisa geminada angular. Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, observem una cavitat central allargada i estreta corresponent als típics encaixos per als <i>ferrei forfices</i>³⁶. A la part superior i inferior de l'extrem esquerra del bloc, podem observar dues perforacions de secció arrodonida amb la finalitat de travar en vertical els blocs mitjançant anclatges metàl·lics.		

Nº 7	Estat de conservació: Regular. Amb poca visió als seus costats decorats. Situació N.	Mesures: H: 45 cm; L: n.m.; L.dec: 87 cm; P: n.m.

³⁶ La presència d'aquests típics encaixos per a les estenalles (*ferrei forfices*), documentats en tres blocs, ens permet d'esbrinar que el sistema utilitzat per a l'elevació dels carreus en el transport i construcció de l'arc fou el conegut sistema del qual parla Vitruvi (10, 1, 1 s.) basat en la preparació d'una estructura formada per tres bigues de fusta (*rechamum*), del vèrtex de la qual penjava una politja fixa (*trochlea*) per la qual girava la corda (*ductarius funis*) que, en un dels seus extrems, tenia els *ferrei forfices* que subjectaven els blocs, i els elevaven fins al punt desitjat per a la seva posada en obra.

Descripció: bloc de tambor de lesena estriada esculpida a les dues cares exteriors del bloc. Tipològica i modularment, aquesta lesena es diferencia de les lesenes angulars estriades geminades. És el bloc que presenta la major longitud (87 cm) de tots els 15 carreus.

A causa de la mala visió de les seves cares decorades, no podem precisar ni la longitud ni el nombre de canals i estries d'aquesta. El que sí podem determinar, és que aquest tambor pertany al tram superior de la lesena, ja que s'observa l'acabament arrodonit dels canals.

Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, observem dues perforacions als extrems superiors, corresponents als típics encaixos per a grapar els blocs per a la subjecció en horitzontal d'aquests. També observem el canal per a poder fondre l'element metàl·lic de les grapes.

Nº 11	Estat de conservació: Regular. Fragment molt incomplet. No té visió a les cares laterals. Situació N.	Mesures: H: 20*cm (22 cm); L. 69*cm (70,5cm); L.dec. 72,5*cm (74cm); P: n.m.

Descripció: bloc molt fracturat pertanyent a un tambor de lesena estriada geminada angular. Només es pot apreciar una cara decorada amb el començament d' 1 canal i 1 estria. Per les dimensions d'aquests, proposem una mateixa filiació tipològica amb la comentada lesena estriada nº 4. Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, observem dues perforacions de secció arrodonida per a la subjecció del bloc en vertical mitjançant anclatges metàl·lics.

Nº12	Estat de conservació: Bona en els costats més protegits de la intempèrie. Tenim parcial visió d'una de les seves cares laterals. Situació N.	Mesures: H: 22 cm; L: 70* (71,5cm); L.dec: 72,5*cm (74cm); P: s.n.
Descripció: bloc de tambor de lesena estriada geminada angular. No es pot apreciar el nombre total de canals i estries. Tanmateix, per les dimensions del bloc i tipologia decorativa, proposem una mateixa filiació amb el grup de lesenes estriades ja comentades: nº 4 i 11. No observem cap rastre constructiu.		

Nº14	Estat de conservació: Bona en els costats més protegits de la intempèrie. El costat oriental és el més erosionat. Amb bona visió als costats laterals. Bloc cantoner (N i S).	Mesures: H: 1,10 m; L: 70,5cm; L.dec. 74cm; P: 38 cm. Base: HB: 25 cm; Hp: 7 cm; Ht1: 6 cm; Hl1: 1,5 cm; He: 5 cm; Hl2: 1 cm; Ht2: 4,9 cm; Hlsup: 0,5 cm.
Descripció: bloc esculpit amb dues bases àtiques geminades de lesena angular. Les dues bases incorporen un plint corregut. A continuació, sorgeixen dues lesenes estriades angulars de 3 canals i 4 estries. El primer tram inferior, es troba ornamentat amb <i>rudenturae</i> o contracanal d'una alçada de 30 cm. Per la tipologia i dimensions, proposem una mateixa filiació amb les lesenes estriades ja comentades: nº 4, 11 i 12. Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, observem en la cara col·locada a la part septentrional diverses perforacions i treballs amb		

diversos acabats escultòrics a la seva superfície. Tots aquests rastres constructius deixats sobre la superfície del bloc, són indispensables per entendre correctament la posada en obra d'aquest bloc dins del monument.

El primer rastre que comentarem és relatiu a la perforació allargada i estreta central corresponent als típics encaixos per als *ferrei forfices* (comentats *infra*). En segon lloc, exposem les perforacions dels dos extrems superiors relatives al sistema de grapes per a la travació en horitzontal del bloc. En últim lloc, mencionem el treball d'*anathyrosis* per a la col·locació i encaix de la peça superior.

Per altra banda, cal dir que tot i guardar el mateix nombre de canals i estries a cada costat visible, 3 i 4 respectivament, una de les lesenes laterals presenta una amplada major amb 4,5 cm de diferència.

Per últim, cal dir que l'estudi estilístic i tipològic de la base àtica geminada d'aquesta peça fou incorporat a l'estudi de M. I. Escrivà Chover sobre les bases romanes de la *Provincia Tarraconensis* (Escrivà 2005). Més endavant comentarem el seu estudi.

Nº 15	Estat de conservació: Regular. Presenta una elevada erosió. Sense visió als seus costats laterals. Situació S.	Mesures: H: 22 cm; L.dec: 26*cm (74 cm); P: n.m.
Descripció: bloc notablement degradat de tambor de lesena estriada. No podem apreciar al quedar mig ocult per estructures que el folren, el nombre total de canals i estries d'aquest. Tanmateix, per la tipologia i dimensions, proposem una mateixa filiació amb les lesenes estriades ja comentades: nº 4, 11, 12 i 14.		

No s'observa cap rastre constructiu.

4- Dovelles i imposta

Nº6	<u>Estat de conservació:</u> Bona, malgrat que la cara exposada a la intempèrie presenta una notable degradació. Amb bona visió als seus costats laterals. Situació N.	<u>Mesures:</u> H: 24,5 cm; L.sup: 84cm; L.inf: 70,5 cm; P: n.m. Decoració: Hfaixa1: 5 cm; Hkyma: 12,5 cm; Hfaixa2: 7 cm.
<u>Descripció:</u> bloc pertanyent, indubtablement, a una de les impostes de l'arc. El fet de tenir un perfil poc inclinat, sumat a altres elements que tot seguit comentarem, ens fa rebutjar un element de cornisa. Per les dimensions del bloc i la tipologia decorativa d'aquesta peça en comparació amb les altres, ens hem d'imaginar aquest bloc de tipologia geminada angular. En un dels costats laterals del bloc (el que mira cap E) encara es pot apreciar el final d'una de les dues impostes esculpides en el bloc que sobresurt un màxim de 2, 5 cm del bloc en la seva part superior. La decoració que presenta, de baix a dalt, està formada per una faixa de 7 cm un xic inclinada, seguit d'un <i>Kyma reversa</i> de 12 cm i coronat per una faixa de 5 cm. No presenta rastres constructius visibles.		

Nº8	Estat de conservació: Bona. Amb visió parcial als seus costats laterals. Situació N.	Mesures: H: 45 cm; L: 70cm; L.dec: 81cm; P: n.m.
Descripció: bloc de dovella amb decoració vegetal esculpida en baix-relleu (sobresortint un màxim de 2 cm) a les dues cares exteriors del bloc. Difícilment, per les escletxes entre carreus es pot visualitzar la representació figurada que presenta. Tanmateix, es pot copsar clarament una seqüència figurativa de roleus d'acant. Aquesta representació ocuparia un espai més o menys central mentre que als laterals es veurien els brots que s'unirien amb les subsegüents dovelles dins la seqüència del fris. Un altre element decoratiu propi de la dovella, és la faixa de secció el·líptica que emmarca aquesta per la banda de l'extradós (suposadament també flanquejaria per l'intradós), de 1,5 cm d'altura, i no sobresortint més que la pròpia decoració vegetal. El carreu on està esculpida la dovella incorpora el parament extradossal. De fet, és la cara corresponent a l'extradós de l'arc, quadrangular i de secció el·líptica, la que nosaltres observem embotida en el parament N de la torre. Aquest sobresurt 5,5 cm de la dovella a ambdós costats. Gràcies a aquesta situació, podem conèixer la profunditat de la dovella (81cm) i del seu parament (70cm). Per això, la dovella sobresurt del marc del parament 5cm a ambdós costats. Pel que fa als rastres constructius, aquesta incorpora en la cara visible un encaix per als <i>ferrei forfices</i>. La posició d'aquest a la part superior central, ens indica la col·locació inclinada de la dovella a la part inferior de l'arc just a continuació de la dovella salmer. Aquesta col·locació ve confirmada per la seva decoració i perfil morfològic del carreu.		

Nº10	Estat de conservació: Bona. Amb visió als seus costats laterals. Situació N.	Mesures: H: 45cm; L: 70cm; L.dec: 81cm; P: n.m.
Descripció: bloc de dovella amb les mateixes dimensions modulars i característiques tipològiques decoratives que l'anterior dovella comentada (nº 8). També es troba embotida en el parament N de la torre per la mateixa cara quadrangular de secció el·líptica, corresponent al parament extradosal de l'arc. Aquest també sobresurt 5,5 cm de la dovella a ambdós costats. Més difícilment que l'anterior dovella, per les seves esclotxes entre carreus es pot copsar difícilment la seva ornamentació figurada esculpida a les dues cares. Aquí, la decoració observada varia tipològicament de la seqüència decorativa de roleus d'acant. A tal efecte, en la present arquivolta copsem una decoració a partir de 3 fulles d'acant en forma de semipalmeta (una central i dues laterals que s'enrotllen a l'acabament tocant la faixa motllurada que emmarca la dovella). A la part superior de la semipalmeta es veuen dos brots que s'uneixen entre ells a partir d'un element central. També, a la base de la semipalmeta trobem una element motllurat de secció el·líptica que s'imbrica amb la faixa que emmarca la dovella per l'extradós. Aquest element, l'absència de l'encaix per a les estenalles (<i>ferrei forfices</i>) i la diferent representació figurada, fan pensar inequívocament, que ens trobem amb un dels dos salmers de l'arc. És, en aquest sentit, en aquesta dovella corresponent al salmer, on finalitzaria la seqüència rítmica dels roleus.		

No presenta cap rastre constructiu visible. L'encaix per als *ferrei forfices* l'imaginem oculta a la cara superior vertical en posició centrada, d'acord amb la inclinació adequada per a la col·locació de la dovella.

Nº13	Estat de conservació: Bona, malgrat que la decoració es troba força degradada. Així mateix, el bloc es troba fracturat en la seva part inferior. Sense visió de les seves cares laterals. Situació N.	Mesures: H: 24*cm (35 cm); Ls: 71*cm (72 cm); Li: n.m.; P. n.m.
Descripció: bloc de dovella pertanyent a la clau de volta de l'arc. Presenta les mateixes dimensions modulars i característiques tipològiques decoratives que les anteriors dovelles nº8 i 10. No obstant això, la manufactura de la peça difereix de les altres, ja que aquesta no incorpora el parament de l'extradós de l'arc. Gràcies a que es troba col·locada en el parament N de la torre carolíngia per una de les seves dues cares exteriors esculpides, podem copsar, ara sí amb més facilitat i deteniment, la seva decoració. Ara bé, pel mateix fet d'estar a la intempèrie, el seu treball esculpit es troba bastant degradat i alterat. La decoració que presenta és correspon a l'inici de tota la seqüència decorativa del fris de roleus d'acant amb flors centrals de l'adovellat. També presenta la faixa de secció el·líptica que emmarca el perfil extradossal de la dovella. El fet d'estar fracturada la part inferior de la peça, ens impedeix de comprovar si aquesta motllura també era present en el perfil intradossal de la dovella. Amb tota probabilitat, hem de comptar que sí.		

5- Entaulament

Nº3	Estat de conservació: Bona. Amb visió als seus costats laterals. Situació N.	Mesures: H: 32,6cm; L.sup: 71,5cm; L.inf: 70 cm; P: n.m. Decoració: Hfaixa1: 5cm; Hkyma: 8,5cm; Hfaixa2: 11cm; Hfaixa3: 8,1cm.
Descripció: bloc pertanyent, a causa de les seves característiques tipològiques i decoratives, a l'arquitrau de l'entaulament del monument. Presenta decoració motllurada a les seves dues cares externes a partir, de baix a dalt, de dues faixes de diferent altura (8 i 10 cm), seguides per un <i>Kyma reversa</i> (8 cm) i una altra faixa (6 cm) coronant la peça. Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, observem dues cavitats a les parts superiors dels extrems de la cara superior per a la subjecció en horitzontal dels blocs amb grapes.		

6- Peces indeterminades

Nº1	Estat de conservació: Regular. Peça fracturada i molt erosionada. Amb visió a una cara lateral (E). Situació N.	Mesures: H: 45cm; L: 37*cm; P. n.m.
Descripció: bloc d'ordre arquitectònic indeterminat. A la cara inferior del bloc molt fracturada, es pot observar algun treball esculpit difícil de precisar. Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, observem una cavitat arrodonida a l'extrem inferior E de la cara central per a la subjecció del		

bloc en vertical mitjançant espigues o perns metàl·lics. La part O homònima perduda, també tindria la mateixa perforació.

Nº2	Estat de conservació: Bona. Amb visió a una cara lateral (E). Situació N.	Mesures: H: 37cm; L: 70cm; P. n.m.

Descripció: bloc d'ordre arquitectònic indeterminat.

Pel que fa als rastres constructius deixats en el bloc, a la part inferior de la seva cara frontal, podem apreciar la traça guia esbossada en el bloc (mitjançant un treball lapidi diferent que esculpeix la superfície amb *puntero* creant així aquesta delimitació perimetral de la cara) per a l'encaix de la peça superior.

4. Proposta de restitució:

Un cop feta la catalogació segons l'ordre arquitectònic i l'estudi exhaustiu dels 16 blocs marmoris, podem arribar a la conclusió de que tots els carreus pertanyen a un mateix conjunt edilici. Tant el mateix context arqueològic de la troballa dels blocs (agrupats tots junts³⁷ en el basament de la construcció carolíngia de la torre nº3), com el mateix patró metrològic, ornamental i tipològic dels carreus, a més de la singularitat ja comentada del material, així ens ho indiquen.

Seguint aquests raonaments, ens proposem la tasca d'exposar una nova proposta de restitució arquitectònica d'aquest monument. És indiscutible, tal com apuntaven els anteriors autors (J. M. Nolla & J. Sagra), i vistes les peces analitzades (basament, lesenes, dovelles, imposta, entaulament), de que ens trobem davant d'un monument arcuat. Aquest fou construït amb un sol gruix de carreus³⁸ travats a sec amb grapes i anclatges verticals metàl·lics i, amb treball d'*anathyrosis* a les cares de contacte entre els blocs superposats. L'arc presenta decoració a les seves dues façanes principals; factor que ens fa rebutjar la idea de que es tracti d'un monument funerari arcuat emplaçat al voltant d'una via funerària d'entrada a la ciutat, ja que aquests només es

³⁷ Excepte el carreu nº16, que sense més informació de la seva troballa, es troba emplaçat de manera exempta, en els jardins del Passeig Arqueològic a pocs metres de la torre nº3.

³⁸ Tan sols els blocs del capitell, base i basament relatius a les lesenes monumentals de les façanes, anirien per raons de modulació i producció d'aquests elements decoratius, manufacturats diferentment amb dos carreus homònims grapats (veure fig. 7).

troben decorats per la seva façana principal que observa a la via. Per tant, el nostre monument no s'inscriuria dins d'aquesta tipologia³⁹. De fet, tots els blocs presenten o bé decoració a les dues cares exteriors del bloc, tals com les peces nº8, 10, 13 (dovelles), 3 (arquitrau), 7 (lesena estriada) i 9 (bloc de parament), o bé, una decoració angular (decorada a 3 cares), tals com les peces nº4, 11, 12, 14, 15 (lesenes estriades geminades), 16 (basament) i 5 (lesena llisa geminada). No obstant això, no podem assegurar d'entrada, a través de les peces conservades, la tipologia arquitectònica concreta d'aquest monument arcuat: exempt o adossat (integrat en un recinte arquitectònic).

La profunditat del parament de l'arc, sense comptar amb els elements ornamentals que sobresurten d'aquest, és de solament 70 cm⁴⁰. Moltes, són les peces que incorporen part del parament. Així, destaquem que les dues dovelles nº8 i 10, estan elaborades incloent part del parament extradosal de l'arc, a diferència de la clau de volta (nº13).

³⁹ A Edeta (Llíria), C. Aranegui va restituir un monument funerari romà en forma d'arc de triomf emplaçat al voltant d'una via funerària d'aquesta ciutat (Aranegui, 1995, pp. 197-210). Per la tipologia de monuments funeraris en forma d'arc de triomf veure Von Hesberg, 1994, pp.185-189; Sauron 2006, pp. 223-233.

⁴⁰ Són prou extens els arcs o portes romanes amb una igual o similar, feblesa de profunditat. Dins d'aquesta llarga llista destaquem per proximitat geogràfica i semblança mètrica, l'arc privat (dedicat per *L. Pompeius Campanus*) de caràcter funerari d'Aix-les-Bains (França). Aquest no sobrepassa els 75 cm de profunditat, amb una altura de 9,15 m i longitud de 7,10 m; amb una llum de l'arc que amida 3,50 m (Prieur, 1982, p.460-462; Küpper-Böhm, 1996, p. 129-135). Dimensions molt similars al nostre monument.

Amb tot, l'únic bloc que tot ell és parament, sense cap element decoratiu visible, és el carreu nº9. Aquest conté totes les seves cares llises.

Per altra banda, l'element decoratiu que sobresurt més del pla de l'arc és la peça nº7, amb 87 cm de profunditat. Aquesta peça ha estat identificada i anomenada per nosaltres, com un tambor de lesena estriada "amb decoració a les dues cares exteriors".

Per l'acabament arrodonit dels canals, podem saber que és el tambor de la part final superior de la lesena. Les dimensions i característiques tipològiques d'aquesta, comparades amb les altres tipologies de lesenes documentades, fa que indubtablement pensem que aquesta s'identifica amb el grup de lesenes que flanquejarien l'obertura de l'arc; emplaçades una a cada banda d'aquest i en les dues façanes principals. Cal especificar que desconeixem tant la seva longitud total com el número total de canals i estries. No obstant això, la nostra interpretació és que ens trobem amb una meitat de tambor de lesena estriada de 4 estries i mitja i 4 canals. Aquest bloc deuria anar unit mitjançant el sistema de grapes que presenta el bloc, amb una altra lesena homònima de 3 estries i mitja i 3 canals. Així, ens trobaríem amb unes lesenes de façana de 7 canals i 8 estries que, per la seva notable amplada recorden composicions com les de l'arc

honorífic de Langres⁴¹ o els arcs de Saint-Chamas del Pont Flavien⁴² (fig.7). Aquestes tindrien una alçada, des de la base fins al capitell, de 4,40 m⁴³.

Fig. 7. Vista de l'arc honorífic de Langres.

Foto: S. Riandet.

A baix, vista contrapicada dels arcs del Pont Flavien de Saint-Chamas. Foto: J. Mossot.

⁴¹ Olivier, 2010, pp. 282-286.

⁴² Lafran & Roth Conges 1989.

⁴³ Aquesta mesura ha sigut calculada a través de les relacions de proporcionalitat i de la reconstruïda, amb força precisió, altura (1,81 m) i llum de l'arc (3,40-3,60 m).

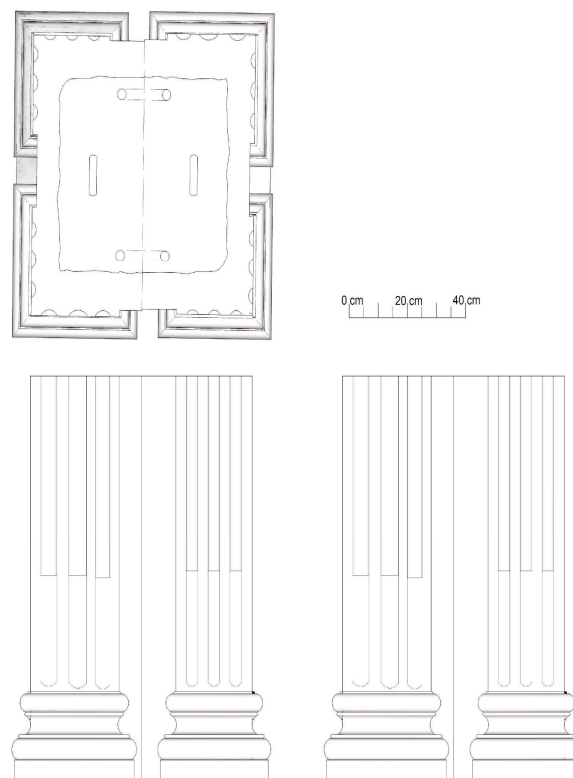
Entre els blocs, documentem dues tipologies més de lesenes que varien, tant formal com modularment entre elles. El grup més nombrós el conformen la tipologia anomenada “lesenes estriades geminades angulars” de 74 cm x 38 cm. Aquesta tipologia la configuren les peces nº4, 11, 12, 14 i 15. No obstant això, cal especificar que entre elles hem documentat variació en el nombre total de canals i estries. Així, si mentre les peces nº12, 14 i 15 documentem 3 canals i 4 estries, ans al contrari per les peces nº4 i 11, ornamentades amb 4 canals i 5 estries. És fa difícil explicar aquest desajust decoratiu, el qual però, no creiem que comprometi la nostra teoria d’englobar en el mateix grup, aquestes lesenes de característiques i dimensions iguals (74 cm x 38 cm). En conseqüència, podria tractar-se d’un simple descuit associat a problemes de l’organització del treball i a la producció dels elements decoratius. En àrees properes a *Gerunda*, com *Emporiae* (Empúries) i *Ausa* (Vic), per posar exemples propers a la zona geogràfica⁴⁴, també s’han detectat similars *errates* en les produccions edilícies decoratives⁴⁵.

La col·locació d’aquest grup de lesenes dins del monument és la que ha ofert més complicacions. Tanmateix, una observació analítica i conscient dels rastres constructius deixats sobre la cara N del bloc nº14, ens ajuden a identificar la probable disposició i

⁴⁴ L’*Ager gerundensis* era limítrofa al NE amb l’*ager empuritanus* i al NO amb l’*ager ausetanus*.

⁴⁵ Escrivà Chover, 2005, p. 43: sobre la diferència d’estries de dues bases àtiques emporitanes (A4-A5) procedents probablement de la casa nº1; Domingo, *et alii*. 2008, p.602: sobre els desajust en la elaboració de certs detalls decoratius en el temple romà de Vic.

posada en obra d'aquests. En efecte, tant el perímetre que dibuixa el treball d'*anathyrosis* del bloc, no tancat sinó en forma d'U, com el sistema de grapes, ens indiquen que el bloc nº14 anava grapat amb una mateixa peça homònima. Amb aquesta solució tindria lògica el treball d'*anathyrosis* en perímetre no tancat que presenta i el seu sistema d'agrapat. En substància, unint dues peces homònimes obtindríem un massís quadrangular de 74 cm x 76 cm inscrit amb 4 lesenes angulars; dues visibles a cada façana principal del monument (fig. 8). També, gràcies al bloc nº14, podem conèixer l'alçada que presenten aquestes lesenes. Així, l'alçada d'aquest grup de "lesenes estriades geminades angulars" s'ha calculat en base a les contraestries o *rudenturae* que presenta la peça nº14 en la seva cara E.

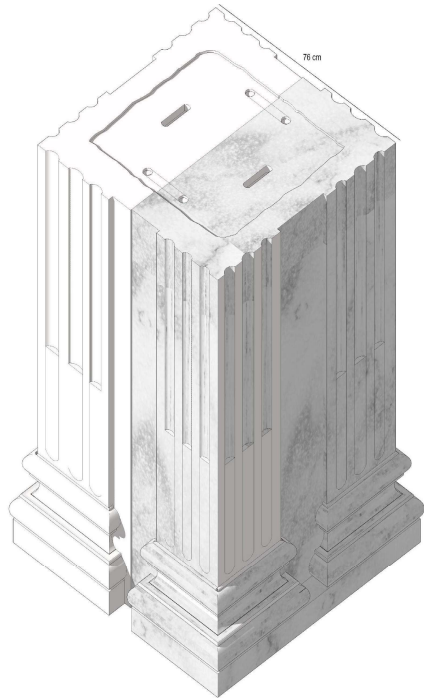

Fig. 8. Proposta de posada en obra de la peça nº14. Vista en planta, alçat i perfil. Pàgina següent vista axonomètrica. Dibuix: Autor.

Per principi de proporcionalitat, aquest element sempre guarda una relació d'1/3 sobre l'alçada total de la lesena o columna a la qual pertany (sense comptar el capitell). Per aquesta regla de tres, si les *rudenturae* del bloc nº14 presenten un alçada de 30 cm, hauríem de calcular una alçada aproximada d'1,50 m. Al mateix temps, tinguent en compte que el bloc nº14 mesura des del plint de la base, 1,10 m, i que conservem l'alçada (coincident) de dos tambors d'aquest grup de lesenes (bloc nº12 i 15), 22 cm, podem precisar que aquestes tindrien una alçada concreta d'1,54 m. Aquesta poca alçada indueix a pensar que aquest grup de lesenes ocuparien una posició elevada, disposades en un probable pis superior després de l'entaulament de l'arc. D'aquesta manera, la nostra hipòtesis pren partit per interpretar aquestes lesenes angulars d'1,54

m d'alçada, coronades per capitells-impostes possiblement similars a la peça nº6. D'aquests arrencarien tres arcs adovellats de mig punt de 92 cm de llum i 46 cm d'altura; tots ells disposats de manera simètrica amb l'eix central de l'arc. Aquest pis superior seria un element purament decoratiu.

D'aquesta manera, la poca alçada d'aquestes lesenes (nº4, 11, 12, 14, i 15), la seva tipologia decorativa angular, el mateix patró metrològic (coincident amb el parament del monument: 70 cm) i el mateix material lapidi (marbre), a més de compartir el mateix context arqueològic amb la resta dels blocs marmoris, fa inscriure amb tota mena de probabilitat, aquest grup de lesenes dins del mateix conjunt monumental el qual pertanyen la resta dels blocs marmoris. Doncs, si no pertanyen al mateix conjunt monumental, per força s'han d'adscriure a un mateix o similar monument de la Girona romana també: 1- erigit amb marbre, 2- de 70 cm de parament i 3- decorat ambdues façanes.

En aquest sentit, documentem una mateixa solució decorativa conceptual de pilars quadrangulars ornamentats amb 4 lesenes estriades angulars similars al del monument gironí, a l'arc de Germànic a Saintes (fig. 9). Aquest monumental arc honorífic exempt lligat a l'entrada d'un pont, està compost per dos arcs els quals es sustenten per pilars més o menys quadrangulars de ca. 2,5 m, ornamentats per 4 lesenes angulars de ca. 3 m d'altura. Per a la disposició compositiva d'aquest pis superior, oferim dues propostes restitutives. En una primera, restituïm els angles d'aquest pis superior amb

lesenes estriades angulars (fig. 13a), mentre que en una segona opció, en la qual nosaltres prenem partit, restituïm els angles d'aquest pis sense encabir-hi les lesenes, oferint una estructura arquitectònica més massissa i estable (fig. 13b). També, convé precisar que rebutgem del tot l'opció d'inscriure aquests arcs amb una disposició arquitectònica formada per capitells de lesena corinti seguits d'una imposta, a raó de la gran alçada i desproporcionalitat amb la resta de l'edifici que oferien aquests.

L'últim grup tipològic de lesenes documentades el conforma la peça nº5, identificada com a "lesena llisa geminada angular". Aquesta, indubtablement, s'hauria de correspondre amb les típiques lesenes llises que decoren sovint, l'intradós de l'arc sota l'imposta⁴⁶. L'alçada d'aquestes lesenes, 2 m, ha sigut interpretada a partir de la modularitat que presenta la peça nº5 i la relació de proporcionalitat amb la resta d'elements de l'arc. Així, són fins a 3 les tipologies de lesenes que documentem entre els blocs. L'anterior proposta no tenia en compte aquesta problemàtica dels 3 grups de lesenes que nosaltres hem documentat. La solució que presentaven, recordem-ho, era la de col·locar sobresortint uns 30 cm del pla de l'arc i flanquejant aquest, la peça nº14. Solució, com acabàvem de comentar, impossible per la poca alçada d'aquest grup de lesenes.

⁴⁶ Dins la llarga llista d'arc i portes romanes, hem de destacar que són menys nombrosos els exemplars que presenten lesenes estriades sota l'intradós de l'arc. Sent més freqüents la tipologia decorativa de lesenes llises.

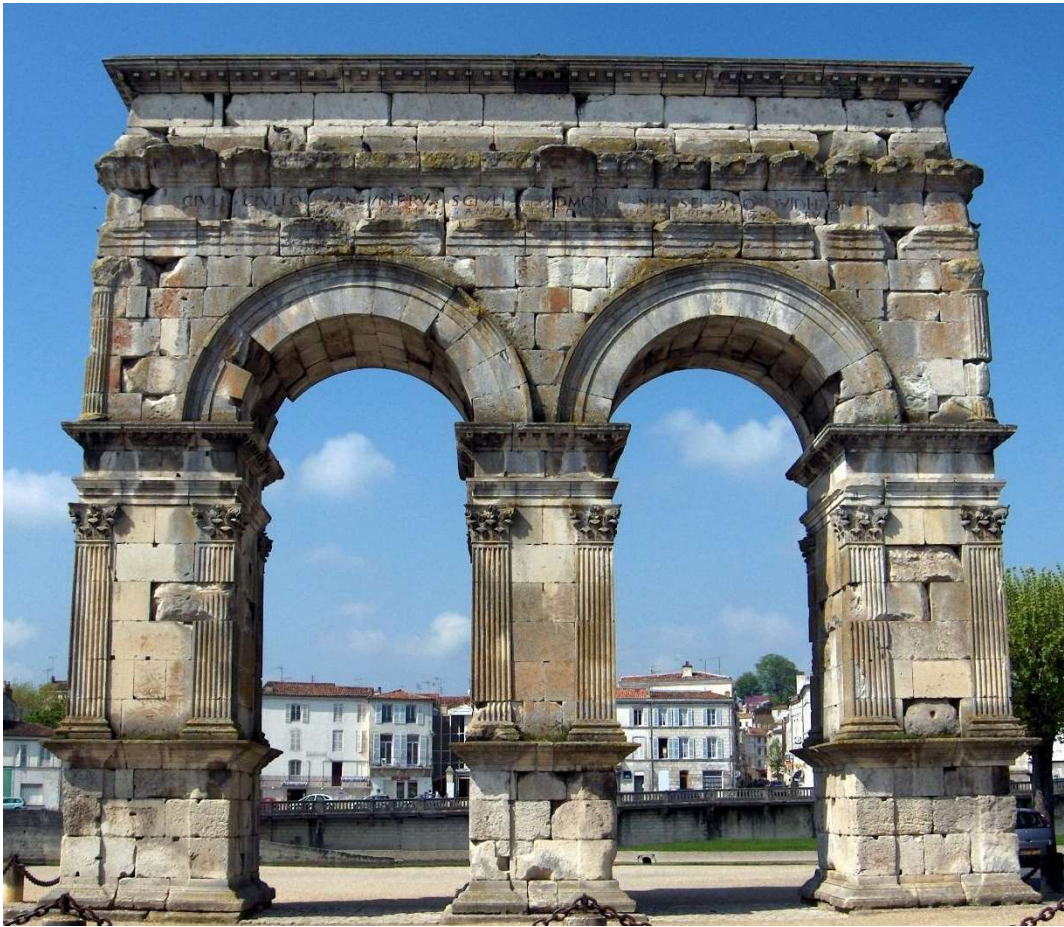

Fig. 9. Vista arc de Germànic a Saintes (França). Foto: P. Gavet.

Un cop comentada la problemàtica dels diversos grups de lesenes, passem ara a comentar l'arc pròpiament dit, és a dir, aquells elements que el conformen: les dovelles i l'imposta. L'anterior proposta identificava 3 de les dovelles que nosaltres també documentem entre els 16 blocs. Tanmateix, només precisava la disposició d'una d'elles: la peça nº13, identificada, inconfundiblement, tant per la seva forma com decoració, amb la clau de volta de l'arc. Les altres dovelles nº8 i 10, passaven inadvertides sense poder precisar tant la seva decoració com col·locació. Nosaltres, gràcies a poder

visualitzar, difícilment, la seva decoració que presenten aquestes a les dues cares exteriors del carreu, podem afirmar rotundament la seva disposició dins l'estructura adovellada de l'arc. En aquest sentit, la forma de la dovella i la situació per a l'encaix de les estenalles dels *ferrei forfices*⁴⁷ (bloc nº8) o la seva absència (bloc nº10), també ho corrobora. Així, podem identificar amb tota seguretat que la dovella nº8, decorada amb roleus d'acant i flor, pertany a una posició lateral inferior a continuació de la dovella salmer. Mentre que, la dovella nº10, ornamentada amb una semipalmeta, pertany a un dels salmers de l'arc. Per tant, totes dues són la continuació de l'altre. La decoració escultòrica en baix-relleu també ho prova. Així, l'arc de mig punt està realitzat amb 13 dovelles, sent la 7ª la clau de volta. Amb tot, cal que especifiquem que les dovelles sobresurten 5,5 cm del pla de l'arc a ambdues façanes⁴⁸.

Mitjançant la modulació de les dovelles i, sobretot, de la curvatura que presenta la clau de volta, podem fer-nos una idea, força segura, de la llum i alçada d'aquest. D'aquesta manera, hem calculat que la seva llum faria entre 3,40 i 3,60 m⁴⁹ i una alçada de 1,81 m des del nivell d'imposta (fig. 10 i 11). En aquest sentit, cal recordar que l'anterior

⁴⁷ Segons la disposició de la dovella a l'arc, l'encaix per a les estenalles varia. Sobre aquest tema veure Tomlow, 1989, pp. 44-47.

⁴⁸ Sobre la decoració de les dovelles, a l'apartat sobre els elements decoratius desenvoluparem en profunditat l'estil, la iconografia i els paral·lels tipològics, d'aquest fris de roleus d'acant amb flors.

⁴⁹ Degut a que les vores superiors del bloc es troben o fracturades o desgastades, no podem precisar més enllà d'aquest barem entre 3,40 i 3,60m.

proposta oferia una llum d'1,95 m. Mesura del tot incoherent amb la curvatura que presenten les dovelles.

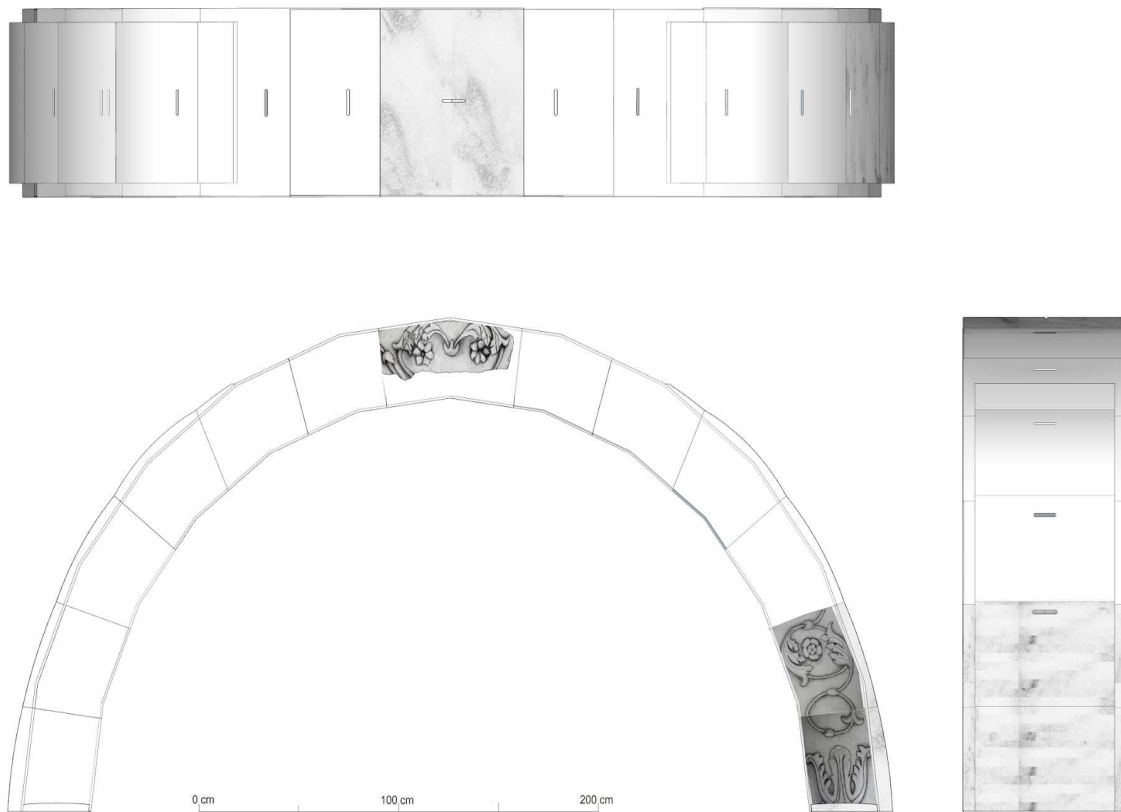

Fig. 10. Proposta de restitució de l'adovellat de l'arc. Vista en planta, alçat, perfil i axonometria.

Dibuix: Autor.

Fig. 11. Assaig de restitució de la seqüència decorativa dels roleus d'acant. Dibuix: Autor.

Pel que fa a la imposta de l'arc, aquesta ha sigut identificada amb la peça nº6. Aquesta peça pertany, sense cap mena de dubte, per les dimensions i tipologia decorativa que presenta, a una de les dues impostes del *fornix*. El perfil poc inclinat de la peça fa rebutjar que es tracti d'un element de cornisa.

Per altra banda, hem de dir que no preservem cap dels capitells que coronarien les esenes estriades que flanquejarien l'arc; mancant-nos així, l'element clau per determinar l'ordre arquitectònic en el qual s'inscriurien aquestes. No obstant això, hem de suposar per la tipologia del monument i cronologia d'aquest⁵⁰, que aquests es correspondrien amb l'ordre corinti.

A continuació, ens toca descriure com seria l'ordre arquitectònic de l'entaulament. D'aquesta part del monument només conservem l'arquitrau (bloc nº3). Aquest element es desenvoluparia per sobre dels capitells (corintis?) de les esenes que flanquejarien l'obertura de l'arc i es sustentaria gairebé directament sobre la clau de volta de l'arc. Per la restitució dels fris i la cornisa, ens hem basat en la tipologia de motlures que presenten els demés elements. Per aquesta raó, és merament orientativa. Tanmateix, l'altura d'aquestes peces s'ha pogut calcular per principis de proporcionalitat en relació a l'arquitrau. Suposadament, és en el fris d'aquest entaulament on correspondria

⁵⁰ Per una proposta de cronologia del monument veure l'apartat 6.

encabir-hi la inscripció que acompanyaria al monument. Un segon entaulament, coronaria el conjunt que configuraria el pis superior.

Per últim, hem identificat a la peça nº16 (l'única que no es troba emplaçada com a carreu constructiu a la esmentada torre nº3) un carreu del basament de l'arc.

Amb tot, el resultat final⁵¹ és el d'un digne i majestuós monument arcuat de 9,4 m d'altura i 6,23 m de longitud i una profunditat màxima d'1,10 m (corresponent al basament del monument). Aquest, presentava decoració vista a les dues façanes. En aquest sentit, cal insistir que no som capaços de poder adscriure amb seguretat la tipologia exacte d'aquest monument arcuat, és a dir: arc exempt o adossat (fent la funció, *in stricto sensu*, de porta). Tanmateix, el que sí podem assegurar es que es tracta -tal com venim comentant- d'un arc de clara valència commemorativa. A tal efecte, no hem detectat cap encaix per a la disposició d'un sistema de tancament a cap bloc ni pressuposem la seva existència a causa de la poca profunditat de parament del monument (70 cm). Així mateix, el fet de presentar decoració a les dues façanes exteriors de l'arc i no presentar cap sistema intern de tancament de l'obertura, ens porta a emparentar el nostre monument dins la tipologia arquitectònica dels arcs

⁵¹ Hem de dir que només 2 blocs (nº 1 i 2), ha sigut impossible adscriure'ls a un ordre arquitectònic determinat. Per tant, dels 16 blocs, 14 ha sigut possible la seva identificació arquitectònica i col·locació, alguns amb més fermesa que d'altres, dins del monument.

honorífics; els únics monuments arcuats els quals no presenten cap sistema de tancament i presenten decoració a ambdues façanes principals de l'arc.

Per altra banda, tal com hem dit, la disposició d'aquesta tipologia de lesenes ha sigut la més difícil. La seva adscripció dins del monument pressuposa la col·locació d'un pis superior. La col·locació d'un cos superior per sobre de l'obertura de l'arc/s principal és una fórmula composicional prou comuna en arcs de portes -sobretot urbanes- monumentalitzades; més estranya resulta la seva adscripció en monuments arcuats honorífics exempts. En aquest sentit, amb aquesta forma compositiva no hem sabut trobar monuments arcuats de tipus exempts, a excepció de l'arc d'Adrià a Atenes (fig. 12) de similar esquema compositiu però, tanmateix, d'un context geogràfic (part oriental de l'imperi) i cronològic del tot diferent al nostre monument.

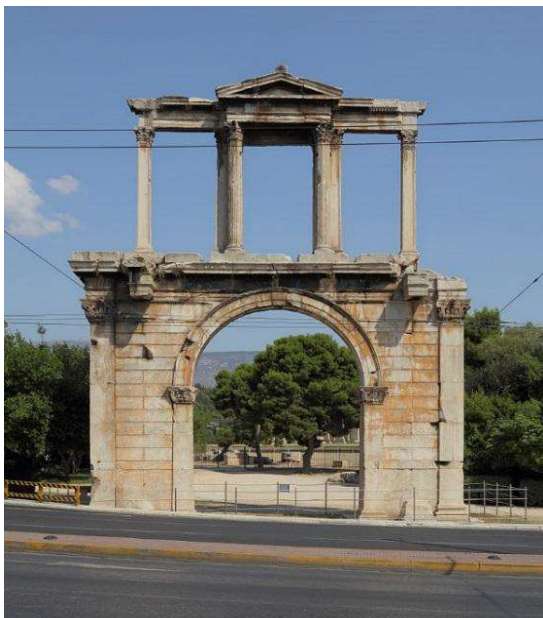

Fig. 12. Arc d'Adrià a Atenes. Foto: A. Savin.

Per això, creiem que la imatge reconstructiva que oferim de l'arc amb aquest cos superior⁵² s'inscriu tipològicament més a la categoria de porta monumental, emparentada dins d'una llarga llista d'exemples de portes urbanes d'arreu de l'Imperi⁵³. Més difícil seria sostenir la seva adscripció com a arc honorífic exempt. Entre els paral·lels compositius, destacaríem les portes úrbiques d'*Augustodunum* (Autun, França) de Saint André i d'Arroux⁵⁴ (figs. 14 i 15).

No obstant això, hem de reconèixer que tots els exemplars que hem pogut observar d'aquestes portes urbanes monumentalitzades, només presenten decoració al costat que dona *extramuros*. Paradigmàtic és el cas de la esmentada porta d'Arroux d'Autun, on el seu costat *inframuros* les lesenes estriades i els seus capitells corintis resten sense ornamentar; o el cas de la *Porta Gemina* de Pula, ornamentada només pel seu costat *extramuros* amb semicolumnes flanquejant els dos arcs. Ans al contrari, succeeix amb els arcs honorífics inserits dins la muralla a mode de porta urbana, decorats a ambdós costats, com el cas de l'arc honorífic de Rímini⁵⁵ (*in stricto sensu* porta urbana, dedicada pel Senat a August). Aquestes observacions precisades, ens tornen a suggerir el caràcter commemoratiu d'aquest monument arcuat.

⁵² Aquest cos superior, en el marc de les portes urbanes, tant pot tenir una funció defensiva (per ell hi circulava el pas de ronda) com merament decorativa.

⁵³ Veure Bacchielli, 1984, pp. 79-87 o Colin, 1987.

⁵⁴ Sobre la porta de Saint André: Barrière, 2013. Per la d'Arroux Olivier, 2010.

⁵⁵ De Maria, 1979.

Pel que fa a les dimensions del nostre monument, molt més alt que no pas ample i amb una profunditat de parament de només 70 cm, trobem grans similituds modulars amb diversos arcs i portes monumentals sobretot de la Gàl·lia Narbonensis. Destaquem la gran similitud amb l'arc privat de caràcter funerari d'Aix-les-Bains (Prieur, 1982, p.460-462; Küpper-Böhm, 1996, p. 129-135), un arc de tipus exempt desenvolupat més en vertical, 9,15 m, que no pas amplada, 7,10 m, i amb una feble profunditat de solament 74 cm de parament (fig. 16). També la seva llum de l'arc, 3,50 m, coincideix dins del barem modular proposat per al nostre arc (3,40-3,60 m). Un altre monument arcuat de gran desenvolupament en vertical i poca amplada el trobem a Nimes (fig. 17) amb la porta *urbica* de France (Varène, 2010)⁵⁶.

⁵⁶ Aquesta porta flanquejada per dues torres, presenta un cos vertical de 10,7 m per només 6,1 m d'ample. Tanmateix, segons la proposta de restitució de l'autor, la porta es completaria amb un segons pis superior de 4 m. aprox.

Fig. 13a. Proposta de restitució arquitectònica. Vista en alçat i perfil. Opció 1. Dibuix: Autor.

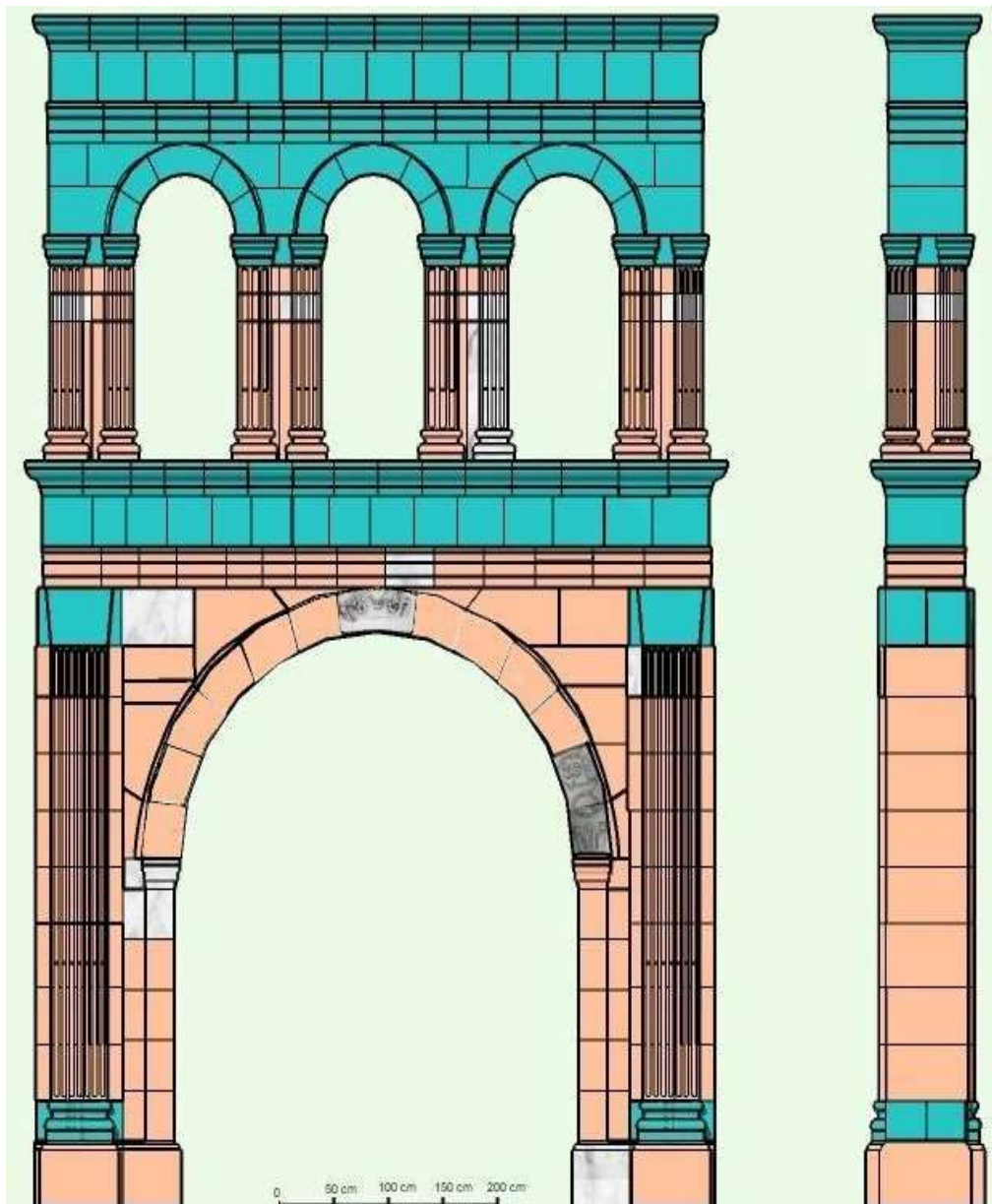
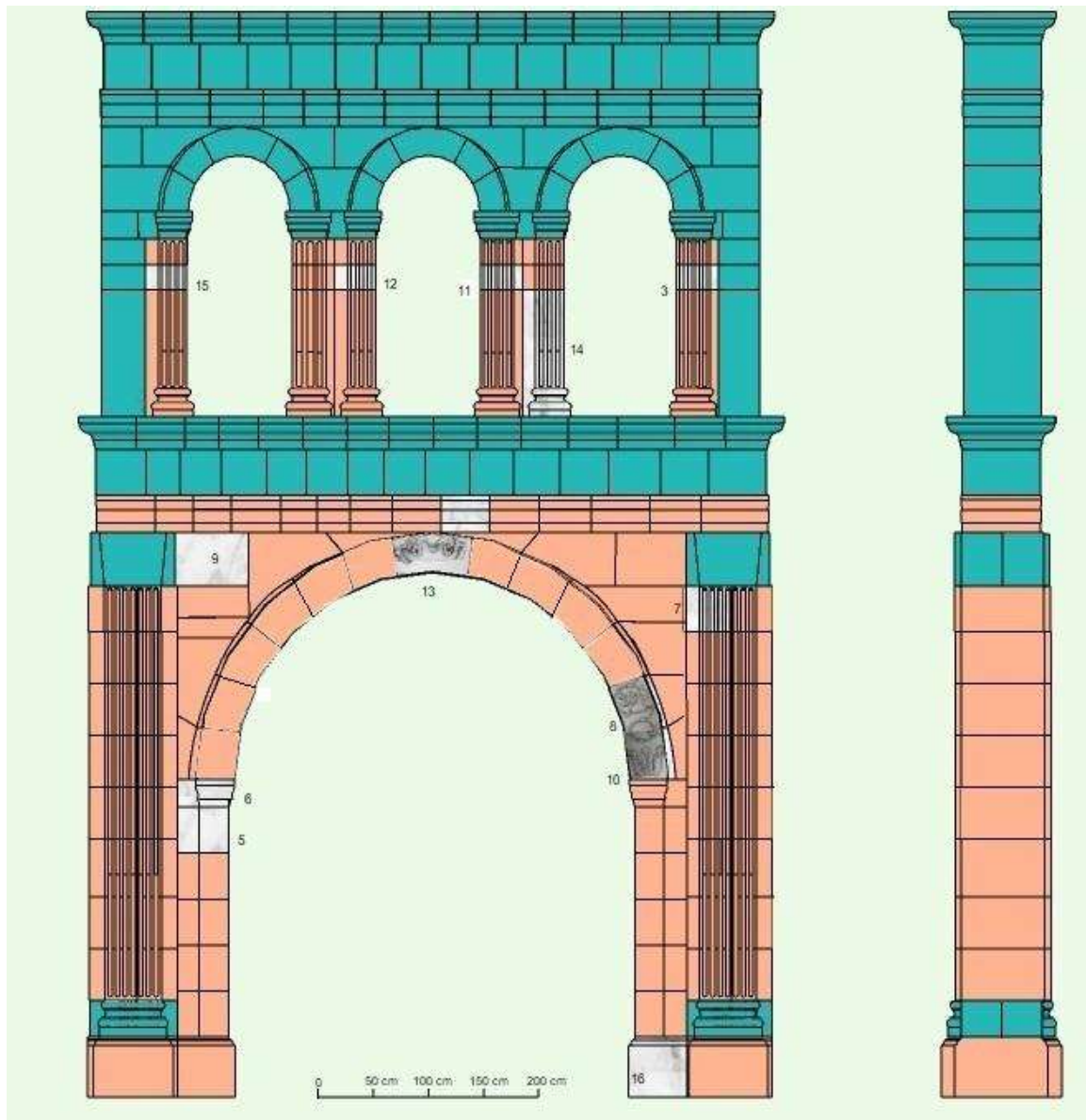
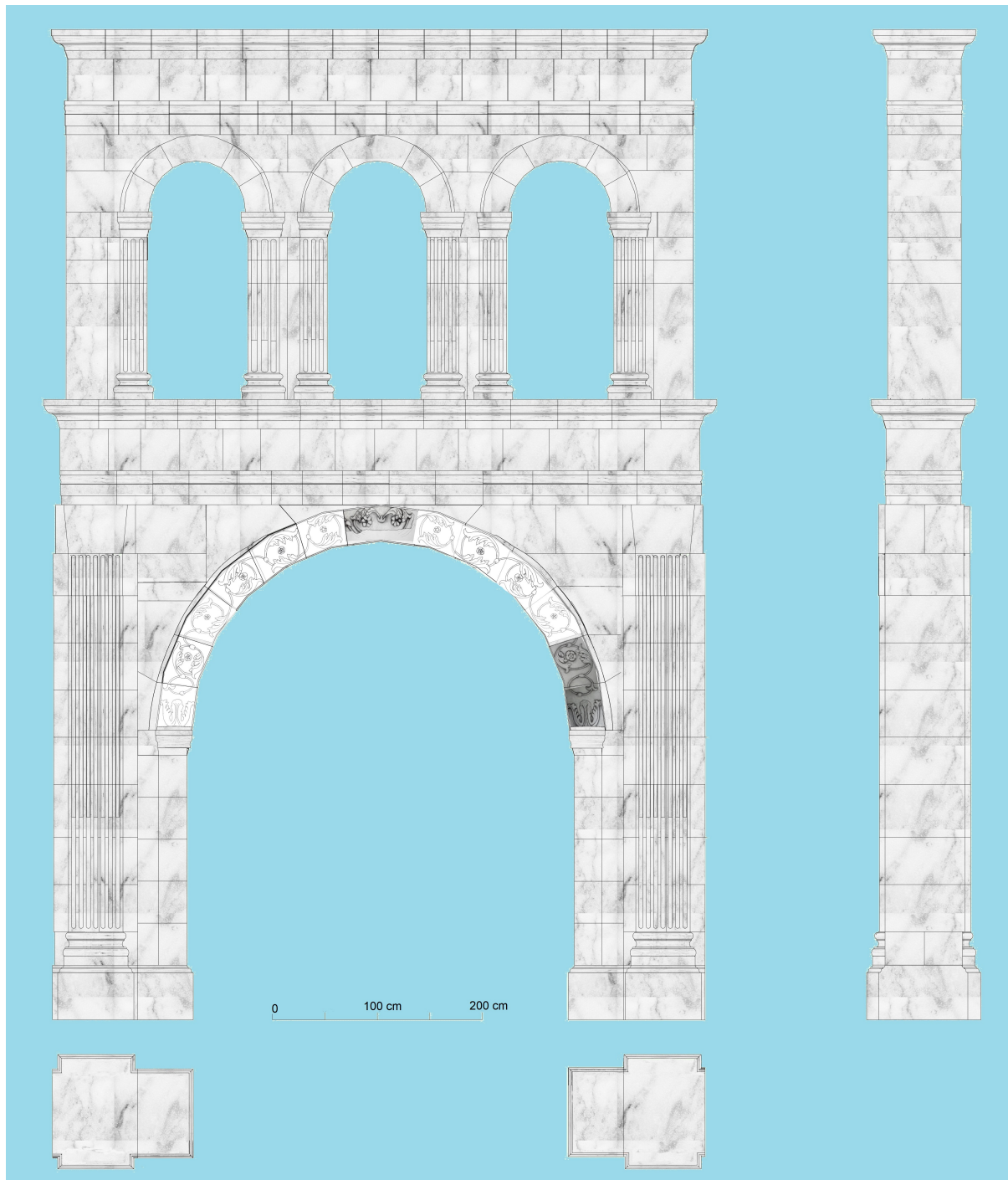

Fig. 13b. Opció 2. Dibuix: Autor.

	Blocs conservats
	Blocs restituïbles
	Blocs no restituïbles

Vista en alçat, planta, perfil i axonometria de l'Opció 2. Dibuix: Autor.

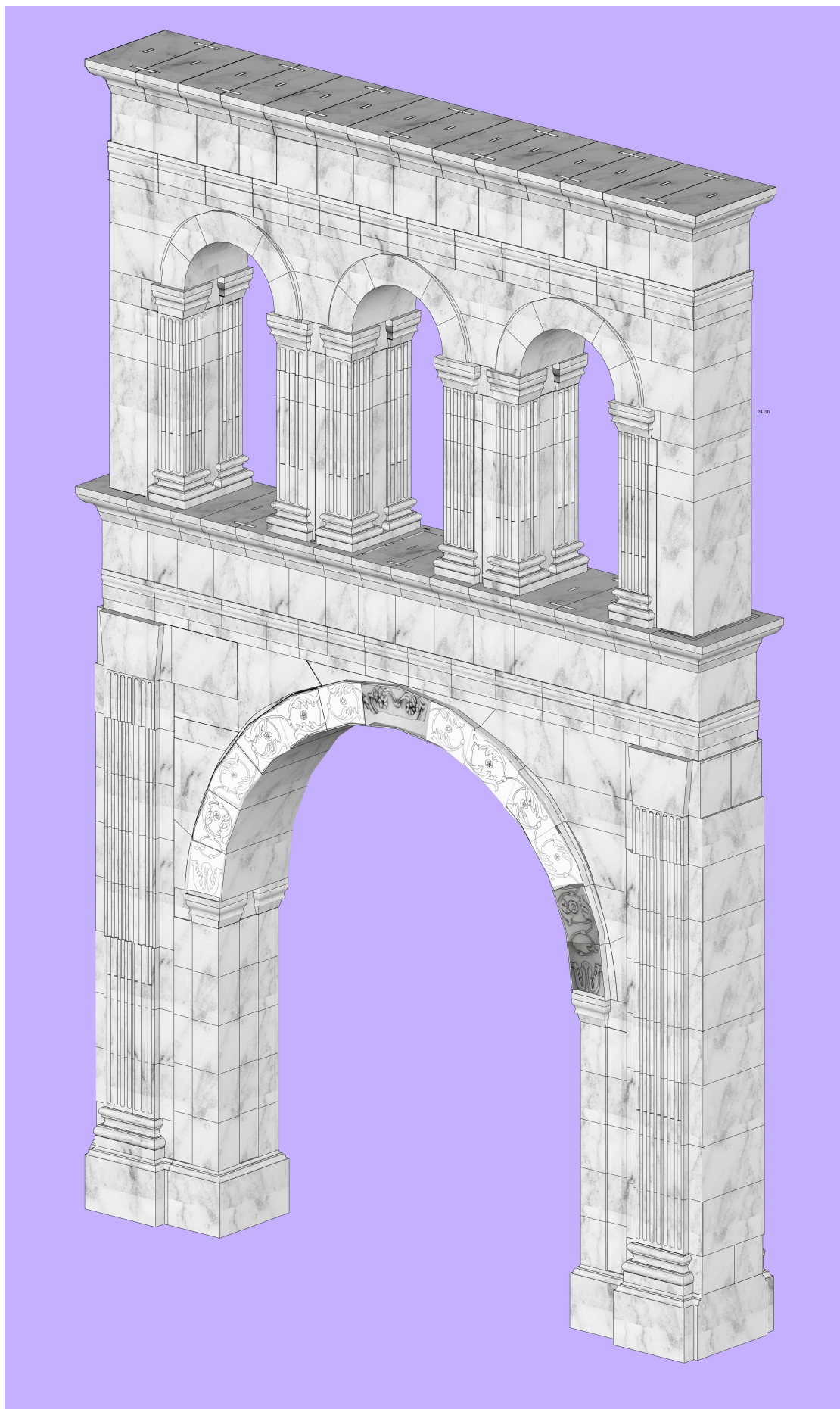

Fig. 14.

Porta d'Arroux

Autor: Jacques Mossot.

Fig. 15.

Porta de Saint-André

Autor: Kokin.

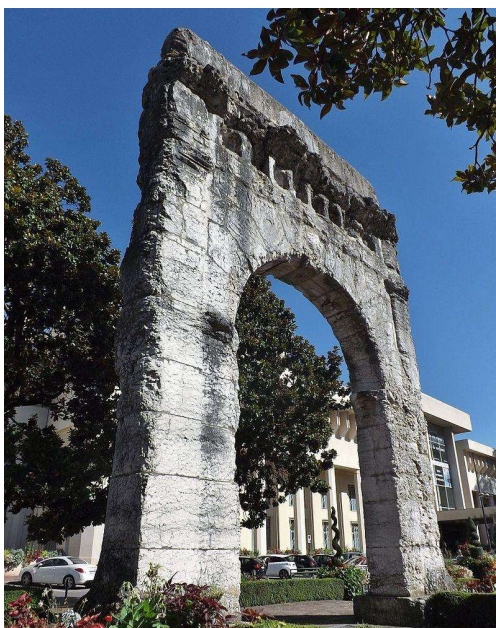

Fig. 16. Arc de

Campanus a Aix-les-

Bains.

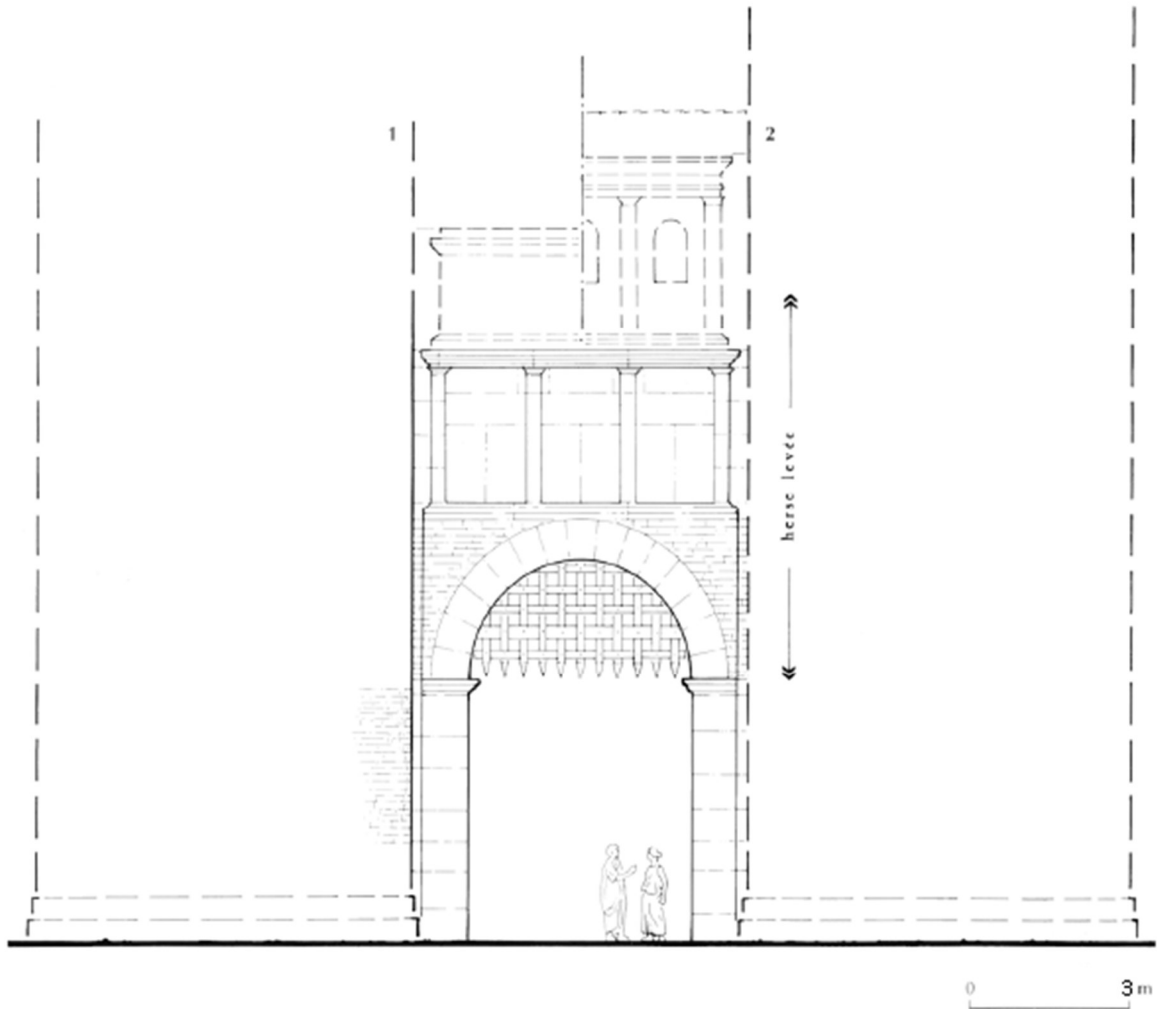

Fig. 17. Proposta de restitució de la Porta de France de Nimes (Gard), segons Pierre Varène

(Varène, 2002, p. 228, fig. 20).

5. Proposta de funcionalitat

Seguint els nostres raonaments *supra* comentats, possiblement ens trobem amb un monument arcuat honorífic amb funció d'accés a un recinte monumental. Aquesta opció creiem que és la més factible de totes, tenint en compte el parentesc compositiu que guarda amb altres portes monumentalitzades de recintes. Tanmateix, pels vestigis que disposem tampoc podem descartar la seva independència estructural (cos exempt), tot i que aquesta opció és més difícil de sostenir a tenor dels arcs honorífics exempts preservats arreu de l'Imperi.

Si plantegem el nostre monument arcuat com a porta, creiem que són només dos els recintes urbans coneguts a *Gerunda* susceptibles de privilegiar i ornamentar el seu ingrés amb una monumentalitzada porta de clara valència honoraria. Per una banda tenim la possibilitat de que es tracti de la monumentalització d'un ingrés del recinte foral; per l'altra, tenim l'opció d'adscriure-la com a *porta urbica* commemorativa.

Anem a repassar, primer de tot, les opcions d'inscriure-la com a porta urbana imbricada a la muralla. De les 5 portes documentades a *Gerunda* (fig. 18), només 3 eren de gran envergadura de llum i susceptibles degut a la seva importància topogràfica a ser monumentalitzades. D'aquestes 3, dues s'obrien a la part baixa de la ciutat:

Sobreportes⁵⁷ al nord i la de l'Onyar⁵⁸ al sud. La tercera, el Portal Rufí⁵⁹, s'obria en el llenç de migdia de la muralla a uns 200 m a l'est de la porta S de l'Onyar. Cal especificar que aquest últim ingrés, era l'únic accés que permetia accedir amb trànsit rodat vers la plataforma elevada de la ciutat, permetent arribar fins a l'àrea sacra del fòrum superior presidit pel temple. En aquest sentit, hem d'entendre la importància del Portal Rufí, com una singular via d'accés dins d'aquesta zona topogràfica tant privilegiada. Per altra banda, cal remarcar que les dues portes principals dels extrems N i S la seva obertura de llum (Vivó, *et alii*. 2012, pp.52 i 57) coincideixen amb la del nostre monument: 11-12 peus (3,40-3,60m). Aquest punt cal valorar-lo amb un cert interès, ja que ens ve a corroborar l'emplaçament de la nostra porta flanquejant i donant accés a una artèria principal de la ciutat; ja que segueix el mateix patró metrollògic de les dues portes principals que donen accés al *cardo maximus*. Pel que fa a la obertura de llum del Portal Rufí, defensat amb baioneta possiblement des del moment fundacional de la ciutat

⁵⁷ No en sabem el nom antic. Se'l anomena *Sobreportes* des de l'alta edat mitjana, moment en què va esdevenir un poderós castell feudal encarregat de la defensa d'aquest sector de les muralles urbanes (Nolla, 2010, pp. 247-248; Vivó, *et ali*. 2012, p. 52).

⁵⁸ No en sabem el nom antic. A partir de les dades arqueològiques i històriques referents a aquest sector podem deduir com era amb força fidelitat (Nolla, 2010, pp. 250-252; Nolla & Casas, 2009, pp. 27-39).

⁵⁹ De nom antic i clàssic (Nolla, 2010, p.250), és fundacional, però no sabem en detall quin aspecte devia tenir. Una rasa de Telefònica oberta el 1972 va descobrir una part del traçat del mur per sota del carrer que uneix la plaça de Sant Domènec amb la pujada dels Alemanys (Nolla, 1978, pp.257-263; Nolla, 1978a, pp. 367-373).

(Vivó, *et alii*. 2012, p.55), no la tenim arqueològicament documentada, encara que podem pressuposar per la importància de l'accés, una mateixa amplada d'11-12 peus romans.

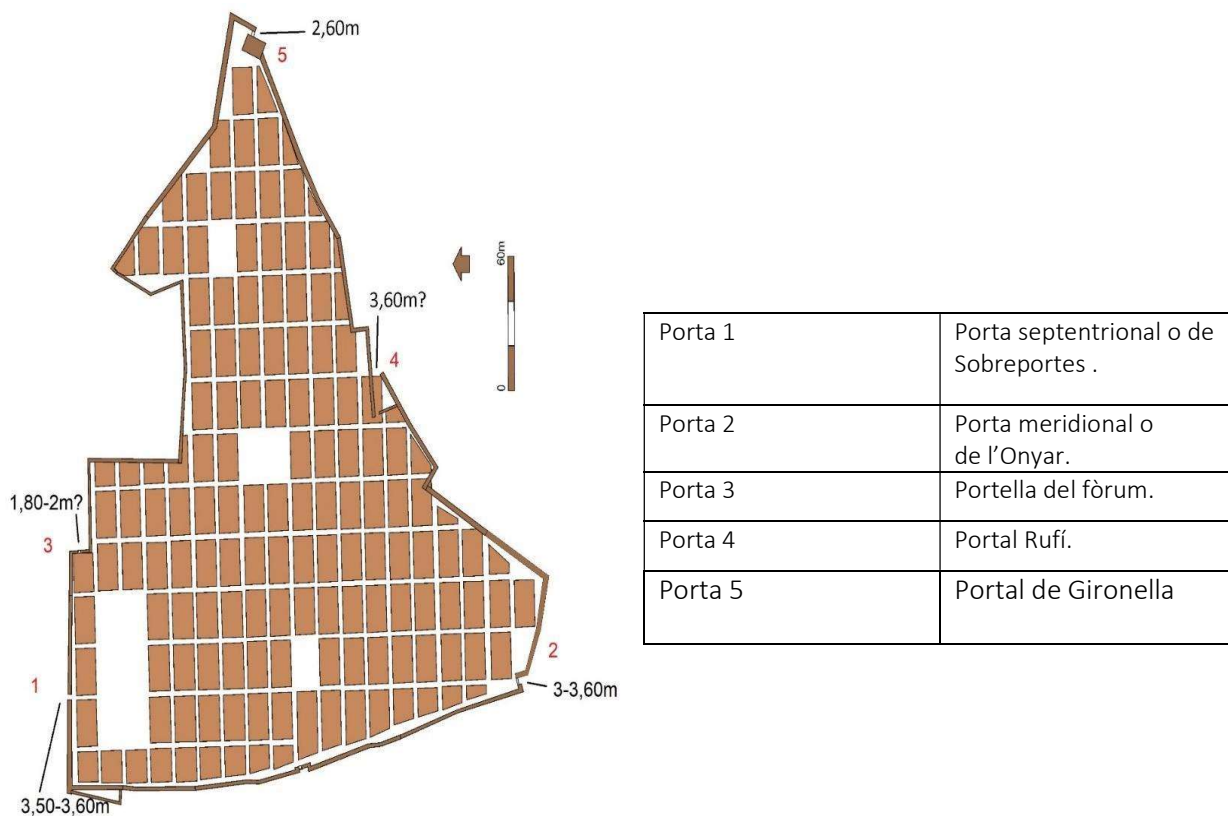

Fig. 18. Planta fundacional *Gerunda* amb les 5 portes urbanes i mesures d'obertura de llum.

En aquest sentit, un cop vistes les principals portes urbanes de la ciutat, hem de valorar les dimensions de la feble profunditat de parament del monument (70 cm) com a indicatiu exclouent per a no adscriure'l com a porta englobada dins del recinte murat de la ciutat. Així doncs, amb unes muralles d'aproximadament 2 m de profunditat i prevalentment

defensives⁶⁰, la nostra monumental porta de 70 cm de parament, fa impracticable la seva correlació estructural amb aquestes (amb uns murs de muralla que sobresortien 65 cm aprox. a cada costat del pla de la porta). A més, hem de tenir en compte el fet de que el monument, per la raó d'estar decorat a les dues façanes principals del monument, l'hem de catalogar a la categoria de monument commemoratiu-decoratiu, més que defensiu o funcional. En aquest sentit, la seva poca profunditat fa impracticable la incorporació d'un sistema de clausura per a l'obertura de l'arc. Factor confirmat pel fet que no hem documentat en cap bloc, l'encaix per aquest sistema de tancament. També, l'opció d'una estructura de porta urbana a cor interior com les que es detecten sobretot a la Gàl·lia Cisalpina o Narbonensis⁶¹, al nostre entendre l'hem de descartar no només pels mateixos motius comentats de la feble profunditat de parament del monument, sinó també, pel fet de que aquestes estructures per damunt de tot són defensives.

Descartada, per tant, l'opció de *porta urbana* amb totes les seves variants possibles, creiem que l'altre recinte capaç d'encabir aquest grandiloqüent monument arcuat marmòri de clara valència commemorativa-celebrativa, s'ha de correspondre amb el

⁶⁰ La ciutat de *Gerunda*, és un enclavament geoestratègic clau per a protegir la comunicació terrestre d'entrada o sortida a la Península Ibèrica a través de la Via Augusta, que transitava per l'interior mateix de la ciutat a la part més baixa d'aquesta. Per aquesta raó, les obertures a la muralla (portes) eren poques, de poca llum i convenientment defensades amb poderoses portes i torres.

⁶¹ Sobre aquest tema veure Barrière, 2016.

recinte del fòrum. La plaça foral⁶² de *Gerunda* (fig. 19) es trobava a l'extrem nord-occidental del nucli urbà de la Força Vella, distribuït a dues altures diferents en direcció E-O. A la part baixa (actual Plaça de la Catedral) es va bastir el nucli de l'àrea foral de caire més administratiu i jurídic, amb la plaça envoltada per un sistema de pòrtics i amb un conjunt d'edificis associats (basílica, cúria, etc.) Si haguéssim d'emplaçar l'arc-porta dins d'aquest recinte foral inferior, els accessos nord i sud oberts pel pas del *cardo maximus* serien segurament els ingressos privilegiats a monumentalitzar. Per contra, a la banda oriental, situada en una terrassa superior, dominant visualment l'espai, es va aprofitar per erigir-hi el recinte sacra (tèmenos), presidit per l'edifici més emblemàtic, el temple de la ciutat (Vivó, *et alii*. 2012, pp.76-77). Aquest, es devia obrir cap a ponent, on es trobava l'escala d'accés que ascendia des de la plaça inferior i, el recinte deuria quedar tancat als altres tres costats per un porxat. Atès l'escàs espai disponible, els pòrtics de tramuntana i llevant es devien recolzar contra la muralla, tot emprant-la com a mur de fons. En canvi, a migdia, la situació i topografia eren diferents. En tot aquest sector de migdia, el porxat devia disposar també d'un mur de fons, el qual presentaria -almenys- un accés principal, comunicat amb l'eix viari obert a través del Portal Rufí. És aquest ingrés principal obert al sector de migdia del tèmenos on podríem hipotetitzar

⁶² Sobre la identificació del fòrum de *Gerunda* emplace a Sureda, 2008 o, més recentment, la síntesis de Canal, *et alii*. 2015.

l'emplaçament de la monumental estructura arcuada marmòria ocupant l'esplanada de l'actual -i històrica- Plaça dels Apòstols de la Catedral de Girona.

Per altra banda, el context de la troballa dels blocs en la part més alta de la ciutat (sector de Torre Gironella), ens ofereix raons de pes per emplaçar aquesta grandiloqüent porta no a la part baixa del conjunt foral sinó, més versemblantment, inserida dins del recinte superior del témenos. En aquest sentit, cal comentar que sovint en la pràctica del mer reutilitzament constructiu imperen les lleis del mínim esforç i comoditat⁶³. D'aquesta manera, l'esforç que implicaria el transport de tots els blocs des de baix de tot de la ciutat fins a la part més alta, superant un desnivell d'uns 60 m en menys de 300 m lineals, sobrepassaria la llei del mínim esforç requerida per a aquest tipus d'accions de mer reaprofitament edilici. A favor d'aquesta teoria especulativa, cal afegir-hi aquests condicionants orogràfics⁶⁴ on s'implantà la ciutat: a la falda dels primers contraforts O

⁶³ Tot el contrari succeeix en aquelles pràctiques edilícies que busquen embellir i dotar de simbolisme -els coneguts com a *spolia in re-*, els quals s'ultrapassa amb fervor aquesta barrera física.

⁶⁴ El fort desnivell i una orografia salvatge, sumats a la presència de la via Augusta (*cardo maximus*) que travessava de N-S l'extrem occidental de la ciutat, exigiren la definició d'una planta irregular, de forma trapezoidal i aparença falsament triangular, que presentava una base àmplia a la banda occidental, la més baixa, per la qual travessava la via, i que s'anava estrenyent a mesura que s'avançava, ascendint cap a llevant fins a culminar en un vèrtex que constituïa el límit oriental del nucli i que estava reforçat per una torre anomenada molt més tard *Gironella* (Vivó, *et ali.* 2012, p.72-73).

de les Gavarres i amb el fort desnivell -fa poc esmentat- en direcció E-O⁶⁵. Des de la seva fundació (al primer terç del segle I aC), aquesta accidentada orografia es va solucionar amb la creació de tres grans terrasses que constituïen els elements estructuradors de la xarxa urbana (Vivó *et ali.* 2012, p.72-73). En aquest sentit, hem d'afegir la inexistència d'un gran vial en direcció E-O; el qual tradicionalment identificaríem com el *decumanus maximus*. Carrers estrets, costeruts i amb fort pendent salvats per escales o sistemes de rampes, eren -i són encara avui- les característiques que definien la xarxa urbana en aquesta direcció cardinal. Per a aquesta raó, la orientació cardinal de la nostre monument arcuat no podria ser cap altre que la direcció N-S i en un lloc prou planer i obert, com per poder visualitzar la seva decoració i *titulus*⁶⁶. En aquest sentit, un monument tan esvelt i feble de profunditat com aquest i, el fet de flanquejar la seva obertura de llum l'accés d'un vial, requeria d'un terreny estable sense gaires dificultats orogràfiques. Per tant, pensem que només són dues les vies N-S de gran envergadura que podrien reunir les característiques topogràfiques i privilegiades per a l'acondicionament *inframuros* d'aquesta monumental infraestructura marmòria arcuada : 1- el *cardo maximus*, a la part més baixa de la ciutat, en el seu pas per l'esplanada del fòrum inferior (actual Plaça de la Catedral) o, 2- la via

⁶⁵ Tanmateix, aquest fort desnivell no solament s'aprecia E-O sinó també en direcció N-S més lleument.

⁶⁶ És a dir, la porta flanquejava un vial orientat vers aquest sentit, on les dues façanes principals del monument s'hi projectarien.

que a través del Portal Rufí desembocava a la esplanada del fòrum superior (actual Plaça dels Apòstols) vers el seu accés sud (Vivó, *et alii*. 2012, p.174-175).

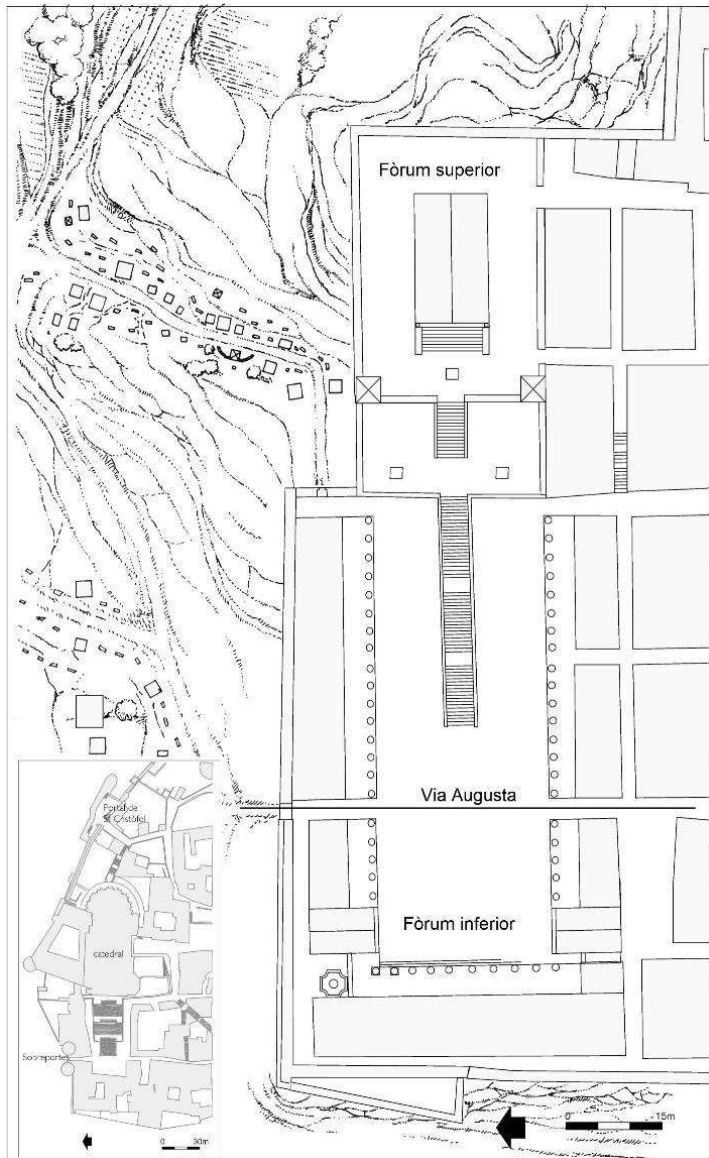

Fig. 19. Planta zona fòrum de *Gerunda*, amb la distinció entre el recinte foral inferior i superior. Dibuix J. Sagrera.

Tanmateix, segons l'anterior teoria exposada al respecte sobre el reutilitzament de material, se'ns presenta com a opció més probable el vial flanquejat a través del Portal

Rufí: l'únic accés amb carro que permetia penetrar a la plataforma alta de la ciutat tot desembocant dins l'àrea sacra foral.

Així mateix, totes les dades especulatives exposades ens fan prendre partit per adscriure aquest arc-porta commemorativa com a marc d'ingrés solemne a l'esmentat recinte foral; el lloc civico-religiós més rellevant i emblemàtic de tota ciutat romana i, el de *Gerunda*, l'únic conjunt monumental capaç de capitalitzar, a falta d'altres conjunts arquitectònics (circ, teatre, amfiteatre, etc.), tot el poder i la representació urbana.

En aquest sentit, la construcció d'arcs honorífics o portes monumentalitzades relacionades de manera diversa amb l'espai foral, són àmpliament documentades tant a Roma, Itàlia o províncies de l'Imperi a partir de l'època augustal o Júlia-Clàudia, dins la primera onada de monumentalització i marmorització que afectà als centres urbans en el marc d'implantació del nou programa ideològic del nascut Principat (De Maria, 1988, pp. 55-117; Pensabene, 2004). D'aquest nou rol, oficial i programàtic, dels arcs honorífics o portes monumentals íntimament lligats a la nova valència propagandística-celebrativa de la ideologia del nou règim imperial, és testimoni no solament la gran multiplicació d'aquestes estructures arreu de l'Imperi durant aquests moments inicials del Principat (Dupré, 1994, pp. 256-274; De Maria & Parada, 2014), sinó també, el canvi terminològic emprat a partir d'aquest moment a l'hora de referir-se a ell. Del terme

fornix tardo republicà per a referir-s'hi, es muta al terme a *arcus*; una modificació terminològica més semàntica que no pas formal (De Maria, 1988, pp. 43 i 55-56)⁶⁷.

A tall il·lustratiu, la nostra proposta funcional per al monument gironí pensa en estructures com l'arc de Trajà a *Emerita Augusta* (Mèrida), *in stricto sensu*, porta d'ingrés al tèmenos⁶⁸ o la porta d'ingrés, resolta a mode de *tretrapylon*, del recinte sacra d'*Arucci/Turobriga* (Aroche, Huelva)⁶⁹. En aquest sentit, la utilització de diferents solucions arquitectòniques arcuades per a monumentalitzar l'accés al recinte foral són nombrosíssimes.

Per altra banda, la possible associació d'aquest arc-porta amb l'accés monumentalitzat al fòrum se'ns pot fer palesa a través de la decoració vegetaltzant acantiforme de les dovelles. En aquest sentit, és a partir de l'època d'August i al llarg de tota la centúria següent, el moment en que la decoració acantiforme agafa una forta càrrega ideològica celebrativa. No obstant això, aquest tipus de decoració vegetaltzant acantiforme és freqüent tant en edificis de caràcter civil, religiós o context funerari (Gutiérrez Behemerid, 1998, p. 107). També, el material amb que es va manufacturar el monument -marbre- i la seva, per ara, singularitat a *Gerunda*, ens denota la solemnitat i "oficialitat" del monument, d'acord amb el paper polític atorgat al marbre per a la

⁶⁷ Sobre la terminologia de *fornix* i *arcus* i el seu mutament semàntic veure Mansuelli, 1979.

⁶⁸ Pizzo, 2006.

⁶⁹ Bermejo, 2010.

construcció de la *nova i sanejada* Roma d'August (Zanker, 1992, pp. 128-229 i 272-282).

La frase dedicada a August de Suetoni ens és prou eloqüent al respecte: “amb raó pogué (August) gloriar-se de deixar-la (Roma) de marbre quan l’havia rebut de rajola” (*Suet., Aug., XXVIII, 5*). En aquest sentit, el fenomen de la marmorització de Roma serà emulat a la resta ciutats de l’Imperi, a major o menor escala⁷⁰.

⁷⁰ Sobre la introducció del marbre a l’arquitectura pública d’Hispania veure Pensabene, 2004, pp. 175-199.

6. Proposta cronològica: ELS ELEMENTS DECORATIUS

Un cop plantejada la restitució de l'arc-porta a partir de les 16 peces marmòries conservades (14 de les quals han sigut factible la seva col·locació) i d'haver plantejat una proposta de funcionalitat per aquest, toca ara realitzar les pertinents precisions cronològiques. Sense la inscripció epigràfica que normalment acompanya a aquestes construccions -a l'àtic o entaulament d'aquest-, sols ens queda analitzar els elements escultòrics i decoratius que l'ornamenten, com a indicadors referencials del seu marc cronològic.

Dins dels elements decoratius, creiem que són la base àtica amb plint (peça nº14) i la decoració en baix-relleu de les dovelles (peces nº8, 10 i 13), els principals elements estilístics que més ajuda ens poden oferir a la fi d'obtenir un marc cronològic solvent. Sent els altres elements ornamentals molt més difícil d'enquadrar estilísticament dins d'un moment precís.

6. 1. La base àtica amb plint (peça nº14):

L'estudi de M. I. Escrivà Chover sobre les bases romanes de la *Provincia Tarraconensis* (Escrivà Chover, 2005), incloïa en la seva catalogació la nostra base geminada de la peça nº14. Aquesta està formada, de baix a dalt, per un plint corregut, seguit per un tor inferior i superior (aquest últim de diàmetre i altura inferior al primer) separats per una escòcia de secció còncava amb tendència el·líptica, flanquejada superior i inferiorment,

per dos petits llistells. Finalment, un tercer llistell corona la peça i dona pas a un *immoscap* llis.

El seu estudi proposa una cronologia avançada del segle I dC, ja que veu en ella una tipologia de base àtica plenament concebuda: amb plint, escòcia de secció parabòlica i dos tors de dimensions desiguals. No obstant això, el fet de que incorpori el plint no respon necessàriament a criteris cronologicoestilístics fiables⁷¹, i pot correspondre simplement a una exigència constructiva de l'obra. Entre les produccions de l'entorn de *Gerunda* destaquem, per la seva similitud, les deteriorades bases del temple romà de Vic (fig. 20), d'igual tipologia i factura (Domingo, *et. alii.* 2008, p. 589, fig. 7), datades a un moment tarδοaugustal o d'inici juliclàudi.

⁷¹ Segons els estudis de M. I. Escrivà Chover, el plint incorporat a la base s'introdueix a l'arquitectura romana a finals de la República, tot i que el seu ús no es generalitza fins pràcticament la fi del període augustal i, a Hispània, segons l'estudi de Escrivà Chover, són encara moltes les bases que no han adoptat aquest element en època Júlia-Clàudia (Escrivà Chover, 2005, pp. 114-115).

Fig. 20. Base àtica de lesena estriada angular del temple de Vic. Extret de Domingo, *et alii*. 2008, p. 589, fig. 7; Perfil de la mateixa base ausetana. Extret de Escrivà Chover, 2005, p. 45.

També, volem destacar, la semblant factura d'un fragment arquitectònic de sorrenca esculpit amb una base àtica de lesena estriada (fig. 21), pertanyent possiblement a un monument funerari de *Gerunda*, conservat al Museu Arqueològic de Catalunya-Girona (nº d'inv. 3326). També, podem afegir un bloc de sorrenca corresponent a una base àtica amb plint de columna de dos peus de diàmetre, d'igual desenvolupament estilístic (MAC-G, nº d'inv. 2126)⁷².

En definitiva, la tipologia estilística de la base àtica de l'arc-porta de *Gerunda*, no ens apunta en cap cas, una datació tardorepublicana ni, difícilment, d'inicis d'època augustal. Així, doncs, vist els criteris estilístics de la tipologia de la base, sumat a altres

⁷² Les dues peces procedeixen de l'enderroc de l'any 1857 de la porta meridional de l'Onyar (sobre aquest esdeveniment veure Oliva, 1950, pp. 74-78).

qüestions estilístiques transcendents de l'arc que tot seguit comentarem, ens marquen un terme *post quem* tardeoaugustal per a la construcció de l'arc-porta.

Fig. 21. Fragment arquitectònic de sorrenca esculpit amb una base àtica de lesena estriada pertanyent possiblement a un monument funerari de Gerunda. MAC-Girona, nº d'inv. 3326. Foto: Autor.

6. 2. La decoració escultòrica de les dovelles (peces nº8, 10 i 13):

La decoració escultòrica a baix-relleu que ornamentava a mode de fris l'adovellat de l'arc gironí- malgrat les males condicions de visibilitat que gaudim- és un altre element més que ens pot aportar informació valuosa sobre la cronologia de l'arc-porta.

Aquesta decoració de caire vegetaltzant, presenta els típics roleus d'acant amb flors que es van entrelaçant a partir d'un ritme concèntric i seqüencial de dovella en dovella.

Aquest cèlebre motiu decoratiu d'arrel hel·lenística, apareix per primer cop a la Península Ibèrica a partir de l'època d'August (Gutiérrez Behemerid, 1998, p.106;

Márquez, 2002a, p. 273) on aquests motius tenen un especial protagonisme⁷³ (Sauron, 2000; Sauron, 2013; Zanker, 1992, p.108). La decoració de la clau de volta (nº13), com a eix compositiu central, marca l'inici de la composició. A la part superior, dues fulles d'acant de 3 fulles trilobulades, en sentit divergent i guardant simetria entre elles, neixen d'un element central. Imbricades a les 3 fulles trilobulades de les dues fulles d'acant, acompanyen dues flors de cinc pètals orientats en diverses direccions a mode de *girandola*, amb botó central convex. La part inferior, malgrat que la peça es troba fracturada per aquesta part, dos brots s'entrellaçarien de manera simètrica, corrent de manera el·líptica, fins a la part superior on aquestes s'interconnecten amb la següent dovella a ambdós sentits, iniciant la seqüència de roleus. Aquest ritme seqüencial dels roleus d'acant finalitza a la 1ª i la 13ª dovella, coincidint amb les dovelles salmers de l'arc (nº10). Aquestes dues presenten el típic motiu a semipalmeta que decoren sovint, l'acabament d'aquestes composicions.

Per altra banda, cada un d'aquests roleus o talls concèntrics d'acant (nº8), que decoren la resta d'arquivoltes de l'arc, presenten dos brots de fulles d'acant (de la mateixa tipologia que les que es troben esculpides a la clau de volta) en sentit divergent,

⁷³ La promoció de l'ordre corinti -per davant de l'ordre toscà, dòric i dòric- a l'arquitectura augustal, va en paral·lel a la propagació d'aquesta doctrina de les fulles d'acant com a símbol d'Apol·lo, el déu protector i personal d'August -el qual l'havia conduït a la victòria d'Actium-, en contraposició amb el déu oriental Dionís, protector del seu contrincant polític Marc Antoni, que es representava amb fulles d'heura i de vinya. Així doncs, l'acant serà el motiu vegetal protagonista en que anunciar l'arribada de l'Edat d'Or sota el govern d'August.

imbricades les seves fulles amb una flor que ocupa el centre de la composició dels roleus. Crida l'atenció que no hi ha cap tall que uneix-hi la flor amb els roleus sinó que aquesta s'insereix directament imbricant-se amb les fulles trilobulades de l'acant. La flor que ornamenta la dovella nº8 difereix de la nº13.

Aquesta presenta també cinc pètals, però de forma cordiforme i amb botó central decorat amb incisió cruciforme tallada a bisell. De fet, tota la decoració que podem observar de les dovelles està tallada a bisell, amb absent ús del trepà. En aquest sentit, la plasticitat dels elements vegetals està adquirida mitjançant el dibuix d'incisions a bisell de solc poc profund (baix-relleu). Així, es representa el nervi central de les dues fulles d'acant i de les seves ramificacions amb 3 fulles trilobulades cada una. Els lòbuls d'aquestes, són de forma angulosa i les zones d'ombres, presenten forma triangular o de gota d'aigua. L'acabament de les tiges d'acant presenten un brot angulós que dona pas al següent roleu. En general, tot i buscar un cert grau de naturalisme, l'efecte del volum està aconseguit més per l'acusat contorn dels perfils que pel modelat dels elements vegetals. Amb tot, convé recordar el policromisme perdut que segurament oferiria la decoració vegetal de les dovelles, accentuant certs detalls de la composició.

En definitiva, defensem que el taller escultòric que va elaborar la decoració de les dovelles, s'engloba dins del tractament estilístic que caracteritza el model canònic, sobretot, del temple de *Mars Ultor* al Fòrum d'August (però també del temple augustals de *Venus Genetrix* al Fòrum de Cèsar i d'Apol·lo Sosiano), difós a totes les

províncies hispàniques a partir dels primers anys del regnat de Tiberi (Pensabene 2004, pp. 183-199). Aquest nou estil de plena edat augustal, es veu reflectit en el tractament més naturalista de les fulles d'acant (amb lòbuls articulats a partir d'una nervadura central de secció angular i folíols allargats generant espais d'ombra asimètrics); tot defugint de l'estilisme més geomètric (amb ombres triangulars entre el dentat de les fulles d'acant) que caracteritza a les produccions del període de transició entre la República i el període augustal (Heilmeyer 1970, p. 38; Shörner 1995, pp. 38-43). També, el fet de que tots els contorns s'hagin efectuat a bisell, sense l'ajuda del trepà per a les perforacions més precises i, el fet que els brots no presentin ramificacions exuberants i complexes, fa inscriure aquesta producció a principis del segle I dC., amb un terme *ante quem* d'època làvia avançada. Per aquests motius, opinem que la decoració del fris acantiforme gironí s'emmarca dins les corrents estilístiques que caracteritzen el primer terç del segle I dC. del nord-est peninsular, les quals, tot i conèixer el model canònic de *Mars Ultor*, encara resten molt vinculats a les produccions arcaïques (Domingo *et alii.* 2008, p. 599). Aquesta concepció arcaïca la veiem reflectida en alguns elements decoratius com la decoració de l'arquitrau (peça nº3) amb només dues bandes mentre que a partir d'August s'imposa el model amb 3 *fasciae* (Strong 1963, p. 81; Márquez 1998, pp. 133-134; Domingo *et alii.* 2008, p. 600). Un arquitrau semblant al nostre, encara que de perfil més inclinat, el podem trobar als arcs de Saint-Chamas del Pont Flavien (fig. 22).

Aquest, datat al primer terç del segle I dC., es diferencia clarament de les produccions anteriors de frisos acantiformes que també trobem a *Barcino*, de concepció molt més geometritzant⁷⁵, amb una estructura poc orgànica i natural (Claveria 2011, pp. 901-903).

Fig. 23. Fragment de fris de roleus d'acant.

Nº inv. 19015. Foto: Autor.

Per altra banda, el fet de presentar decoració a les dovelles de l'arc, creiem que és una clara relació estilística amb les produccions artístiques que es desenvolupaven a la veïna província francesa de la Gàl·lia Narbonensis⁷⁶. Així, en cap altra província de l'Imperi trobem les arquivoltes dels arcs esculpides amb motius vegetals. D'aquesta manera, trobem similars composicions estilístiques en molts conjunts edilicis d'aquesta extensa i rica província gàl·lica. Per exemple, a Carpentras⁷⁷ trobem un arc augustal decorat a

⁷⁵ G. Shörner, dins la seva monografia, va englobar aquests dins la categoria de "Stil des Zweiten Triumvirats" (Schörner 1995, pp. 38-43).

⁷⁶ Sobre la relació estilística en les produccions artístiques entre el sud de la *Narbonense* i el nord de la *Hispania Citerior*, especialment *Barcino* i *Narbona*, veure Rodà, 2000.

⁷⁷ Turcan 1984; Gros 1979; Lamuà 2007.

les dovelles amb una original composició de roleus d'acant i flors (Janon 1986, p. 37, figs. 5-8), la qual, en destaquem no tant la composició seqüencial dels roleus, sinó el similar treball escultòric i formal de la fulla d'acant amb la producció gironina (fig. 24). Altres arcs de tipologia similar però, de factura escultòrica i estilística bastant allunyada, serien els que ornamenten les dovelles dels arcs quadrifronts oberts al cos central del notable monument funerari dels *Iulii* a *Saint Remy de Provence* (Rolland & Bruchet 1969). Excepte la clau de l'arc, decorada amb un cap de gorgona, les dovelles presenten la mateixa tipologia decorativa a partir de roleus d'acant i flors finalitzant a les dovelles salmers amb un motiu a semipalmeta (fig. 25). Un altre arc amb les dovelles decorades amb aquest motiu decoratiu particular, el podem trobar a *Vaison-la-Romaine* (Janon 1986, p.39, fig. 9).

Pel que fa a la resta de decoració arquitectònica de l'arc-porta que preservem (arquitrau, lesenes, etc), creiem que aquesta és molt menys transcendental a l'hora d'intentar establir criteris cronologicoestilístics favorables.

En suma, de les observacions preses en relació a la decoració estilística de les dovelles i de la base àtica (que recordem, ens marca un terme *post quem* tardoaugustal), proposem una datació que va des de l'època tardoaugustal fins a finals de l'època Júlia-Clàudia o inicis de la flàvia per a la construcció de la porta de *Gerunda*. En aquest sentit, també l'ús del marbre a l'arquitectura pública a gran aparell a les Províncies Occidentals

apareix per primera vegada amb la introducció del nou estil decoratiu implantat d'August⁷⁸.

⁷⁸ L'aparició del nou estil de *Mars Ultor*, coincideix amb la presència del marbre *lunense* (marbre de Carrara) i dels marbres locals que busquen emular aquesta arquitectura oficial (Pensabene, 2004, p. 183).

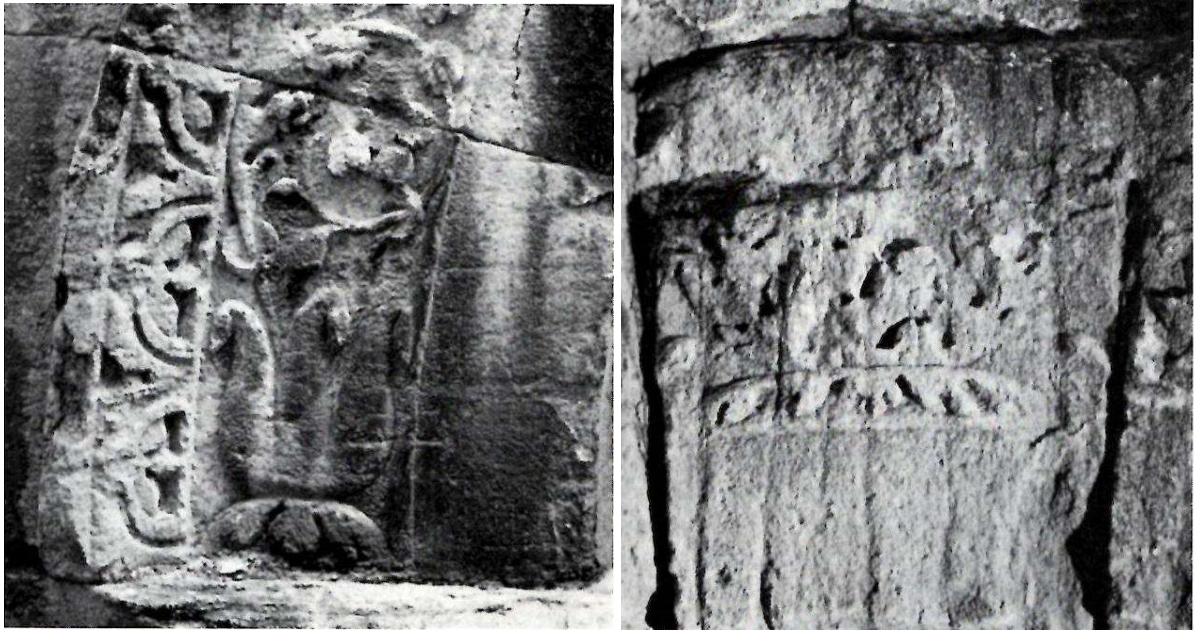

Fig. 24. L'arc de Carpentras. Detall de la decoració del salmer i clau de volta. Extret de Janon 1986, pp. 36-37.

Fig. 25. Mausoleu dels *Illii* a Glanum. L'arc quadrifont (costat S) i detall (costat O). Extret de Rolland & Bruchet 1969, làm 60-61.

7. Estudi del material

El marbre utilitzat per a la construcció a gran aparell del present monument d'estudi, és completament blanc, de gra mig-gruixut i sense que s'hi observi cap taca, vena o bandejat. Presenta un cert grau notable de translucidesa. La procedència d'aquest - com mantra vegades hem repetit- roman encara desconeguda. Només ha estat objecte d'estudi en els primers moments de la seva troballa (1988) quan el professor A. Àlvarez del Departament de Geologia de la Universitat Autònoma de Barcelona dugué a terme, per encàrrec del professor J.M. Nolla, un primer estudi petrogràfic en dues mostres obtingudes d'aquests blocs⁷⁹.

Aquestes primeres observacions del professor Àlvarez⁸⁰, van servir per determinar que els blocs d'on es va extreure la mostra varen ser fabricats amb un marbre blanc de gra mig-gruixut, el qual, el seu estudi petrogràfic determinava que aquest estava format per:

⁷⁹ Les mostres foren incorporades a la base de dades del Laboratori per l'Estudi dels Materials Lapidis a l'Antiguitat (LEMLA) de la UAB, catalogades amb el número d'inventari: nº 2.724 i nº 2.725 i es procedí a l'elaboració d'una làmina prima per poder-ne fer la descripció petrogràfica. Aquestes làmines es troben actualment depositades a la Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'ICAC (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) en base al conveni de col·laboració existent entre ambdues institucions des de 2006. Malauradament, però, no en el seu moment no es va registrar específicament de quins blocs foren extretes, per la qual cosa no es pot saber amb exactitud a quin bloc pertany cada una d'aquestes mostres.

⁸⁰ Publicades com a "nota nº15" a: Nolla & Sagrera, 1991, p. 184.

- un 60% de dolomita i 40% de calcita
- gra homogeni i compacte (no porós),
- macles abundants,
- grans de quars petits, arrodonits i molt abundants,
- moltes fractures farcides de minerals opacs (òxids de ferro, grafit i matèria orgànica),
- esclatxes plenes de carbonats de segona generació.

Seguidament, les consideracions a les que arribava l'autor - tanmateix, de manera molt genèrica i sense arribar a cap conclusió ferma - era que aquest, a conseqüència de que no figurava dins dels grans catàlegs de referència dels materials lapidis antics ni al LEMLA un marbre amb aquestes característiques, aquest podria provenir d'un origen pirinenc (Ceret, Saint Beat) o prepirinenc (Roses, Aiguablava). Sense excloure, igualment, la possibilitat de que es tractés d'una pedra de l'entorn proper a Girona (Celrà, Sant Julià de Ramis).

Transcorreguts més de 20 anys d'aquest primer intent d'aproximació a la problemàtica, gràcies als diversos projectes de recerca duts a terme al llarg de les últimes dècades des de la UAB, l'ICAC, la Universitat de Saragossa i l'IRAMAT-CRP2A de Bordeus, a dia d'avui, disposem de més mostres de referència i un millor coneixement dels materials peninsulars i pirinencs, per a poder comparar i desenvolupar amb èxit aquesta recerca.

En el marc d'aquest treball es van recuperar les mateixes mostres observades pel professor Àlvarez -comentades *supra* (nº2724 i 2725)- per a revisar-ne les característiques petrogràfiques. Amb l'ajut del professor Àlvarez i la Dra. A. Gutiérrez, vam poder constatar les característiques abans esmentades i afegir i destacar que es tracta d'un marbre molt ben recristal·litzat format per grans de calcita/dolomita amb contactes triples (ortogonals) i conté una abundant presència de cristalls de quars arrodonit i dispers. Paral·lelament, i donada la necessitat de confirmar o desmentir la hipòtesis de que es tractés d'un marbre proper a Girona, vam estar realitzant prospeccions de camp a l'entorn de Girona per observar els afloraments de marbre susceptibles d'haver estat explotats en època romana, a més de la recollida de materials marmoris d'aquests afloraments. Els afloraments marmoris detectats a l'entorn de Girona de la vall del Ter selvatana de Sant Julià de Llor, la Cellera de Ter i el Pasteral (Soler *et alii*. 2013) (fig. 26), ens van cridar l'atenció donada la seva explotació en època romana, documentada gràcies a la presència de vestigis d'estructures romanes (Can Cavorca I & II, al terme municipal de Sant Julià de Llor⁸¹.) bastides amb murs de carreuó de petites dimensions amb aquest marbre de la zona (Oliver 2018, en premsa)⁸².

⁸¹ Aquests dues construccions es troben separats aproximadament 100 metres de distància l'un de l'altra en direcció nord-sud. Per una descripció i anàlisi d'aquestes veure a Nolla & Sureda, 2005. També és tractat a Burch *et alii.*, 2014, pp. 420-423.

⁸² En aquests sentit, aquests són els únics materials marmoris locals-regionals que tindriem documentada arqueològicament la seva explotació en època romana. Respecte al marbre que aflora a

D'aquesta manera, es va prioritzar la visita als diversos afloraments marmoris de la zona, en especial en destacarem un situat al vessant sud del sistema muntanyós de Sant Julià de Llor⁸³ (a pocs metres dels vestigis romans documentats), caracteritzat per un front longitudinal de poca alçada (2,5 m aprox.) que va resseguint un antic camí menjat pel bosc (fig. 27)⁸⁴. Malgrat no haver-hi evidències clares d'extracció, aquest aflorament podria tractar-se d'una pedrera ja que presenta un retall més o menys ortogonal a l'alçada del mateix camí i segons els veïns aquest punt hauria estat una pedrera ara ja exhaurida. D'aquesta possible pedrera se'n van recollir quatre mostres. Es tracta d'un marbre blanc, de gra gruixut-molt gruixut, compacte, ben recristallitzat i translúcid, sense venes ni vetes grises. Blocs de marbre amb aquestes mateixes característiques s'han pogut observar durant aquestes prospeccions formant part de les estructures romanes abans esmentades (fig. 28)⁸⁵.

la zona de la vall del Ter selvatana, a uns 50 km a l'oest de Girona, consultar el seu ús a Oliver, 2018 (en premsa). Respecte al marbre de Ceret veure la seva comercialització romana a Àlvarez, *et alii*. 2001.

⁸³ Coordenades GPS: Lat. 41967883; Long: 2634379; +-10m.

⁸⁴ Existeix una pedrera encara en actiu a la zona del Pasteral, la qual per raons de temps no ha pogut ser visitada en el marc d'aquest estudi, però que molt probablement proporcioni el mateix marbre ja que es tracta de la mateixa formació geològica i que fou talla per la falla d'Amer (fig. 27, capa Mr_ÇOrc1).

⁸⁵ D'aquests blocs s'han agafat 4 mostres (SJL-1175, SJL-1177, SJL-1178, SJL-1179), per a dur-les a la Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'ICAC i comparar-les amb les mostres del monument de *Gerunda*. Aquestes mostres es troben en procés d'elaboració de làmina prima per a procedir a l'anàlisi arqueomètric.

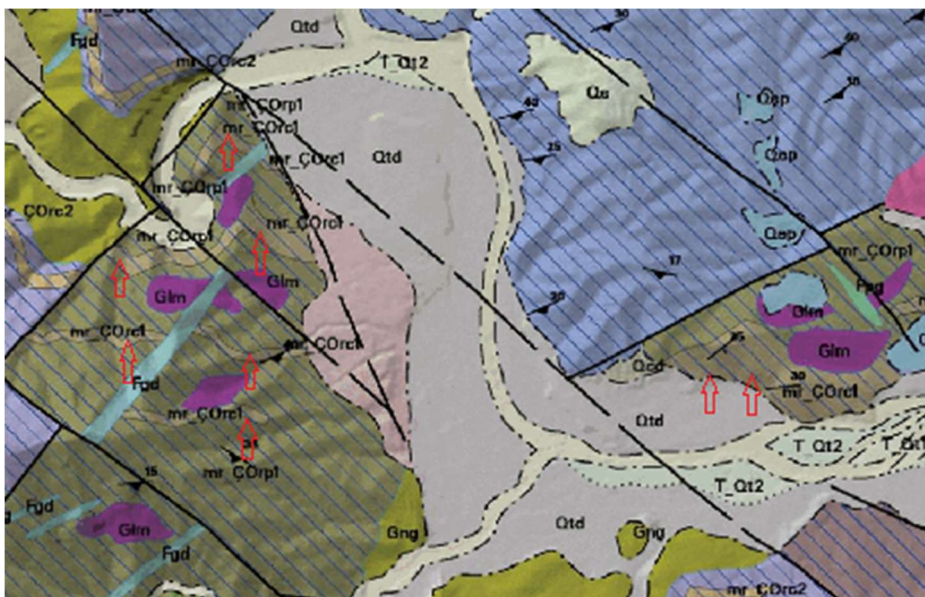

Fig. 26. Mapa geològica a escala 1: 50.000 de la zona de La Selva de Sant Julià de Llor, la Cellera de Ter i el Pasteral. Encerclat amb punts i amb la sigla Mr_ÇOrc1 els afloraments de marbre. (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), 2014).

Mr_ÇOrc1	Marbre. Carbonífer-Permià.
Mr_ÇOrp1	Paragneis, esquistos sil·limanítics, quarsites, amfibolites, pegmatites i materials granititzats. Carbonífer-Permià.
Glm	Leucogranit moscovític. Carbonífer.
Qtd	Lutites i graves. Terrassa fluvial degradada. Quaternari.
Qcd	Cons de dejecció. Quaternari.
T_Qt2	Terrassa del Ter i afluents. Es troba entre 5 i 10 m sobre del nivell del riu.
Fgd	Filons de pòrfirs i granodiorítics. Carbonífer-Permià.
Qe	Dipòsits al·luvials. Llims amb clasts dispersos i sòls de potència màx. De 3 m. Quaternari.
Qep	Tarteres o esbaldregalls de pendent recent o actuals. Quaternari.

Fig.27. Situació possible pedrera de marbre localitzada a Sant Julià de Llor (geolocalització veure nota 83).

Fig. 28. Vestigis estructurals de Can Cavorca II (general i detall del parament) al terme municipal de Sant Julià de Llor. Foto: Autor.

Per tant, podem pensar que aquest aflorament hauria pogut subministrar material en aquest monument romà i per tant no podem descartar tampoc que en un moment determinat pogués haver proporcionat igualment alguns blocs al monument de Gerunda.

Per altra banda, existeixen els afloraments marmoris explotats durant l'època romana a la zona muntanyosa de Ceret, en especial els de Mas Carol (Vallespir, França), que presenten materials marmoris molt heterogenis, entre els quals un marbre blanc de gra mig-gruixut bastant uniforme i, en general, molt ben recristallitzat (Álvarez, 1987, p. 234) (figs. 29 i 30).

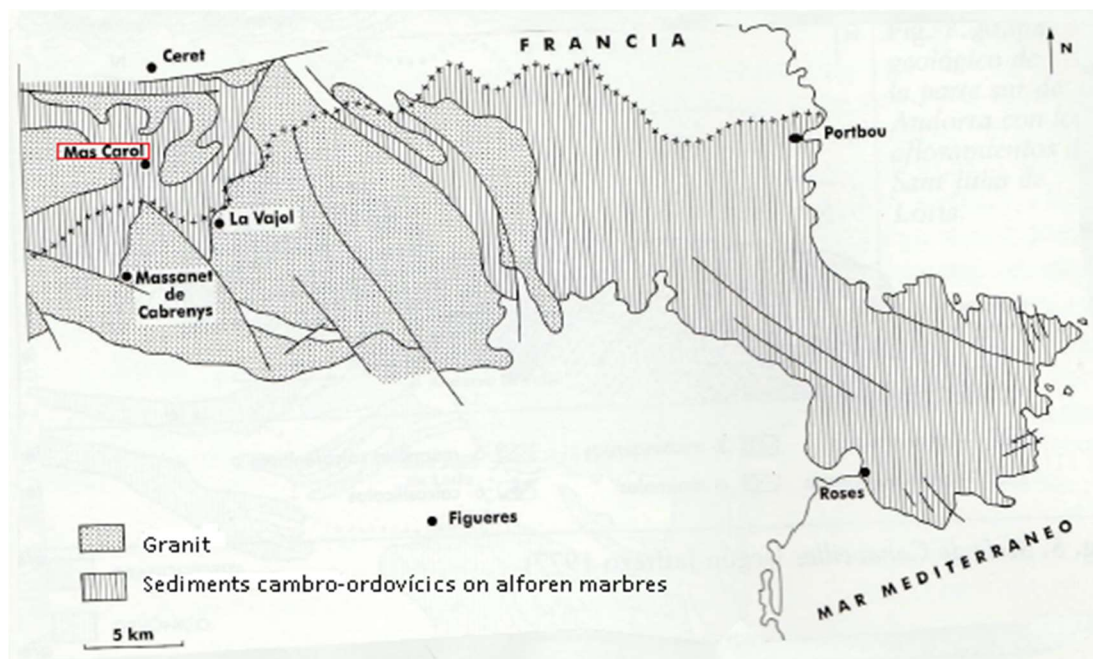

Fig. 29. Esquema simplificat situació geològica del Pirineu i Prepirineu oriental (vessant francesa i espanyola). Remarcat la situació de l'aflorament marmori de Mas Carol (Ceret).

Extret de: Álvarez *et alii.*, 2001, p. 51.

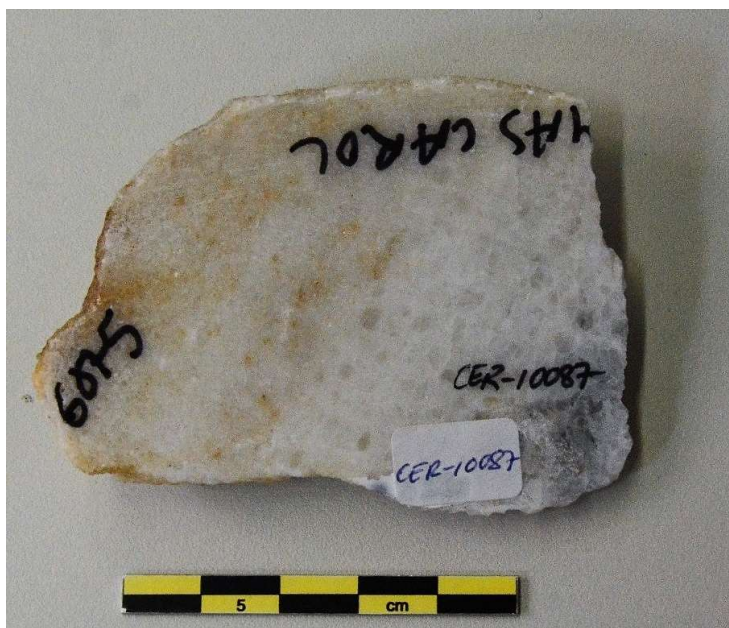

Fig. 30. Mostra marbre de Mas Carol (Cerret). Depositada a la Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'ICAC amb nº d'inv: CER-10087. Foto: Autor.

Les primeres observacions realitzades a nivell macroscòpic de les mostres d'aquests afloraments marmoris comentats, ens porten a descartar una procedència selvatana del marbre dels blocs de Girona. La textura sacaroide que presenta el marbre del monument arcuat gironí (fig. 31) no s'escau amb el marbre blanc de tipus "skarn" que aflora en la vall selvatana. En canvi, el conegut com a marbre blanc de Carol a Ceret, presenta un característic aspecte sacaroide del gra molt parangonable amb l'observat al del monument gironí. Per intentar confirmar aquesta hipòtesis ens hem plantejat la realització de noves analítiques petrogràfiques en cadascun dels blocs, que esperem podran aportar dades més concloents que les simples observacions a nivell macroscòpic i, afirmar o desmentir, aquesta procedència ceretana o selvatana del

marbre de la Torre del Telègraf o del Llamp de Girona. En aquest sentit, tot i que ja es van extreure dues mostres dels blocs a finals dels anys vuitanta del segle passat, amb les quals els professor Àlvarez realitzà l'estudi petrogràfic, s'ha vist imprescindible sol·licitar⁸⁶ un nou permís d'extracció de mostres amb les quals realitzar noves tècniques analítiques (catodoluminescència o isòtops estables), a fi de complementar la caracterització petrogràfica d'aquest marbre.

Tanmateix, sigui quin sigui l'origen del marbre, el fet de la construcció d'aquest monument amb grans blocs de marbre esculpit i polit, i no les més comunes pedres de tipus gres i calcària de l'entorn més immediat de *Gerunda*, denota una voluntat i preocupació expressa del comitent d'atorgar-li magnificència i singularitat, amb l'ús estètic i simbòlic del marbre⁸⁷; el material noble per excel·lència de la Roma imperial i el suport lític més prestigiós i estètic enfront d'altres pedres amb acabats més toscos com les mateixes pedres de tipus gres de *Gerunda* que calia recobrir d'estucats pintats, per donar un millor acabat. En aquest sentit, no cal escriure més línies sobre l'enorme prestigi i bellesa dels marbres o millor dit, *marmora*⁸⁸ -parlant amb propietat del terme

⁸⁶ Enviada aquesta sol·licitud als Serveis Territorials d'Arqueologia i Paleontologia de Girona, a finals de maig s'ha rebut finalment l'autorització per a dur a terme el mostreig d'aquests blocs.

⁸⁷ Sobre aquests tema veure Fant, 1995 i Rodà, 2009.

⁸⁸ El concepte romà de *marmor* (*marmora* en plural) engloba totes aquelles pedres que un cop tallades i polides, oferien una vistositat i cromatisme de gran efecte ornamental. Aquestes podien ser calcàries, pòrfirs, alabastres, granits, bretxes, basalts, ònixs, pissarres o marbres i, s'utilitzaven essencialment per

romà-, com a suport expressiu material de la nova Roma capital del Mediterrani. El cas de *Gerunda*, és un clar exemple de com la selecció del material determina el missatge per a un monument el qual es volia singularitzar i privilegiar.

Fig. 31. Mostra de marbre del monument recollida durant la campanya arqueològica del 1988.

Actualment depositada a la Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'ICAC amb nº d'inv: GIR- 1774.

Pertany al bloc nº3 identificat com a arquitrau. S'hi pot observa el llistell i part inicial de la decoració a *Kyma reversa*. Foto: Autor.

a embellir edificis, elaborar escultures o produir tota mena d'artefactes de luxe (Borghini, 1998; Pensabene, 1998).

També, ens permet reflexionar sobre l'adquisició fora del circuit marmori habitual d'època romana (Carrara, Pentèlic, Paros, Proconès, Saint-Béat, etc.), d'un marbre local de més fàcil accés i econòmic, que no pas els més comercialitzats i costosos d'arreu de l'imperi. En altres paraules, podríem considerar aquest marbre blanc com un material dels denominats "materials de substitució"⁸⁹.

⁸⁹ Sobre el tema dels denominats "materials de substitució" veure l'actual revisió de Cisneros, 2010.

8. Conclusions generals

Arrel del nostre estudi, interpretem com a solució més plausible el conjunt dels blocs marmoris com a pertanyents a un arc en funció de porta commemorativa. Tanmateix, sense descartar la possibilitat d'un arc honorífic exempt. Després de raonar i plantejar diverses possibilitats, pensem que resta com a opció més plausible emplaçar-la al sector de migdia del recinte del tèmenos, dins l'actual -i històrica- esplanada de la Plaça dels Apòstols de la Catedral de Girona. La cronologia que proposem Julià-Clàudia o inicis de la flàvia, s'inscriu de ple dins la primera onada de monumentalització i marmorització que afectà a molts centres urbans en el marc de l'adveniment al nou ordre polític i religiós del Principat (Pensabene, 2004). La decoració de l'adovellat amb un fris de roleus d'acant, així com també l'*unicum* a Gerunda del material lapidi escollit per a manufacturar aquest monument, un marbre local-regional del tot blanquinós, ens porta a suggerir la seva construcció dins d'una clara aura commemorativa i celebrativa de la reorganització i embelliment de la ciutat en el marc del Principat⁹⁰. En aquest sentit, tot i el parc conjunt epigràfic de *Gerunda*, aquest ens ha deixat testimoni de l'adhesió de la ciutat als nous preceptes imperials. De les cinc inscripcions gironines,

⁹⁰ Un mateix missatge simbòlic subliminar amb la mateixa tipologia de decoració acantiforme (roleus), material (marbre) i emplaçament en el recinte foral, el podem trobar en el majestuós marc exterior (façana que es projecta al fòrum) que enquadra la porta de l'edifici d'Eumachia a Pompeia (mitjans segle I dC.).

tres són pedestals honorífics (*epigrafia oficial*)⁹¹. D'aquests, dos estan dedicats per la ciutat -*Res publica Gerundensium* - a la família imperial del moment (IRC III, 1 i 2), mentre que el tercer (IRC, III, 3), pertany a un important ciutadà - *Lucius Plotius Asprenas* - que va completar el *cursus honorum*: edil, duumvir i flamen, per tot seguit iniciar la carrera eqüestre com a tribú de la tercera legió gal·la a la llunyana Síria, on devia morir (Fabre, *et alii.*, 1991, pp.23-27; Ruestes, 2001, pp. 177-179; Vivó, *et alii.*, 2012, pp. 82-87).

És interessant remarcar el context de la troballa d'aquest últim pedestal a l'interior de la Seu gironina⁹², junt amb un altre troballa d'un pedestal sorrenc anepígraf a la Plaça de la Catedral⁹³. Tot i que sempre cal tenir en compte la mobilitat de les restes epigràfiques, resulta suggerent la dedicatòria d'un antic sacerdot del culte imperial en aquest mateix emplaçament on s'ubicà l'espai públic de representació política i

⁹¹ A aquest conjunt trobat a la ciutat de Girona, hem d'afegir el pedestal d'un gironí, *Caius Marius Verus* (Alföldy, 1975, nº293), important no solament en l'àmbit local sinó també a escala provincial, ja que després de completar el seu *cursus honorum* a la seva localitat d'origen va arribar a assolir el flaminat provincial, raó per la qual el seu pedestal es trobava emplaçat a la coneguda com a plaça de representació de Tàrraco, erigit a la primera meitat del s. II dC. Avui dia aquest pedestal es troba perdut (Vivó, *et alii.*, 2012, p. 86).

⁹² Actualment conservat al claustre de la Catedral, fou reutilitzat a la capella de Santa Helena com a suport de la *mensa altaris*.

⁹³ El material emprat, pedra sorrenca, un material de fàcil disgregació, i l'aprofitament en èpoques posteriors devia ser la causa de la pèrdua de la inscripció que molt probablement acompanyava el pedestal (Nolla, *et alii.*, 2008, p. 173).

religiosa. El prestigi i oficialitat d'aquest pedestal d'estàtua honorífica també se'ns fa palesa a través del seu suport lític: "pedra de Santa Tecla". Aquesta calcària procedeix dels afloraments de l'entorn més immediat al nord-est del nucli urbà de Tarragona (les conegudes com a pedreres del Llorito i la Salut⁹⁴). És a partir de l'època flàvia, amb la concessió de la plena ciutadania romana i la incorporació de molts hispans a la aristocràcia senatorial, quan es produeix un autèntic *boom* epigràfic, incentivat per l'orgull d'aquesta elit per deixar constància del seu estatus (Alföldy, 2006, pp. 81-83). L'exemple paradigmàtic de Tàrraco ens serveix per entendre aquest fenomen⁹⁵. En aquest sentit, és a partir d'època flàvia quan les *officinae lapidariae* de Tàrraco elaboren a grans escala, uns característics pedestals tripartits⁹⁶ manufacturats amb "pedra de Santa Tecla", venuts no solament al Camp de Tarragona, sinó arreu de ciutats hispàniques capitalitzades per Tàrraco. En conseqüència, el pedestal gironí que celebrava a *L. Plotius Asprenas* com a antic sacerdot del culte imperial a *Gerunda*, és d'aquest tipus. Molt possiblement, aquest i la seva estàtua pertinent, ocupaven un lloc preeminent - juntament amb altres pedestals honoraris - dins l'espai escenogràfic del

⁹⁴ Sobre la identificació i caracterització d'aquestes pedreres veure l'estudi de Gutiérrez G-Moreno, 2009, pp. 208-223.

⁹⁵ A Tàrraco, Anterior a l'any 70 dC. es coneixen unes 100 inscripcions, mentre que aproximadament el 90% de les inscripcions romanes de Tàrraco procedeixen d'èpoques posteriors; la majoria d'època flàvia i antonina (Alföldy, 2006, p. 83)

⁹⁶ Sobre aquests pedestals tripartits d'estàtua formats per 3 parts fabricades separatament (base/*crepido* (part inferior), dau (cos central) i coronament/*corona* (part superior), veure Alföldy, 2012 i Gorostidi, 2017, pp. 168.172.

recinte religiós, junt amb el qual també hi hauríem d'afegir, segons la nostra proposta, el nostre monument arcuat marmori que celebrava la nova època d'esplendor del Principat.

Per altra banda, les grans vil·les suburbanes lligades a *Gerunda*⁹⁷, habitades per les principals elits locals de la ciutat, ens poden furnir dades amb que interpretar l'evolució interna de la ciutat. L'espai urbà serà on aquesta classe aristocràtica desenvoluparien la seva activitat pública i exercirien la majoria dels seus actes evergètics. En conseqüència, la seva prosperitat reflectida en el nivell de luxe de les seves grans *domus*, ens pot furnir dades interessants sobre el context socio-econòmic de la ciutat i la possibilitat de relacionar l'activitat de monumentalització i embelliment d'aquesta.

A *Gerunda*, les vil·les suburbials conegudes a dia d'avui són sis. Entre aquestes, tres han sigut objecte de diferents campanyes d'excavació amb resultats, tanmateix, molt diferents. De tal forma que és només la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) l'únic establiment que ens permet reconstruir de forma fiable una evolució arquitectònica coherent de les seves estructures⁹⁸. En aquest sentit, pot resultar interessant remarcar el coincident moment àlgid de la vil·la a mitjans segle I dC., amb la construcció del monument marmori, -segons la nostra proposta cronològica d'aquesta. Si a l'època augustal ja es detecten notables obres que fan augmentar ostensiblement el nivell de

⁹⁷ Sobre aquest tema veure Palahí, 2013.

⁹⁸ Veure Palahí, *et alii.*, 2017.

vida de la precedent vil·la tardo republicana, serà a mitjans del segle I dC. quan el propietari d'aquell moment planificarà un gran conjunt monumental d'enorme transcendència escenogràfica. El *fals peristil*, el voltant del qual s'obrien les principals sales d'aparar, es dotarà d'un imponent nimfeu, tancant el costat meridional del jardí i encarant la seva façana vers la sala principal de tot el conjunt: la sala triclinar. Aquesta estança, originàriament quadrangular, es dotarà al mateix moment cronològic (mitjans s. I dC.) d'una singular estructura absidada semicircular -lleugerament ultrapassada- vers el seu costat nord, i d'un majestuós i cromàtic paviment d'*opus sectile* amb un camp central principal de motiu complex (diferenciat d'un senzill camp secundari que l'emmarca amb motius Q2, Q3 i Q4 alternats sense un ordre aparent) en posició axial a l'eix visual de l'estança⁹⁹. Així mateix, aquest espai s'obria a través d'un porticat al jardí presidit per l'imponent nimfeu, el qual, recordem-ho, connectava visualment amb aquesta singular estança, fent *pendant* visual. En definitiva, tot aquest grandiloqüent programa ornamental ens projecta la exclusiva importància social d'aquest ignot *dominus* relacionat amb l'alta esfera política de la Girona romana del moment i, qui sap, amb la comitènça de l'acte evergètic de la construcció d'aquest marmori monument honorífic de *Gerunda*.

Per últim, l'estudi arqueomètric de la procedència del marbre del monument, actualment en fase d'estudi però amb uns primers resultats preliminars a nivell

⁹⁹ Sobre els *pavimenta sectilia* de la vil·la del Pla de l'Horta veure Oliver, 2019 (en premsa).

macroscòpic que apunten cap el conegut com a marbre blanc de Carol a Ceret, ens permetrà reconstruir el procés constructiu d'aquest monument; és a dir, des de l'extracció dels blocs a peu de pedrera al transport dels blocs semielaborats fins a *Gerunda*. També, la caracterització d'aquest marbre ens permetrà establir l'ús i difusió d'aquest.

9. Bibliografia

Alföldy 1975:

G. Alföldy, "Die Römischen Inschriften von Tarraco, Berlín 1975.

Alföldy 2006:

G. Alföldy, "Las inscripciones de Tàrraco en el "*Corpus Inscriptionum Latinarum*": Historia, problemas y perspectivas de una edición epigráfica", *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconensis*, 26, 2006, pp. 75-95.

Alföldy 2012:

G. Alföldy, "Officina lapidaria Tarraconensis", a Donati A. & Poma G. (eds.): *l'officina lapidaria romana. In ricordo di Giancarlo Susini. (Atti del Convegno AIEG-Borghesi 2010)*, Faenza 2012, pp. 429-471.

Àlvarez 1987:

A. Àlvarez, " Los mármoles del pirineo oriental y su utilización en época romana", *Boletín de la Sociedad Española de Mineralogía*, 10-2, pp. 231-242.

Àlvarez et alii. 2001:

A. Àlvarez, I. Rodà & M. Mayer, "Mármoles y calizas de los Pirineos Centrales y su utilización en época romana", *Entretiens d'Archéologie et d'Histoire 6 (Saint Bertrand*

de Comminges), *Les ressources naturelles des Pyrénées. Leur exploitation durant l'Antiquité*, 2001, pp. 47-67.

Aranegui 1995:

C. Aranegui, "Los monumentos funerarios romanos descubiertos en Edeta (Llíria, Valencia)", *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Valencia*, 29, 1995, pp. 197-210.

Bacchielli 1984:

L. Bacchielli, "Le porte romane ad ordini sovrapposti e gli antecedenti greci", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung*, 91, pp. 79-87.

Barrière 2012:

V. Barrière, "Les portes de l'enceinte antique d'Autun et leurs modèles (Gaule, Italie, provinces occidentales de l'Empire romain)", Tesis Doctoral, Université de Bourgogne, Bourgogne 2012.

Barrière 2016:

V. Barrière, "un sas entre ville et campagne: les portes à cour intérieure en Gaule (Cisalpine comprise)", *Franges urbaines, confins territoriaux. La Gaule dans l'Empire*, 2016.

Bermejo & Campos 2014:

J. Bermejo, "El foro de Arucci, un modelo de arquitectura forense en el contexto provincial de la Bètica", a Álvarez J.M., Nogales T. I Rodà I. (eds): *Actes del XVIII Congreso Internacional de Arqueología Clásica. Centro y periferia en el Mundo Clásico*, vol. II, Mèrida 2014, pp. 1561-1565.

Borghini 1998:

G. Borghini, "Marmi antichi", Roma 1998.

Canal et alii. 2003:

J. Canal, E. Canal, J.M. Nolla & J. Sagrera, "Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). *El trànsit de la ciutat antiga a la ciutat medieval (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica)*, 5, Girona 2003.

Burch et alii. 2014:

J. Burch, J. CasaS, P. Castanyer, A. Costa, J.M. Nolla, Ll. Palahí, J. Sagrer, J. Simon, J. Tremoleda, A. Varena, D. Vivó & J. Vivo, "L'alt imperi al Nord-Est del *Conventus Tarraconensis*: una visió de conjunt", *Documenta Universitaria*. Girona 2014.

Canal et alii. 2015:

E. Canal, J. M. Nolla & J. Sagrera, "El fòrum de *Gerunda*. Vestigis documentals", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. LVI, 2015, pp. 63-74.

Cisneros 2010:

M. Cisneros, "Reflexiones sobre los mármoles hispanos: revisando la expresión "mármoles de sustitución", *Marmora*, 6, 2010.

Claveria 2009:

M. Claveria, "Los relieves funerarios en piedra de los talleres locales en Tarraco" a Gaggadis-Robin V. *et alii.* (eds): *Actes du X Colloque International sur l'Art Romain: Les ateliers de sculpture régionaux : techniques, styles et iconographie (Arles- Aix-en-Provence 2007)*, Aix-en-Provence-Arles 2009, pp. 495-504.

Colin 1987:

M. Colin, "Les Enceintes augustéennes dans l'occident romain: France, Italie, Espagne, Afrique du Nord", *Actes du Colloque International de Nîmes, 3e Congrès Archéologique de Gaule méridionale (1985) Nîmes*, École Antique de Nîmes, 1987.

De Maria 1979:

S. de Maria, "La porta augustea di Rimini nel quadro degli archi commemorativi coevi: dati strutturali", *Studi sull'arco onorario romano*, Roma 1979, pp. 73-91.

De Maria 1988:

S. de Maria, "Gli archi onorari di Roma e dell'Italia romana", Roma 1988.

De Maria & Parada 2014:

S. de Maria & M. Parada, "Il ruolo degli arco onorari augustei nell'architettura celebrativa della prima eta' imperiale", a López J. (ed): *Actes 2on Congrès Internacional d'Arqueologia i Món Antic Tarraco Biennal: August i les províncies occidentals 2000 aniversari de la mort d'August*, vol.I, Tarragona 2014, pp. 57- 63.

Domingo et alii 2008:

J.A. Domingo, A. Garrido & R. Mar, "El temple romà de Vic i la seva decoració arquitectònica", *Ausa* 23, nº161-162, 2008, pp. 581-607.

Dupré 1994:

X. Dupré, "L'arc romà de Berà: *Hispania Citerior*", *Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona 1994.

Escrivà Chover 2005:

M.I. Escrivà Chover, " *Basas romanas de la Provincia Tarraconensis*. València 2005.

Fabre, Mayer & Rodà 1991:

G. Fabre, M. Mayer & I. Rodà, "*Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gerone*", Paris 1991.

Fant 1995:

J.C. Fant, "Augustus and the city of marble", a Schvoerer M. (ed.): *Actes IV^a Conference internationale ASMOSIA IV. Archéomatériaux. Marbres et autres roches*, Université de Bordeaux, 1995, pp. 277-280.

Garrido 2011:

A. Garrido, "Arquitectura y urbanismo de Barcino (Barcelona) en época alto-imperial: la decoración arquitectónica de edificios públicos y privados", Tesis Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona - Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Barcelona 2011.
<http://www.tdx.cat/handle/10803/48641>

Gorostidi 2017:

D. Gorostidi, "Memoria, prestigio y monumento: los pedestales de los *virii flaminales* en Tarraco y su difusión en ámbito provincial" a Iglesias J. M. & Ruiz A. (eds.): *Monumenta et memoria, Estudios de epigrafía romana*, Roma 2017, pp. 167-187.

Gros 1979:

P. Gros, "Pour une chronologie des arcs des triomph de Gaule Narbonnaise (a propos de l'arc de Glanum)", *Gallia* 37 (1), 1979, pp. 55-87.

Gutiérrez Behemerid 1998:

M.A. Gutiérrez Behemerid, "Algunos relieves clunienses con decoración vegetal",
Boletín de la Institución Fernán González, nº216, 1998, pp. 103-116.

Heilmeyer 1970:

W.D. Heilmeyer, "Korintische normalkapitelle", a *Studien zur Geschichte der
Römischen architekturdekoration. Mitteilungen des Deutschen archäologischen
Instituts, Römische Abteilung*, suppl. 16, Heidelberg 1970.

Inglese & Pizzo 2014:

C. Inglese & A. Pizzo, "Il tracciati di cantieri di epoca romana: progetti, esecuzioni e
montaggi", *Cangemi*, 2014.

Janon 1986:

M. Janon, "Le décor architectonique de Narbonne. Les rinceaux", *RAN Supl.* 13, 1986,
pp. 15-16.

Küpper-Böhm 1996:

A. Küpper-Böhm, "Die römischen Bogenmonumente des Gallia Narbonensis in ihrem
urbanen context", *Espelkamp, Verlag Marie Leidorf*, 1996, 238 p. (Kölner Studien zur
Archäologie der Römischen Provinzen, 3).

Lafran & Roth Conges 1989:

P. Lafran & A. Roth Conges, "Le pont flavien de Saint-Chamas", Marsella 1989.

Lamuà 2007:

M. Lamuà, "L'arc romà de Carpentras: anàlisi iconogràfica i estilística del programa escoltòric", Tesina, Universitat de Girona, 2007.

Mansuelli 1979:

G.A. Mansuelli, "*Fornix e arcus. Note di terminologia*", *studi sull'arco onorario romano*, Roma 1979.

Márquez 1998:

C. Márquez, "Modelos romanos en la arquitectura monumental de la *Colonia Patricia Corduba*", *Archivo Español de Arqueología*, 71, Madrid 1998, pp. 113-137.

Márquez 2002:

C. Márquez, "La ornamentación arquitectónica en ámbito funerario de *Colonia Patricia*" a Vaquerizo D., (ed.): *Espacios y usos funerarios en el Occidente romano*, vol. 2, 2002, pp. 223-246.

Márquez 2002a:

C. Márquez, “Dos fragmentos de relieves decorativos con roleos”, a Ventura A., Márquez A., Monterosso M.A. (eds.): *El teatro romano de Córdoba*, Córdoba 2002, pp. 273-274.

Márquez 2003:

C. Márquez, “La decoración arquitectónica en *Colonia Patricia* en el periodo Julio-Claudio”, Cartagena 2003, pp. 337-353.

Nolla 1978:

J.M. Nolla, “Serra i Ràfols i el coneixement científic de l'antiga *Gerunda*”, *Revista de Gerona*, 84, Girona, 1978, pp. 257-263.

Nolla 1978a:

J.M. Nolla, “Excavacions arqueològiques a Girona: sondatges i troballes a la plaça de Sant Domènec”, *Revista de Gerona*, 85, 1978, pp. 367-373.

Nolla 1988:

J.M. Nolla, “*Gerunda*: dels orígens a la fi del món antic”, *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 7, Barcelona 1988, pp. 69-108, i 2 làmines.

Nolla 1989:

J.M. Nolla, X. Alberich, Merino J. & D. Vivó, "El sector oriental de les muralles de *Gerunda*. Noves aportacions al seu coneixement (Campanya d'Excavacions de 1987 a la Torre Gironella), *Cypselà*, VII, Girona 1989, pp. 111-130.

Nolla & Sagrera 1990:

J.M. Nolla & J. Sagrera, "El portal de Levante de la Ciudad de *Gerunda*", *Archivo Español de Arqueología*, 63, Madrid 1990, pp. 276-283.

Nolla & Sagrera 1991:

J.M. Nolla & J. Sagrera, "Noves exploracions arqueològiques a la Caserna d'Alemanys (Girona). Campanya d'excavacions de 1988", *Cypselà*, IX, Girona 1991, pp. 177-195.

Nolla & Sureda 2005:

J.M. Nolla & M. Sureda, "Les Cavorques (Sant Julià de Llor, Bonmatí, La Selva), *Estudi general n°25*, 2005, pp. 129-140.

Nolla et alii. 2008:

J.M. Nolla, Ll. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda, E. Canal, G. García, M.J. Lloveras & J. Canal, "Del fòrum a la plaça de la Catedral: evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona", *Història urbana de Girona*, 8, Girona 2008.

Nolla & Casas 2009:

J.M. Nolla i J. Casas, “ La porta meridional de la Força Vella de Girona, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, L, Girona 2009, pp. 27-39.

Nolla 2010:

J.M. Nolla, “Les muralles de la Força Vella. Dades arqueològiques i documentals, *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès a cura de N. Figueras i P. Vila*, Girona 2010, pp. 246-254.

Nolla 2014:

J.M. Nolla, “*Spolia*. Aprofitament i reciclatge a *Gerunda* entre l’antiguitat tardana i l’alta edat mitjana. Una primera aproximació”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, LV, 2014, pp. 29-50.

Oliva 1950:

M. Oliva, “Resto romanos del Museo. Sección lapidaria (instalaciones de 1948)”. *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1948-1949*”, IX-X, Madrid 1950, pp. 74-78.

Oliver 2018 (en premsa):

J. Oliver, “Noves dades sobre la procedència del marbre romà de la Torre del Telègraf o del Llamp de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, LIV, 2018, en premsa.

Oliver 2019 (en premsa):

J. Oliver, “Els *pavimenta sectilia* de la vil·la del Pla de l’Horta”, a Costa A., Nolla J.M., Palahí Ll. & Vivó D. (eds): “*La vil·la del Pla de l’Horta i el suburbium de Gerunda*, 2019 (en premsa).

Olivier 2010:

A. Olivier, “La porte d’Arroux à Autun: observations sur l’architecture et le décor d’une porte d’enceinte gallo-romaine du Haut Empire et sa parenté avec l’arc honorifique de Langres”, *Revue archéologique de l’Est*, 59, n°1, pp. 265-286.

Palahí 2013:

Ll. Palahí, “El *suburbium* de *Gerunda*. Evolució del pla de Girona en època romana”, Tesi Doctoral, Universitat de Girona, 2013.

Palahí *et alii*. 2017:

Ll. Palahí, J.M. Nolla & D. Vivó, “La vil·la romana del Pla de l’Horta (Sarrià de Ter, Gironès), *Tribuna d’Arqueologia* 2016-2017, pp.38-59.

Pensabene 1993:

P. Pensabene, “La decorazione architettonica dei monumenti provinciali di Tarraco”, *Documenti d’Arqueologia Classica*, n°1, Tarragona 1993, pp. 33-105.

Pensabene 1998:

P. Pensabene, "Il fenomeno del marmo nella Roma tardo-republicana e imperiale",
Pensabene P. (ed.): *Marmi antichi II. Cave e tecnica di lavorazione, provenienza e distribuzione*, Roma 1998, pp. 333-362.

Pensabene 2004:

P. Pensabene, "Roma e le capitali provinciali. Contributi per lo studio dell'architettura e della decorazione architettonica in marmo nella Hispania romana", a Ruiz de Arbulo, J. (ed.): *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del occidente europeo. Estudio arqueológicos*, (reunió Tarragona 2002), Tarragona 2004, pp. 175-199.

Pensabene & Mar 2010:

P. Pensabene & R. Mar, "Il tempio di Augusto a Tarraco: Gigantismo e marmo lunense nei luoghi di culto imperiale in Hispania e Gallia", *ArchCL*, LXI, 2010, pp. 243-307.

Pizzo 2006:

A. Pizzo, "El "Arco de Trajano", Puerta de acceso al conjunto monumental: anàlisi històric, arquitectònic y arqueològic", a Mateos P. (ed): *El foro provincial de "Augusta Emèrita": un conjunto monumental de culto imperial*, Instituto de Arqueología de Mèrida 2006, pp. 207-250.

Prieur 1982:

J. Prieur, "Les arcs monumentaux dans des Alps occidentales: Aoste, Suse, Aix-les-Bains", a Temporini H. (ed.): *Aufstieg und Niedergang des Römischen Welt* II, 12, 1, 1982, pp. 443-475.

Ramallo Asensio 1999:

S. F. Ramallo Asensio, "Elementos de decoración arquitectónica hallados en Cartagena", *Mél. C. Domergue, Pallas*, 50, 1999, pp. 211-231.

Rodà 2000:

I. Rodà, "La escultura del sur de la Narbonense y del norte de Hispania Citerior: paralelos y contactos." *Actas de la III Reunión sobre Escultura Romana, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte*. Madrid 2000 , pp. 173-196.

Rodà 2009:

Rodà, I., "Pedres i marbres a l'Antiguitat" a Tàrraco pedra a pedra, Catàleg de l'exposició MNAT, 2009, pp. 8-16.

Rolland & Bruchet 1969:

H. Rolland & J. Bruchet, "Le Mausolée de Glanum (*Saint-Remy-de-Provence*)", *Supplément à Gallia*, XXI, París 1969.

Ruestes 2001:

C. Ruestes, "L'espai públic a les ciutats romanes del *conuentus tarraconenses: els fòrums*", Universitat Autònoma de Barcelona, 2001.

Sauron 2000:

G. Sauron, "L'histoire Végétalisée. Ornement et politique à Rome", Paris
2000.

Sauron 2006:

G. Sauron, "Architecture publique méditerranéenne et monuments funéraires en Gaule", a Moretti J. C. & Tardy D. (ed.): *l'architecture funéraire monumentale : la Gaule dans l'Empire romain (Actes du colloque organisé par l'IRAA du CNRS et le musée archéologique Henri-Prades, Lattes)*, 2006, pp. 223-233.

Sauron 2013:

G. Sauron, "Augusto e Virgilio. La rivoluzione artistica dell'Occidente e l'*ara Pacis*", *Jaca Book*, Milà 2013.

Schörner 1995:

G. Schörner, "Römische Rankenfriese", Mainz-Rhein 1995.

Shoe Meritt 1969:

L. Shoe Meritt, "The geographical Distribution of greek and roman ionic bases", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 38, II, 1969, pp. 186-204.

Soler et alii. 2013:

D. Soler, Ll. Pallí & D. Brusi, " Geologia de les Guillerries i el Collsacabra: 4 itineraris pel sector gironí" *Universitat de Girona - Geodinàmica externa - GEOCAMB*, 2013.

Sureda 2008:

M. Sureda, "Els precedents de la catedral de Santa Maria de Girona. De la plaça religiosa del fòrum romà al conjunt arquitectònic de la seu romànica (segles I aC. – XIV dC.), Tesi Doctoral, Universitat de Girona, 2008.

Strong 1963:

D.E. Strong, "Some observation on early roman corinthian", *Journal of Roman Studies*, 53, Londres 1963, pp. 73-84.

Tomlow 1989:

J. Tomlow, "Zangenlöcher am Aquädukt von Segovia", Graefe R. (ed): *Zur Geschichte des Konstruierens*, 1989, pp. 44-47.

Turcan 1984:

R. Turcan, "L'arc de Carpentras. Problèmes de datation et d'histoire", *Hommages à Lucien Lerat*, 1984.

Varène 2002:

P. Varène, "La porte de France à Nimes (Gard)", *Gallia*, 59, 2002, pp. 205-231.

Vivó & Palahí 2011:

D. Vivó & Ll. Palahí, "El sector de llevant de la ciutat de Girona. Questions de topografia i dades noves", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. LII, 2011, pp. 75-94.

Vivó et alii. 2012:

D. Vivó, Ll. Palahí, & J.M. Nolla, "Parva Gerunda", *Col·lecció Gistòria de Girona*, Girona 2012.

Von Hesberg 1994:

H. Von Hesberg, "Monumenta: i sepolcri romani e la loro architettura", Milà 1994.

Wegner 1965:

M. Wegner, "Schmuckbasen des antiken Rom", *Orbis Antiquus*, 22, Münster 1965.

Zanker 1992:

P. Zanker, "Augusto y el poder de las imágenes", *Alianza Forma*, Madrid 2002.

Fonts històriques:

Plini el Vell (ed. 1998), Història Natural (*Naturalis Historia*); Traducció i notes de Antonio Fontán, Ignacio García Arribas, Encarnación del Barrio, M^o Luisa Arribas. Biblioteca Clásica Gredos, Madrid.

Suetoni (ed. 1967), Vides dels dotze cèsars (*De vita Caesarum*). vol. II: August; Text revisat i traducció de Joaquim Icart, Bernat Metge, Barcelona.

Vitruvi (ed. 1989), D'arquitectura (*De Architectura*); Traducció d'Esther Artigas, Empar Espinilla, Glòria Torres i Elena Benedicto. Agrupació de fabricants de ciment de Catalunya, Barcelona.

10. Taula d'Il·lustracions

10.1. Documentació fotogràfica:

Bloc nº1:

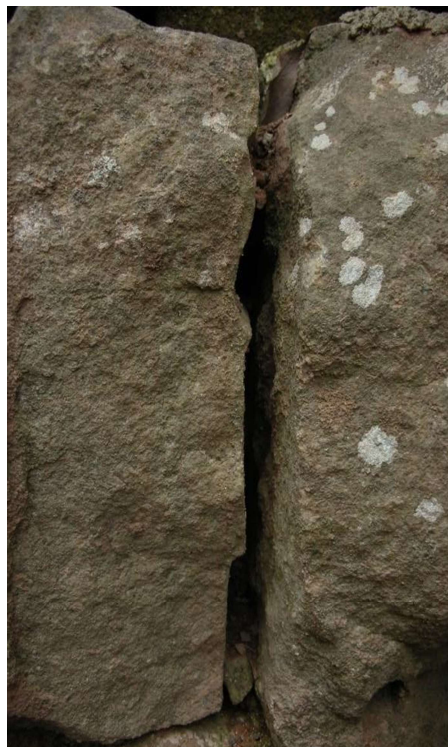

Bloc nº2:

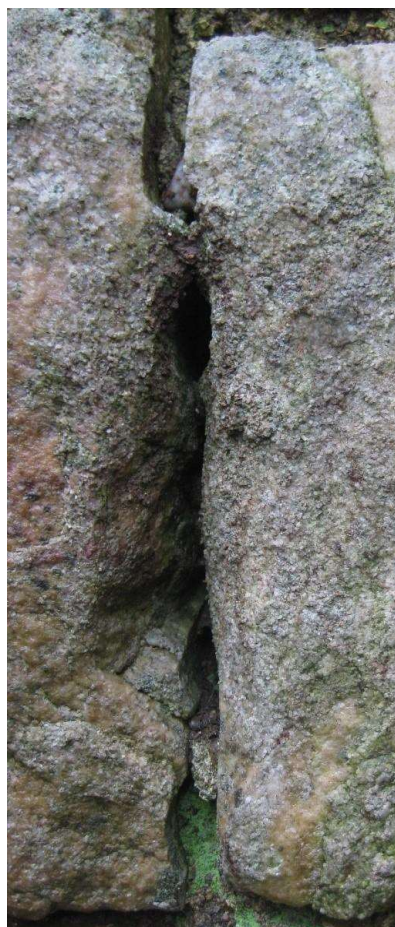
Bloc nº3:

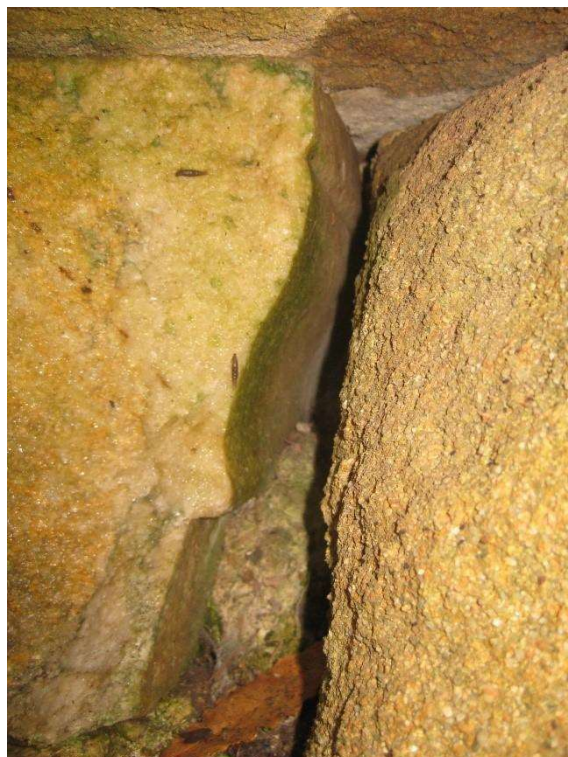
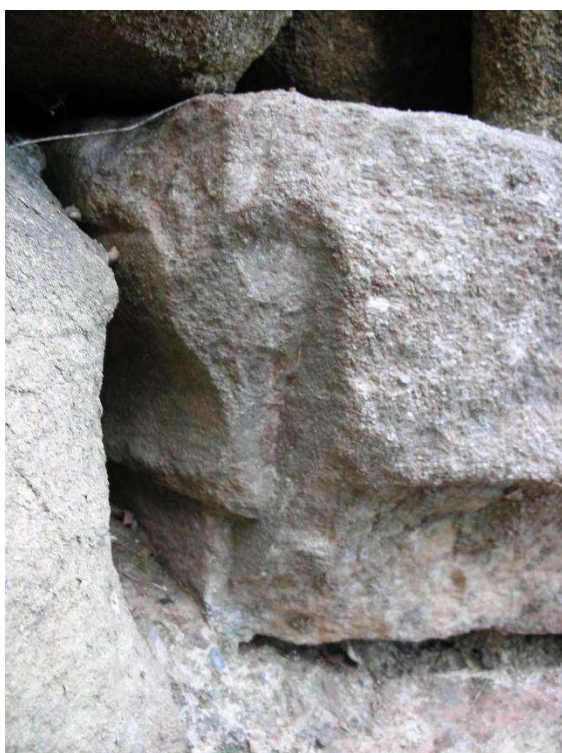
Bloc nº4:

Bloc nº5:

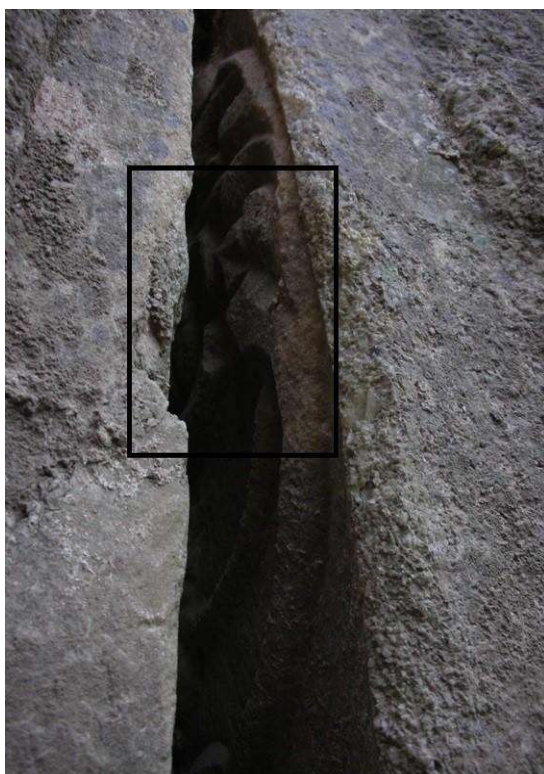
Bloc nº6:

Bloc nº7:

Bloc nº8:

Bloc n^o9:

Bloc nº10:

Bloc nº11:

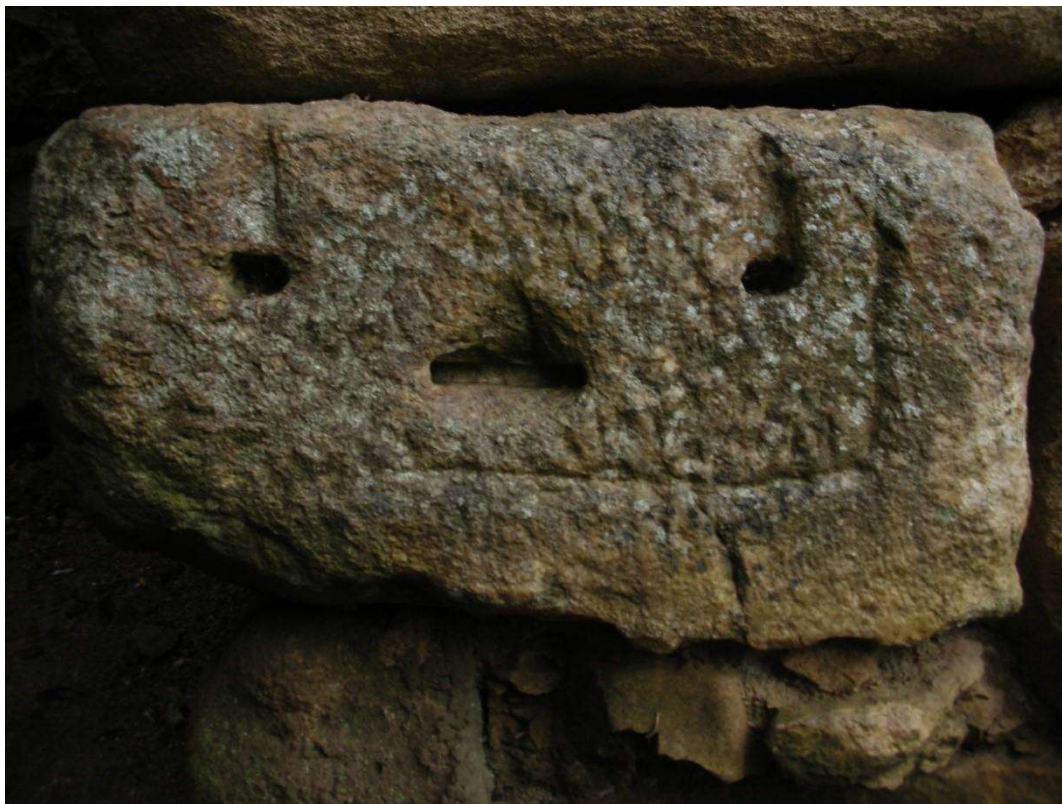
Bloc nº12:

Bloc nº13:

Bloc nº14:

Bloc nº15:

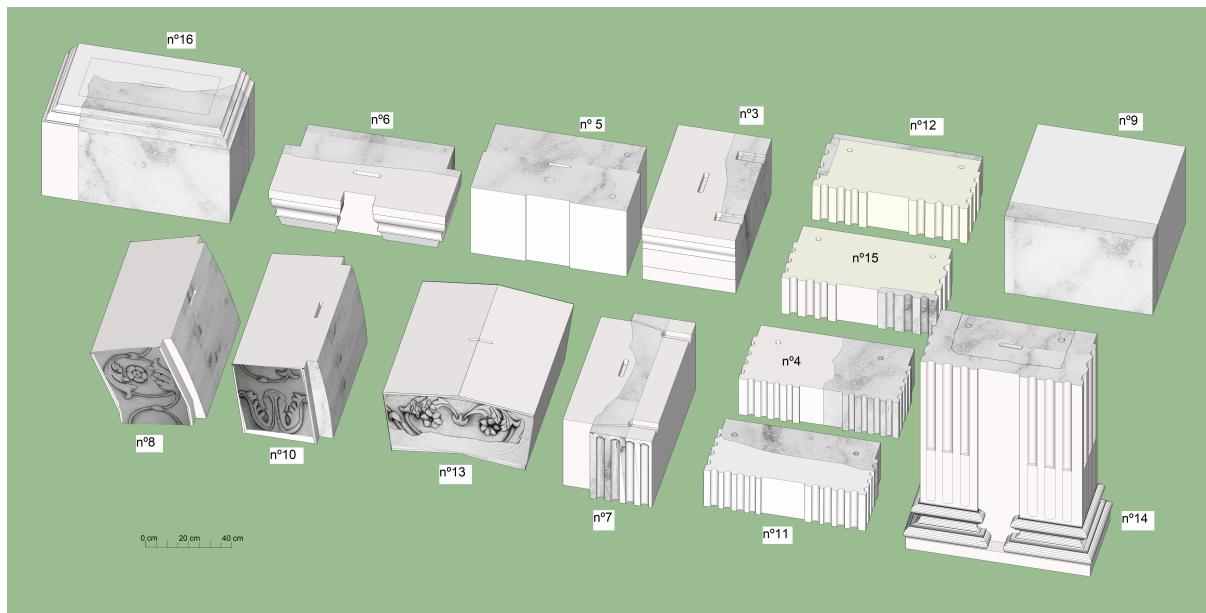

Bloc nº16:

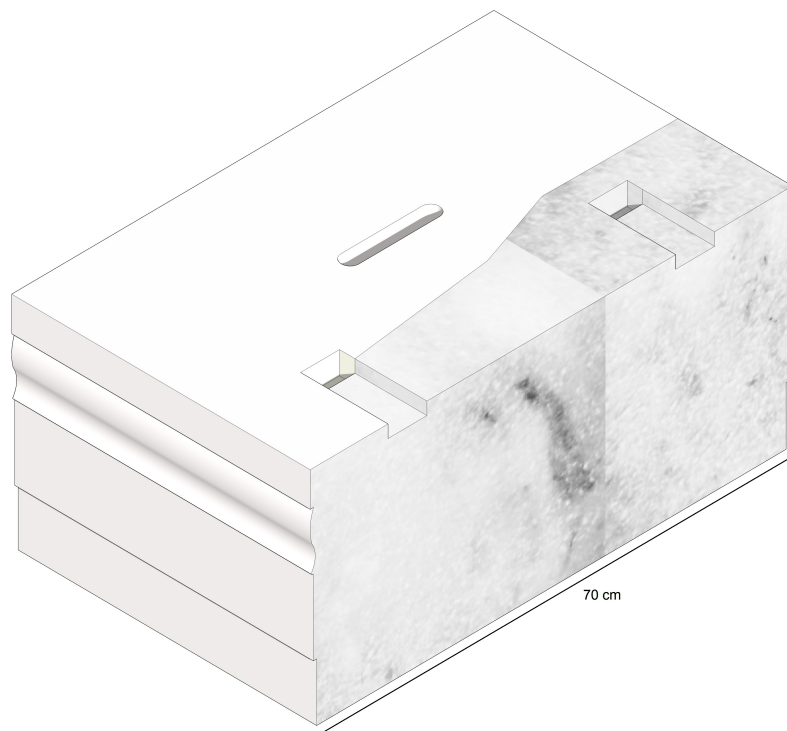
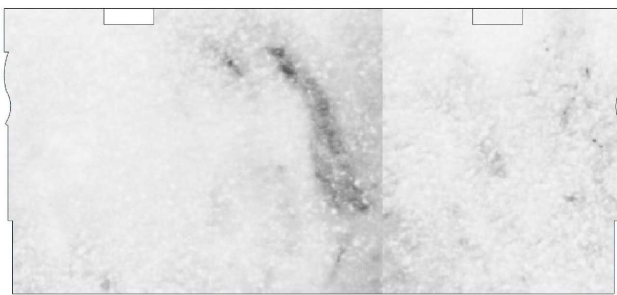
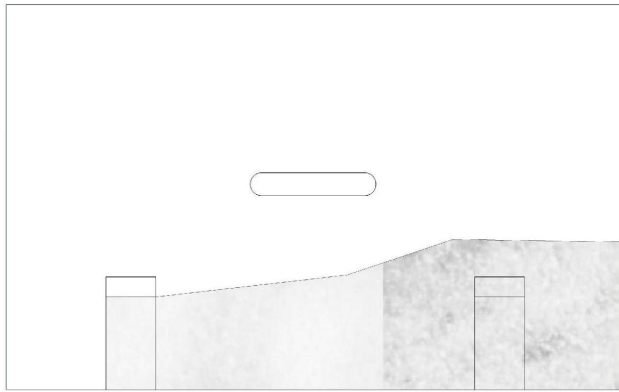

10.2. Documentació dibuix tècnic*:

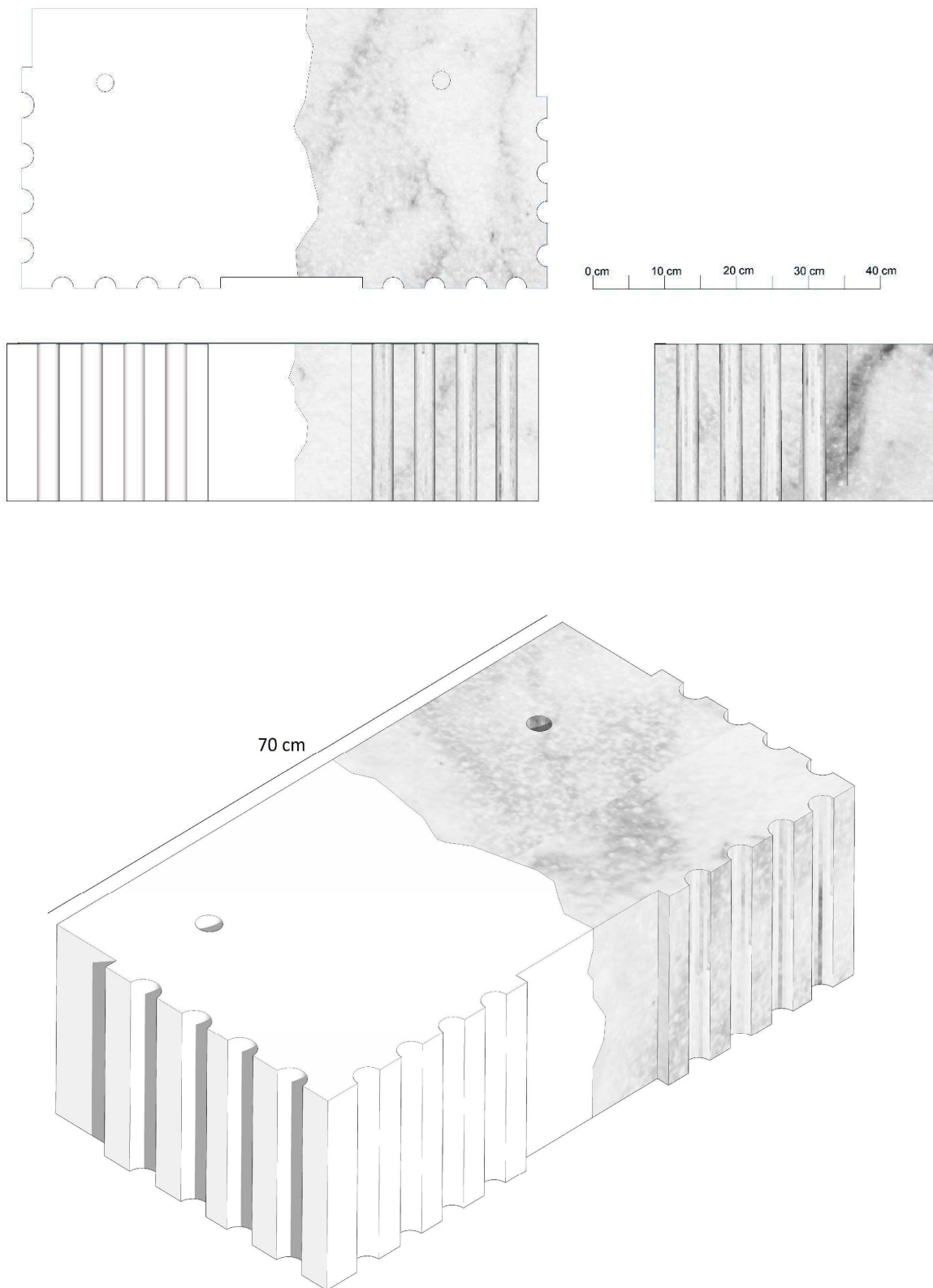

*Dibuix de tots els blocs excepte els blocs nº1 i 2, degut a que no sabem el seu ordre.

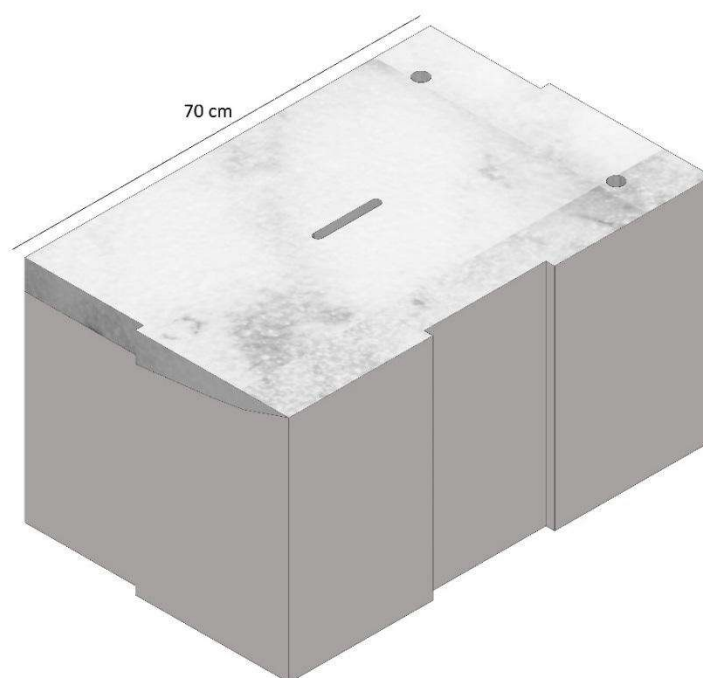
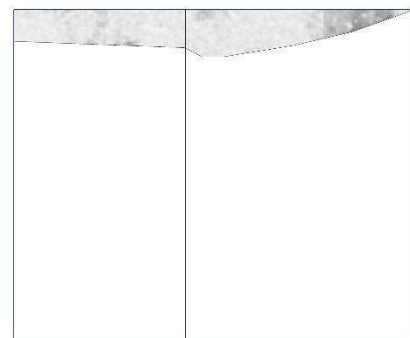
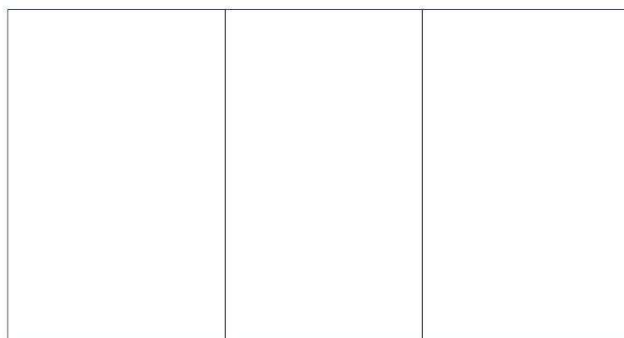
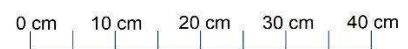
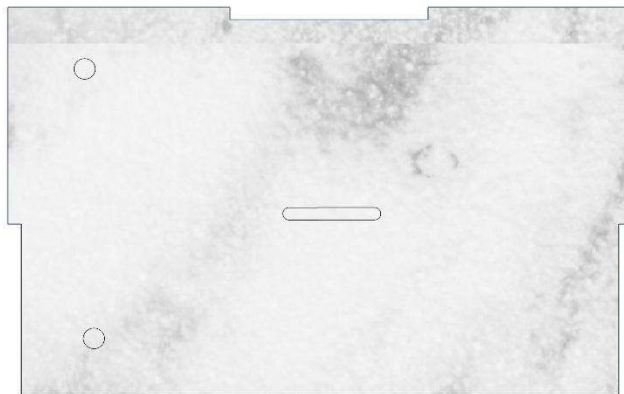
Bloc nº3:

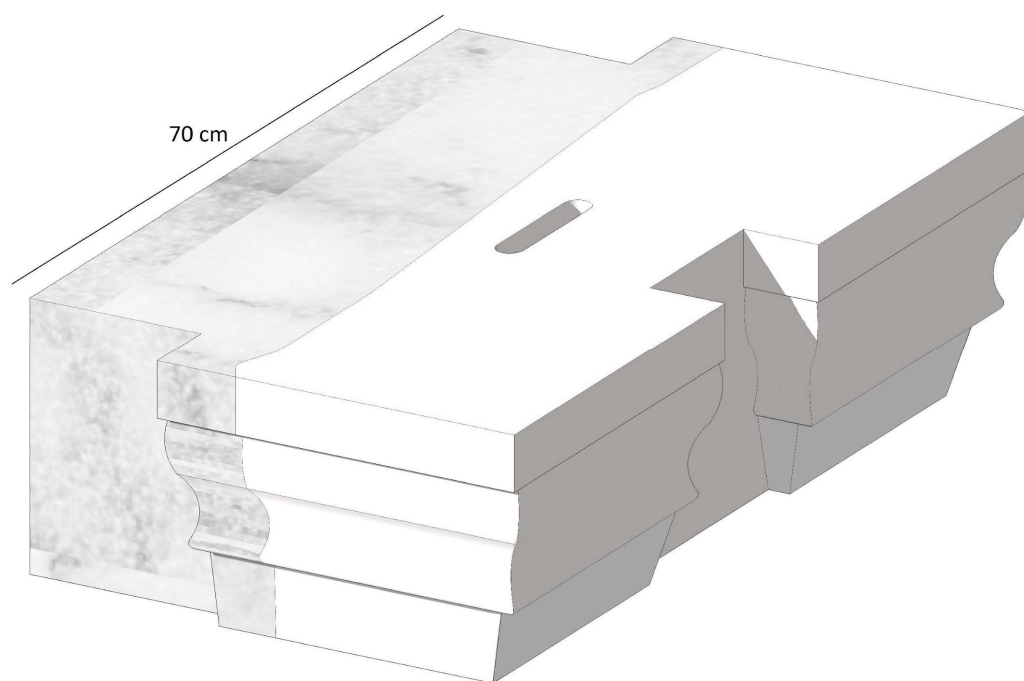
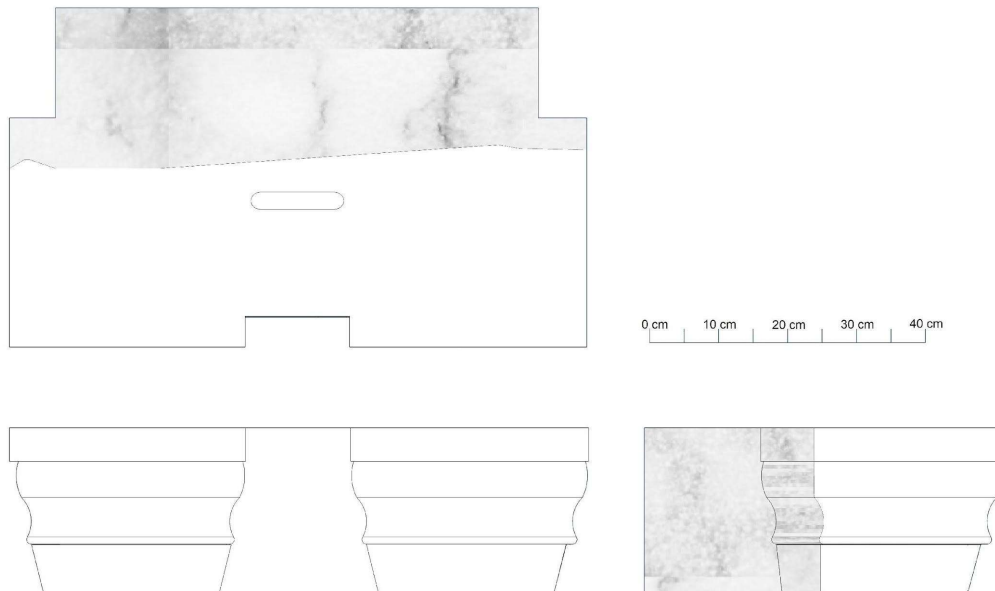
Bloc nº4:

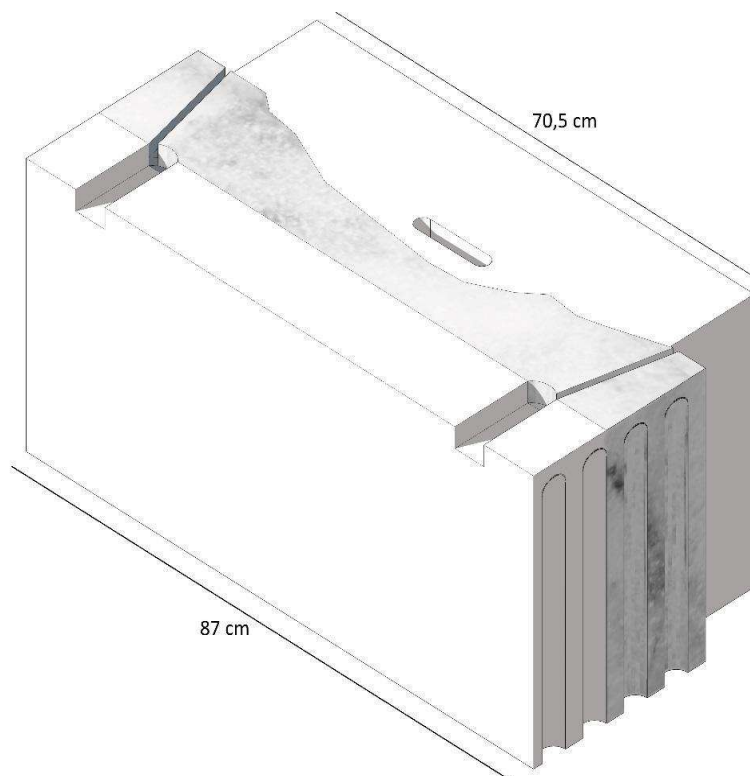
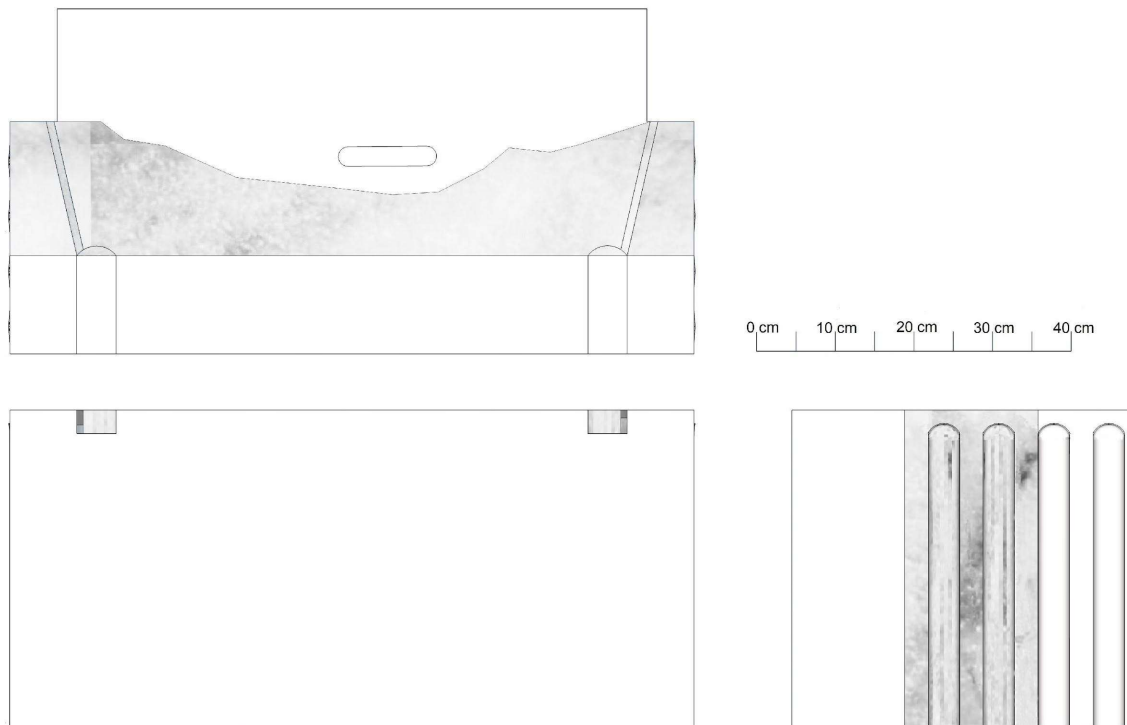
Bloc nº5:

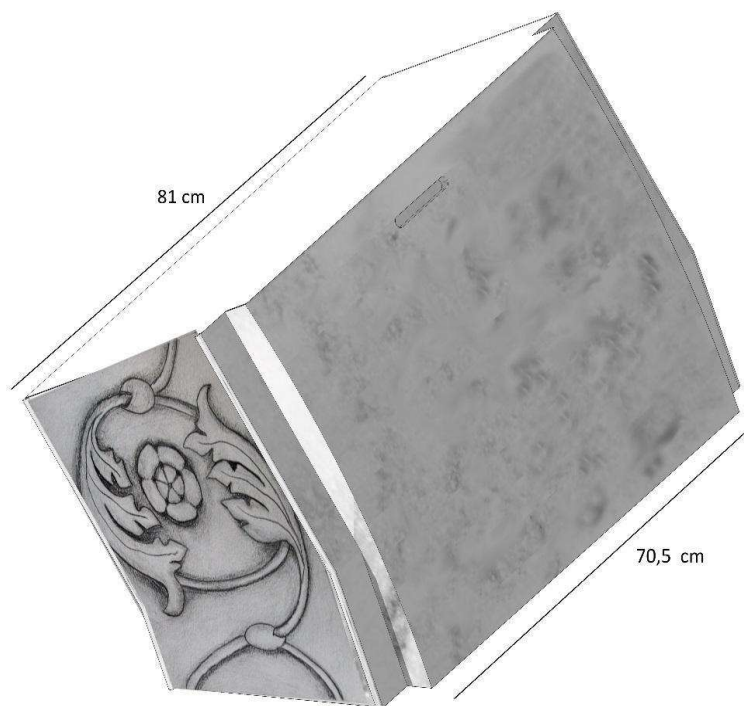
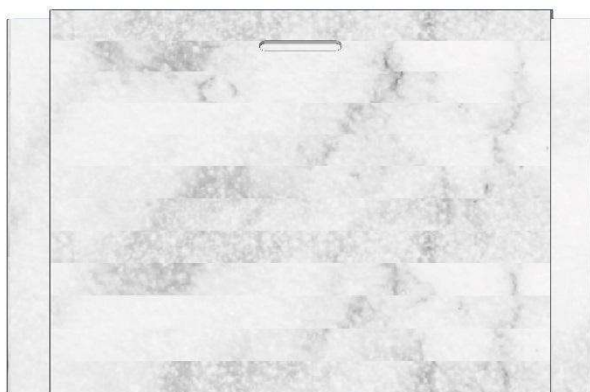
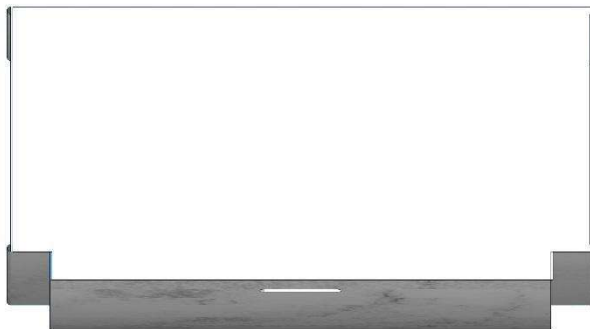
Bloc nº6:

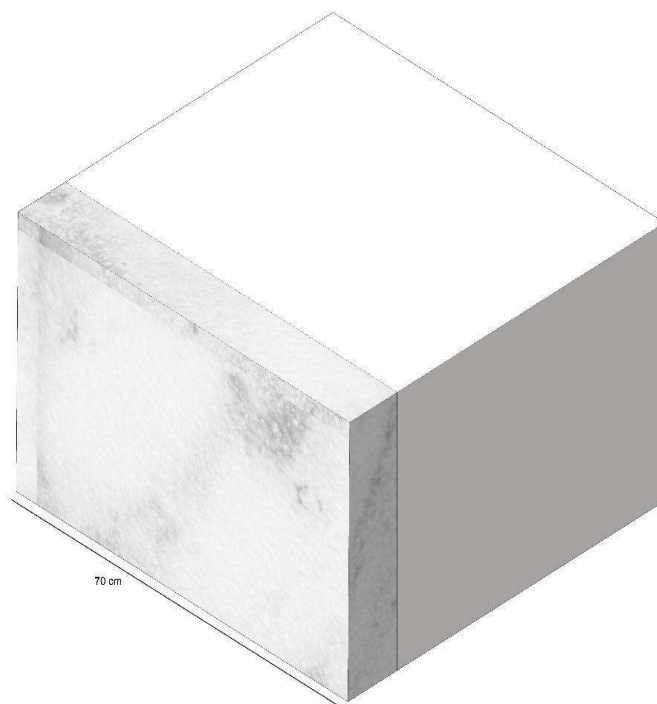
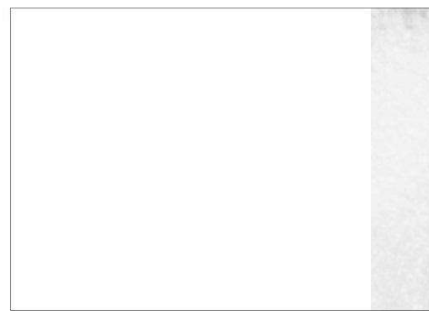
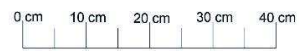
Bloc nº7:

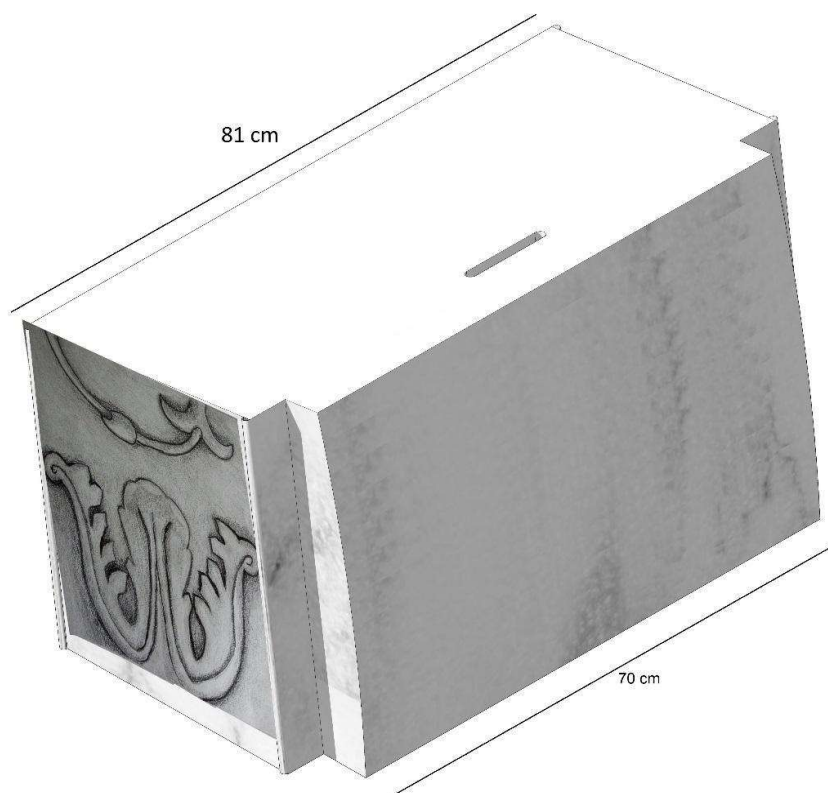
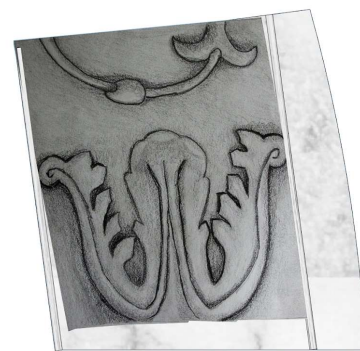
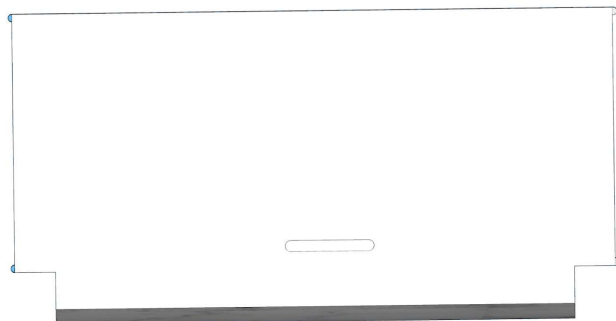
Bloc nº8:

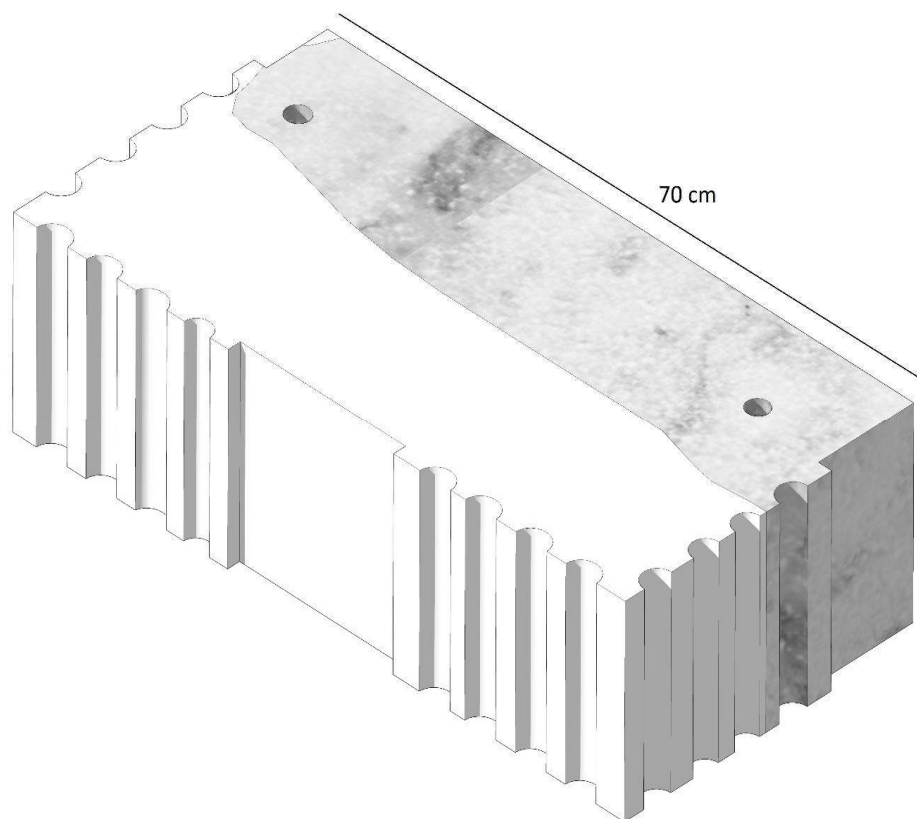
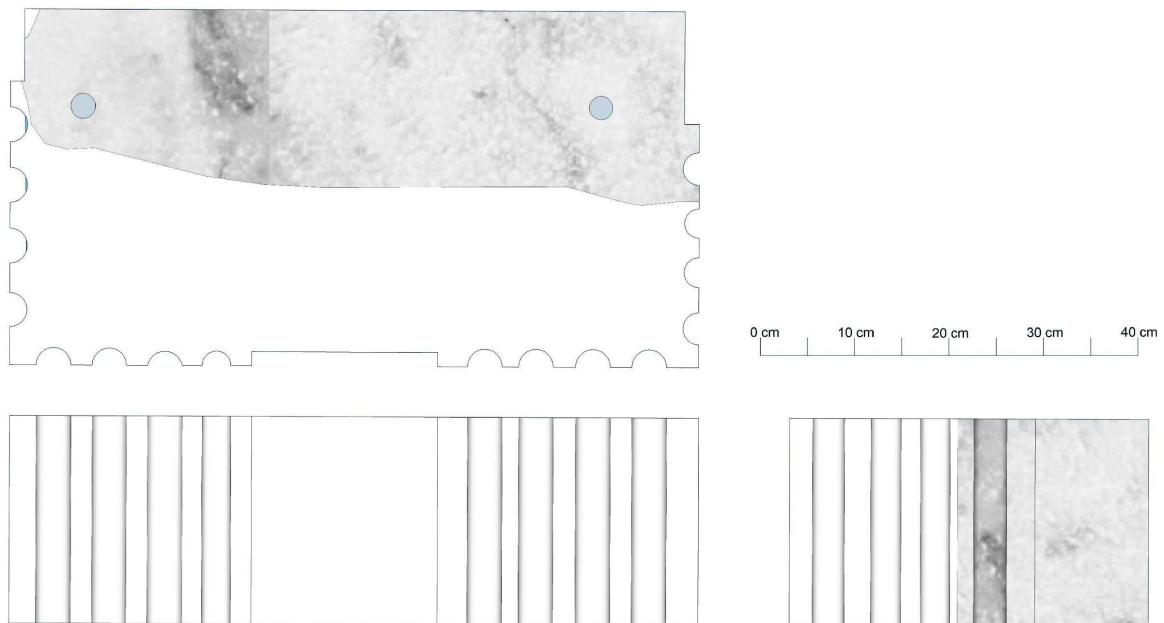
Bloc nº9:

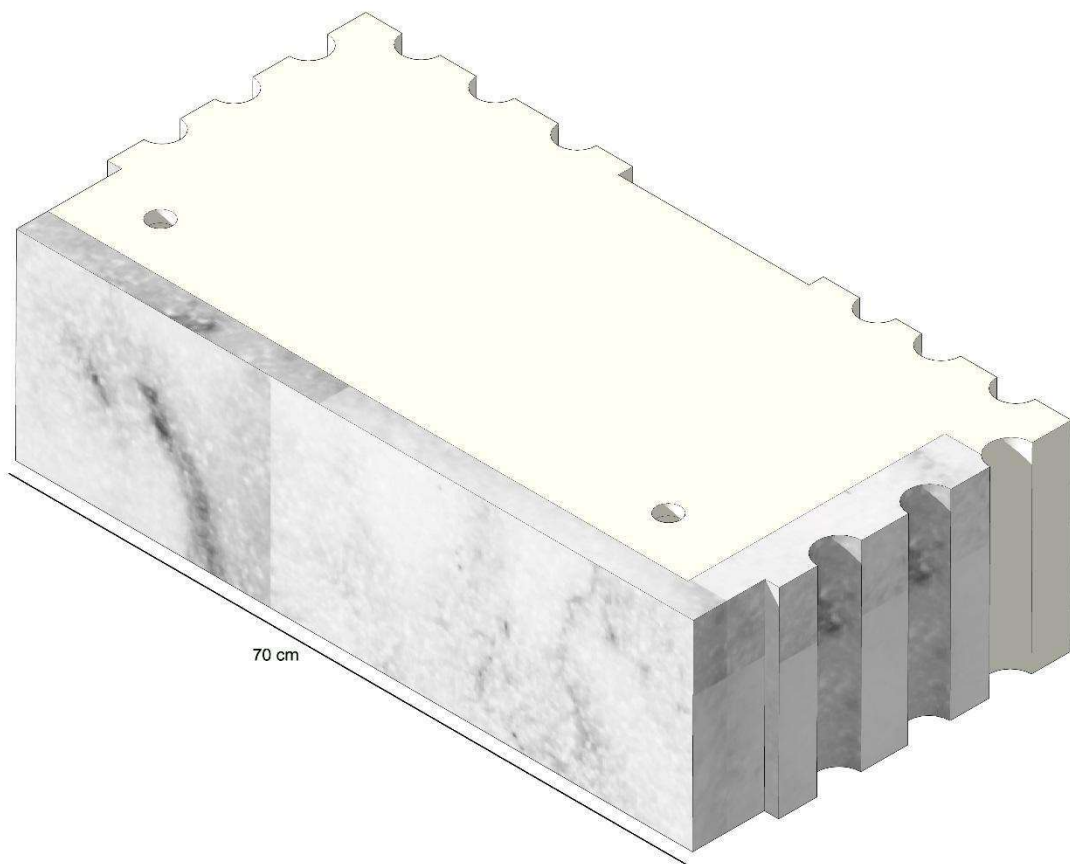
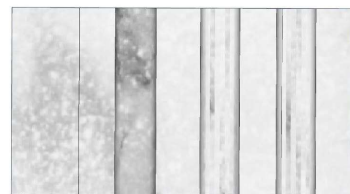
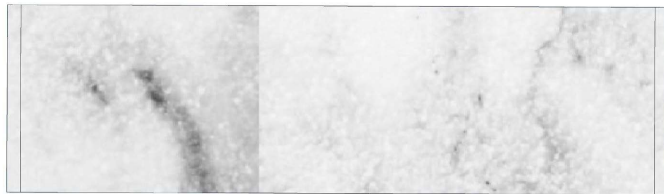
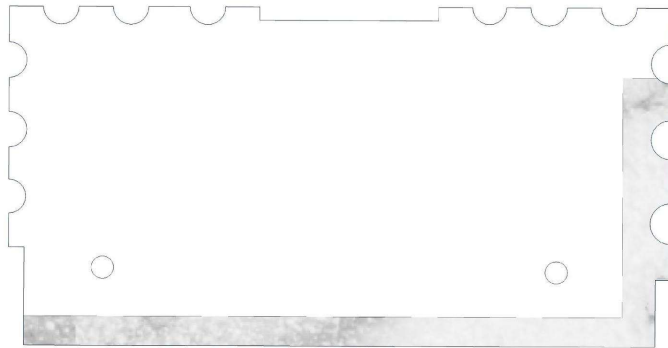
Bloc nº10:

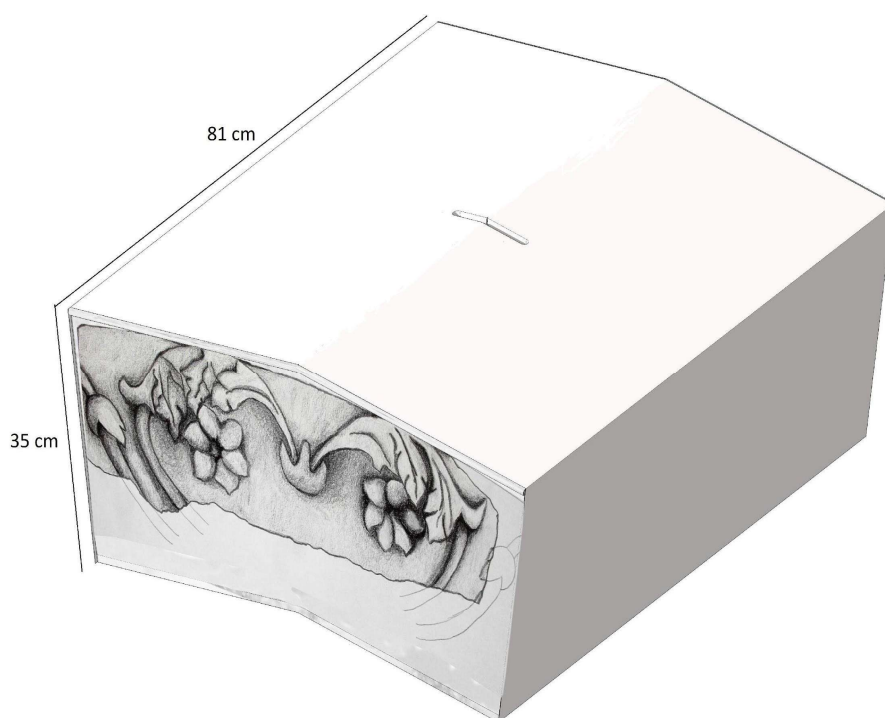
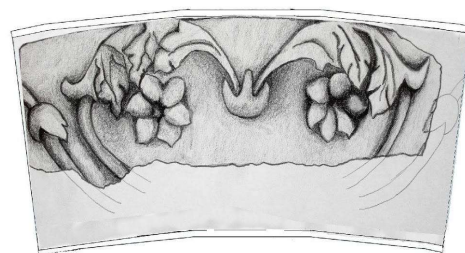
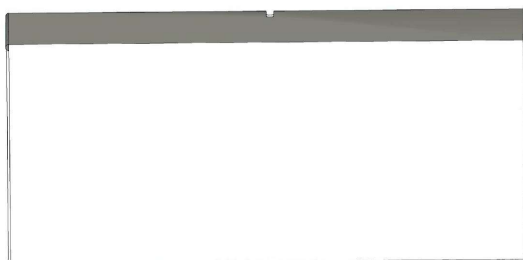
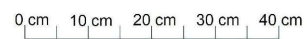
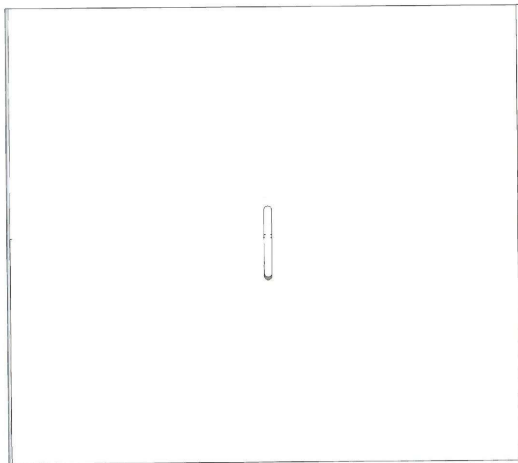
Bloc nº11:

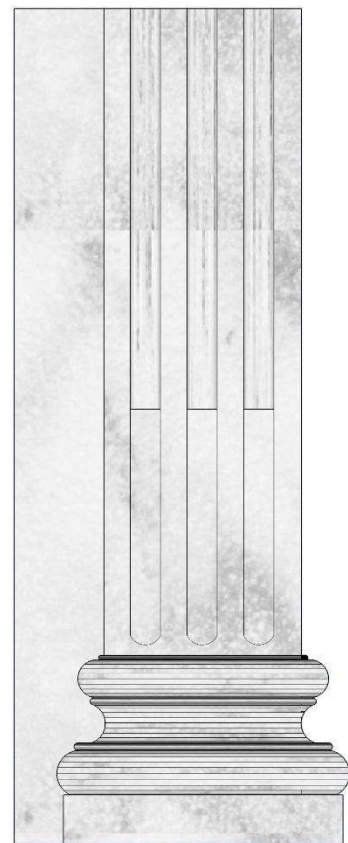
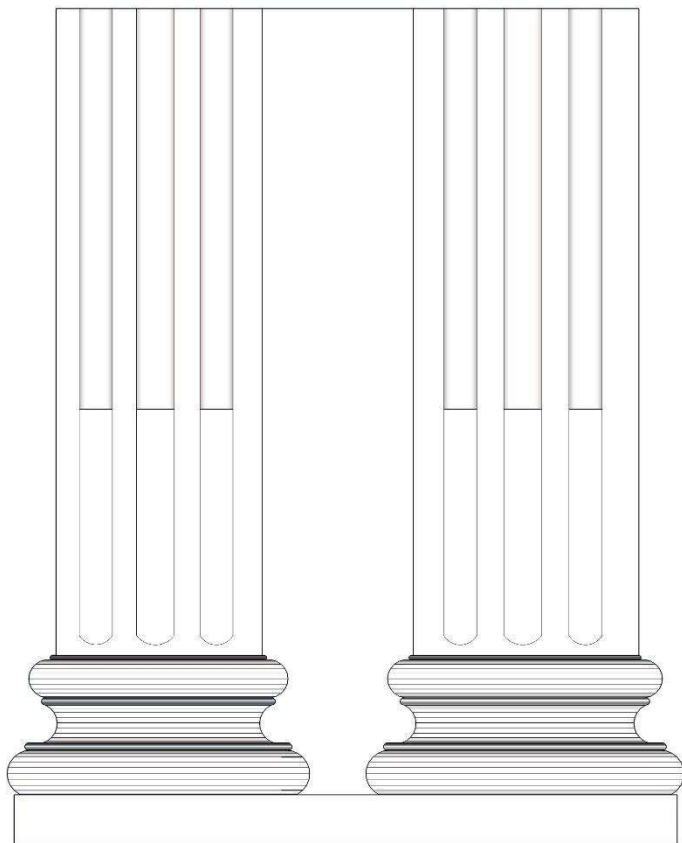
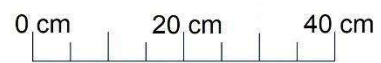
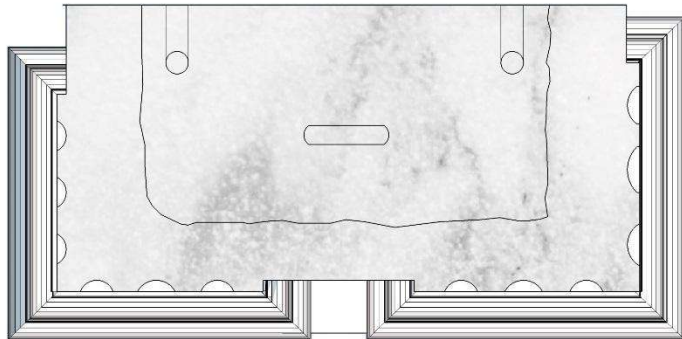
Bloc nº12:

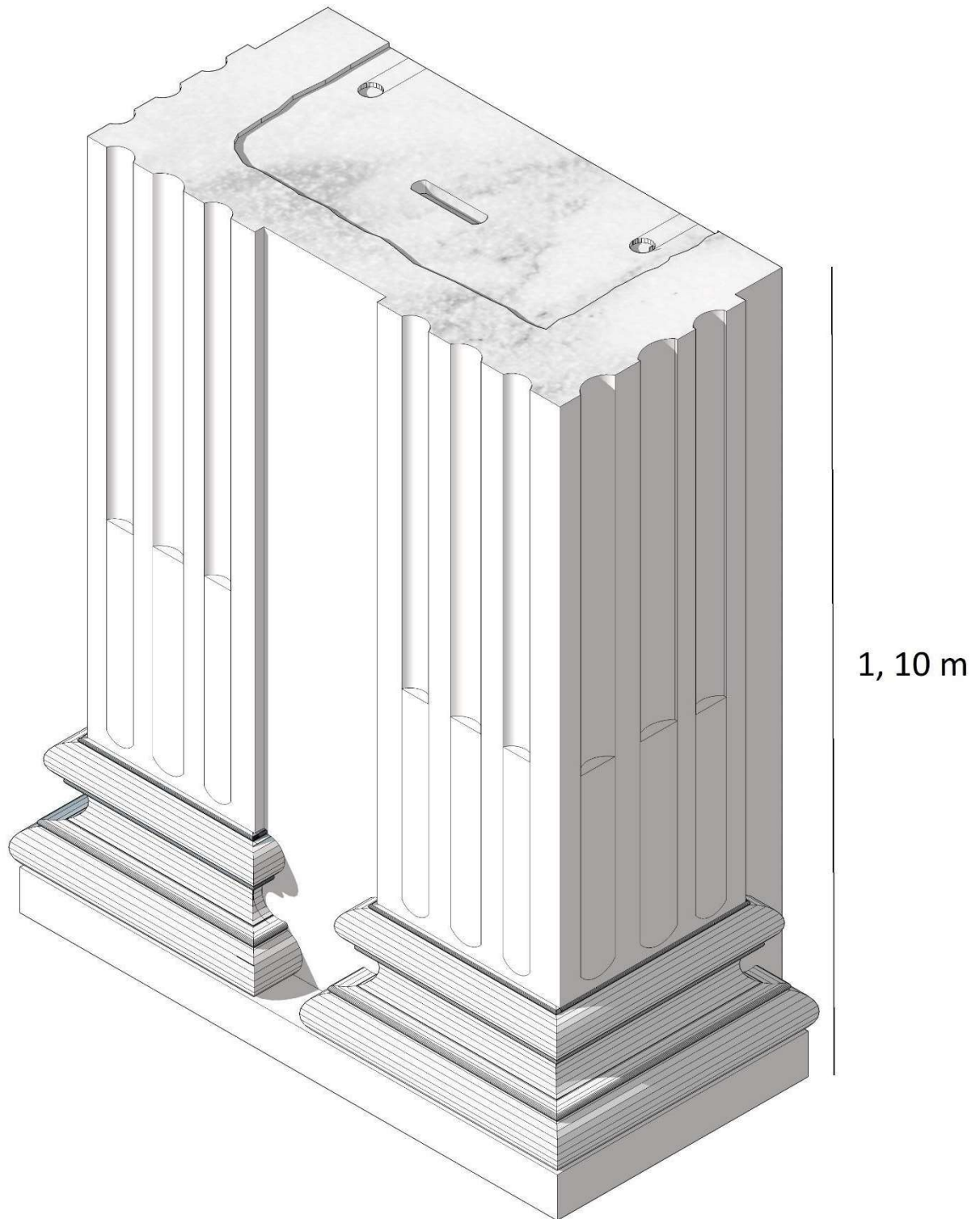

Bloc nº13:

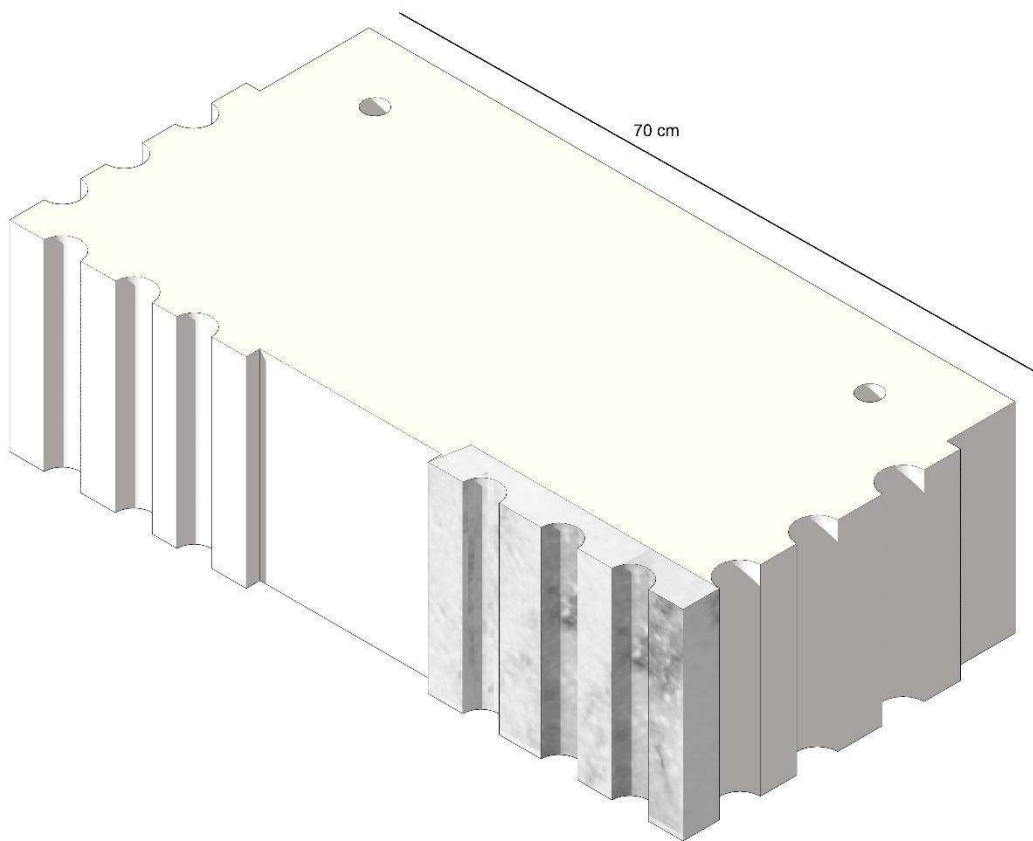
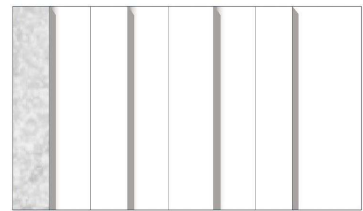
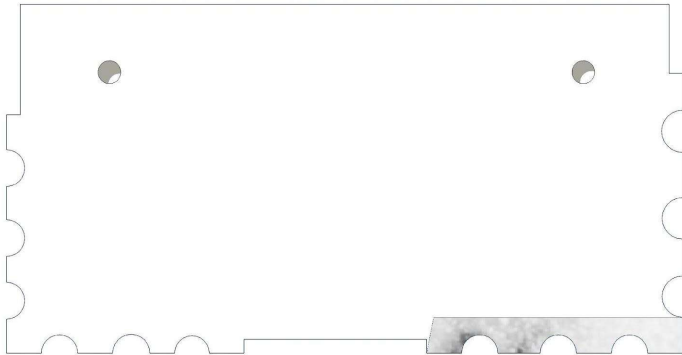

Bloc nº14:

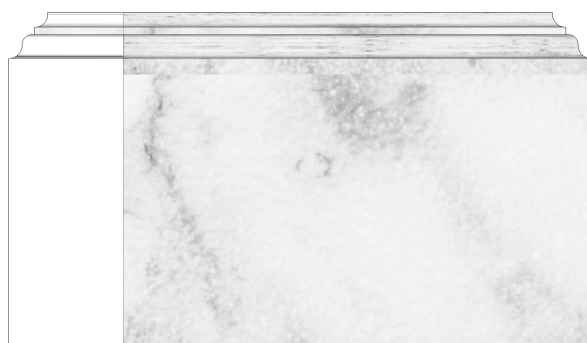

Bloc nº15:

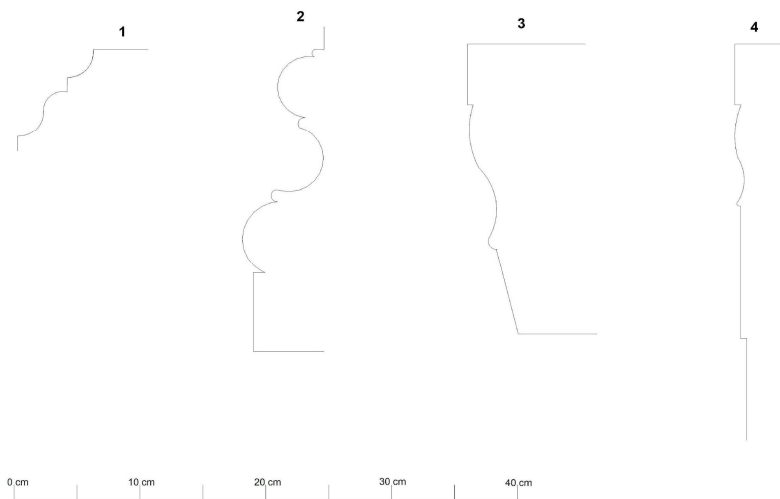
Bloc nº16:

Dibuix proposta restitució monument. Detall dovelles:

Perfil blocs:

1. Basament (peça nº 16)
2. Base àtica (peça nº 14)
3. Imposta (peça nº 6)
4. Arquitrau (peça nº 3)